

T.C.
TÜRKİYE CUMHURİYETİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADINLAR:
İZMİR ÖRNEĞİ

Özge SOLMAZ

Danışman
Prof. Dr. Bayram BAYRAKDAR

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “**II. Meşrutiyet Döneminde Kadınlar: İzmir Örneği**” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

....../....../.....

Adı SOYADI

İmza

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın: İzmir Örneği
Özge SOLMAZ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı
Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Programı

İslamiyet öncesi Türk toplumunda kadın, siyasal, askeri ve toplumsal hayat içerisinde erkekle eşit, sınıfsal ayrıma maruz kalmadan yer alabiliyordu. Türklerin farklı coğrafyalara gerçekleştirdiği göçler, dinsel, toplumsal, kültürel açılardan değişime uğramalarına neden olmuş, kadının toplumdaki statüsü de bu değişimlerden payını almıştır.

İslam, cahiliye devrinde kız çocuklarının utanç kaynağı olarak görülmesine, kadının değersizleştirilmesine karşı gelmiştir; fakat zamanla toplumların değişen koşullar altında uyguladıkları yaptırımlar kadına İslam başlığı altında, farklı bir bakış açısı getirmiştir.

İslam'a rağmen Osmanlı'da kadınlar toplumsal hayattan tamamen çekilmemişti. Köylerde hem tarla hem de ev işini yapan olduğu için kadın emeği erkek emeğinden daha fazlaydı. Kentlerde Müslüman kadın daha dar alanda kalıyorken, hem Müslüman hem soylu aileden olanlar, ailelerinin desteği ile eğitimlerini alabiliyor, daha çok imkandan yararlanıyorlardı. Gayrimüslim olan Osmanlı azınlıkları ile yabancı uyruklu kadınlar, toplumsal hayatta Müslüman kadından daha farklı bir konumda bulunmaktaydı.

II. Mahmut döneminde başlayan Avrupa'ya öğrenci gönderme modası kısa zamanda modernleşme anlamında meyvelerini vermiştir. Avrupa'da Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi ile kadın gerek iş hayatında gerekse toplumsal hayatta daha etkin hale gelmiş, hak talep etmiş ve kazanmıştır. Vatanlarına geri gelen öğrenciler devletin kötü gidişi hakkında kafa yorarken, kadınların eğitiminin toplumu kalkındırmada önemli bir etki yaratacağını

düşünmüşler ve Tanzimat ile romanlarda, gazetelerde, dergilerde bu fikri yansıtmaya çalışmışlardır.

Kadın yuvanın en önemli ögesidir. Çocuğu doğurduktan sonra onun bakımıyla ilgilenmesi, çocuğun ilk öğretmeni olarak kabul edilmesi, kadının bilgili olması gerektiği yargısını doğurmuştur ki haklılık payı oldukça yüksektir. Kadının topluma bilinçsizse yetiştireceği bireyde sevgi saygı olmayacağı gibi aidiyet duygusu da olmayacaktır. Devleti ayakta tutan unsur bireyin eğitiminden geçer. Bilinçli insanların kadına rol biçmesi bundan kaynaklanmaktaydı.

İncelediğimiz dönemde, özellikle yüzyıla damgasını vuran Fransız İhtilali doğrultusunda Osmanlı gibi bütün çok uluslu devletleri etkileyen milliyetçilik akımı ve Sanayi Devrimi dolayısıyla sanayisi olan devletlerin kapitalist rejimlerini devam ettirmelerini sağlayacak sömürgeci düzenin Osmanlı üzerindeki oyunları ile karşılaşmaktayız. Dağılmakta olan devletin dağılmasını engellemek için mücadele eden vatansever grupların, dağılmayı her yönden engellemek amacıyla uyguladıkları çabalar, modernleşmeyi sadece siyasi alanla sınırlı tutmamış toplumsal, kültürel, ekonomik alanlarda da çalışmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda toplumun kalkınmasıyla eş değer olan kadın kavramı hiç olmadığı kadar gündeme gelmiştir.

Anadolu başlı başına inceleme konusu iken Osmanlı'nın egemen olduğu topraklardaki kültürü bir bütün olarak incelemek çok zordur. Modernleşmenin etkisini süratle gösterdiği XIX. yüzyılın son çeyreği, Osmanlı kültür ve toplum hayatının canlandığı dönemdir. Bu doğrultuda gazeteler, dergiler, bildiriler ile halk aydınlatılmaya çalışılırken, Avrupalılaşma doğrultusunda sosyal hayatı canlandıran yeni eğlence türleri Osmanlı toplumuna giriş yapmıştır. Bu durumu etkileyen temel sebeplerden biri Osmanlı'nın batıya açılması ile başlayan değişim süreci iken bir diğer sebep Avrupa'nın gelişen sanayisine ham madde bulmak amacıyla Osmanlı gibi sömürü düzenine açık ve kendini koruyamayan devletlere yönelmeleridir. Osmanlı limanları Avrupalı tüccar ve sanayiciler tarafından ekonomik olarak işgal edilmiştir. Buraya yerleşen Avrupalı ekonomik grupların kendi alışkanlıklarını bu topraklara taşıması sonucu taşradaki Osmanlı nüfusunun birebir Avrupalı gruplarla tanışmaları

söz konusu olmuştur. Bu durum Osmanlı devleti içinde yaşayan gruplar arasında tartışmalara neden olmuştur. Tartışmaların en önemli konularından biri kadının toplumdaki statüsü olmuştur.

Bu yüzyılda İstanbul'dan sonra parlayan şehir olan İzmir'in farklı kültürleri bir arada barındırması şehrin mimari yapısına, eğitimine, giyim tarzına, ekonomisine, toplumsal hayatına değişim yaşatacak kadar yansımıştır. İstanbul rol model alınarak başlanan modernleşme sürecinde İzmir azımsanmayacak kadar önemli bir noktadadır.

Bu çalışmada Meşrutiyet döneminde özgürlük hareketlerinin başlamasından yararlanan kadınların haklılık mücadelesinin İzmir hali incelendi. İzmir toplumu, gayrimüslim sayısının fazlalığından dolayı İstanbul'a göre pek çok konuda geriden gelmektedir. İzmir kadınıyla ilgili elimizdeki kaynaklar kısıtlı olsa da azımsanmayacak gelişmeye damga vurduklarını görmekteyiz. Özgün bir metin çıkarmak amacıyla bu çalışmada İzmir basınından ve konuyla ilgili yazılmış kitap, makale ve tezlerden yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimler: Kadın, Meşrutiyet, Edebiyat, Siyaset, Tiyatro, Ekonomi, Basın, Hamam, İzmir, Tesettür, Kıyafet

ABSTRACT
Master's Thesis
Women of the Second Constitutional Period: İzmir Example
Özge SOLMAZ

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of History
Republic of Turkey Program

In pre-Islamic Turkish society, women could take part in political, military and social life was equal to them without being subjected to class distinction with them. The migration of Turks to different geographies caused religious, social and cultural changes and the status of women in society was affected by these changes.

Islam opposed the view of woman as a source of shame and reducing her value in the age of ignorance; but over time, the enforcements imposed by societies under changing conditions have brought women a different perspective under the title of Islam.

Despite Islam, women in the Ottoman Empire had not completely withdrawn from social life. In the villages, women's labor was more than that of men, as it was both in the field and in the household. While Muslim women stayed in the more restricted areas in the cities, women of Muslim noble families could receive their education with the support of their families and benefit from more opportunities. Female members of non-Muslim Ottoman minorities and foreign nationals had a different position than Muslim women in social life.

The trend of sending students to Europe, which started in the reign of Mahmut the second, proved fruitful in a short time in terms of modernization. For the sake of the French and Industrial Revolution in Europe, women became more active, claimed their rights and won them both in business and social life. While the students who came back to their homeland were concerned about the poor state of the empire, they thought that the education of women would have

an important effect on the development of society and they tried to reflect this idea in novels, newspaper and magazines throughout Tanzimat Period.

Women are the most important element of the family. The fact that she had to care for the child after giving birth, to be accepted as the first teacher of the child, gave rise to the judgment that the woman should be wise, which is quite true. If the woman unconsciously raises her child, there will be no love and respect or sense of belonging to the society. The element that keeps the state alive goes through the education of the individual. This is why conscious people have assigned roles to women.

In the period we examine, especially in the direction of the French Revolution that made its mark on the century, we encounter with the movement of nationalism affecting all multinational states such as the Ottoman Empire and the games of the colonialist order on the Ottoman Empire which would enable the industrialist states to maintain their capitalist regimes. The efforts of the patriotic groups struggling to prevent the disintegration of the state have been also carried out in social, cultural and economic fields which have not limited the modernization to the political field. In this respect, the concept of women, which is equivalent to the development of society, has come into question more than ever.

While Anatolia is the subject of investigation in itself, it is very difficult to examine the culture of the Ottoman Empire as a whole. The last quarter of the nineteenth century, when the modernization showed its effect rapidly, was the period in which the Ottoman cultural and social life was revived. In this direction, while trying to enlighten the public with newspapers, magazines, leaflets, new entertainment types that revived social life in line with Europeanization entered the Ottoman society. One of the main reasons affecting this situation is the process of change that began with the opening of the Ottoman Empire to the west, while another reason was that they turned to states which were open to exploitation and could not protect themselves in order to find raw materials for the developing industry of Europe. Ottoman ports were occupied economically by European merchants and industrialists. As a result of the European economic groups settling here, their own culture was

brought to these lands and the Ottoman population in the provinces became acquainted with the European groups. This situation has caused controversy among the groups living in the Ottoman state. One of the most important topics of the discussions was the status of women in society.

Izmir, which was the shining city after Istanbul in this century, was reflected in the city's architectural structure, education, clothing style, economy and social life. In the modernization process, which started with the role model of Istanbul, Izmir is an important place.

In this study, the Izmir version of the struggle for righteousness of women who benefited from the initiation of freedom movements during the Constitutional Monarchy period was examined. Because of the high number of non-Muslims, Izmir's society lags behind in many respects compared to Istanbul. Although we have limited resources on women in Izmir, we see that they marked a significant development. In this study, in order to produce an original text, Izmir newspapers, books, articles and theses were used.

Keywords: Women, Constitutional Monarchy, Literature, Politics, Theater, Economy, Press, Turkish Bath, İzmir, Hijab, Dress.

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE KADINLAR: İZMİR ÖRNEĞİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KADININ SİYASAL YAŞAMDAKİ YERİ

1.1.MEŞRUTİYET SONRASI KURULAN BAŞLICA KADIN CEMİYETLERİ	155
1.1.1. Cemiyet-i İmdadiye(1908)	15
1.1.2. Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi(1908)	166
1.1.3. Teal-i Nisvan Cemiyeti(1908)	16
1.1.4. Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye(1909)	16
1.1.5. Esirgeme Cemiyeti(1909)	177
1.1.6. Teal-i Vatan-i Osmani Hanımlar Cemiyeti(1910)	17
1.1.7. Esirgeme Cemiyeti(1912)	17
1.1.8. Donanma Muavene-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi(1912)	188
1.1.9. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi(1912)	18
1.1.10. Mamulat-ı Dahiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi(1912)	18
1.1.11. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan(28 Mayıs 1913)	199
1.1.12. Şehit Ailelerine Yardım Birliği	19
1.1.13. Hizmet-i Nisvan	19
1.1.14. Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti	20
1.1.15. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi(1916)	20
1.1.16. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi(1908)	20

1.2.MEŞRUTİYET CEMİYETLERİNİN ÖZELLİKLERİ	211
1.2.1. Çeşitli Olaylardan Sonra Kurulan Kadın Yardım Cemiyetleri	211
1.2.2. Kadın Haklarını Savunmak Amacıyla Kurulanlar	21
1.2.3. Milliyetçi Amaçlar İçin Kurulan Kadın Cemiyetleri	222
1.2.4. Ayrılcıkçı Amaçlarla Kurulan Azınlık Kadın Cemiyetleri	22
1.2.5.Çeşitli Faaliyetlerde Bulunanlar	22
1.3. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE CEMİYET YÖNETMELİKLERİNDE KADINLAR	233
1.3.1.Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti(2 Şubat 1913)	233
1.3.2. Milli Kongre(29 Kasım 1918)	23
1.3.3. Wilson Prensipleri Cemiyeti(14 Ocak 1919)	23
1.3.4. İngiliz Muhipleri Cemiyeti(20 Mayıs 1919)	244
1.3.5.Laz Tekamül-i Milli Cemiyeti(30 Mart 1919)	244
1.4. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASİ PARTİLERİN KADINA BAKIŞI	24
1.4.1.İttihat ve Terakki Partisi	24
1.4.2.Teceddüt Fırkası(1918)	255
1.4.3.Ahali İktisat Partisi(1918)	25
1.4.4.Osmanlı Sosyalist Partisi(20 Şubat 1919)	25
1.4.5.Osmanlı Demokrat Partisi	266
1.5. OSMANLI MECLİSLERİNDE KADIN HAKLARI MESELESİ	266
1.6.OSMANLI HANIMLARI MÜDAFAA-İ MİLLİYE HEYETİ	26
1.6.1.Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Heyetinin Yaptıkları Çalışmalar	26
1.6.2. Osmanlı Hanımları Müdafa-i Milliye Heyetinin Darülfünun Toplantıları	277
1.7. MİTİNGLER	288
1.7.1. Fatih Mitingi	288
1.7.2. Üsküdar Mitingi	28
1.7.3. Kadıköy Mitingi	28
1.7.4. Sultan Ahmet Mitingi	299
1.8.ANADOLU KADINLARI MÜDAFA-İ VATAN CEMİYETLERİNİN KURULUŞU	29
1.9.FEMİNİZM VE OSMANLI KADINI	30

1.10. İZMİR SİYASETİNDE KADIN MUHALEFETİ	31
--	----

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN VE EKONOMİ

2.1. II. MEŞRUTİYET SONRASI KADINLARIN İSTİHDAM EDİLDİĞİ İŞ KOLLARI	399
2.1.1. Eğitim Alanında Memure Kadınlar	399
2.1.2. Telefon İdaresi'nde Çalışan Memure Kadınlar	40
2.1.3. Kadın Askerler: Kadın Amele Taburu	40
2.1.4. Dokuma sanayii	411
2.1.5. Halı Sanayii	422
2.1.6. İpekli Dokuma Sanayii	422
2.2. İŞ KOŞULLARI	433
2.3. ÜCRETLER	433
2.4. İZMİR'DE EKONOMİ	444
2.5. EŞKİYALIK	499
2.6. GREV	50

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN BİR TOPLUM İÇİN: KADIN VE EĞİTİM

3.1. ANAOKULLARI	566
3.2. İLKOKUL EĞİTİMİ	577
3.3. ORTAÖĞRETİM- RÜŞTİYELER	58
3.4. EYTAM YURTLARI(YETİM YURTLARI)	588
3.5. KIZ LİSESİ	588
3.6. KIZ SANAYİ OKULLARI	599
3.7. YÜKSEKOKULLAR	60
3.8. İZMİR'DE EĞİTİM	622

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAYATTA KADIN

4.1.KIYAFET- TESEDDÜR- PEÇE- ÖRTÜNME ve MODA	644
4.1.1. Kıyafet- Tesettür- Peçe- Örtünme	644
4.1.2. Moda	677
4.2. TEPKİLER	70
4.3. OSMANLI'DA TOPLUMLARA GÖRE KADIN GİYİMİ	711
4.4. OSMANLI'DA SALGIN HASTALIKLAR	766
4.4.1. Salgın Hastalıklar	766
4.4.2. Zührevi Hastalık- Frengi-Fuhuş	777
4.5. PASAPORT YASASI	80
4.6.EVLİLİK	80
4.7.EĞLENCE KÜLTÜRÜ	866
4.7.1. Geleneksel Eğlence kültürü	866
4.7.2. Modern Eğlence Türleri	888
4.8.KÖLELİK VE CARIYELİK	933

BEŞİNCİ BÖLÜM

KADIN EĞİTİM ARACI OLARAK BASIN VE EDEBİYAT

5.1.TOPLUMU YÖNLENDİRME AYGITI BASIN	966
5.1.1.Demet(1908)	100
5.1.2.Mehasin(1908)	100
5.1.3.Kadınlar Dünyası(1913-21)	100
5.1.4.Hanımlar Alemi(1913-18)	101
5.1.5.Kadın Alemi(1914-15)	101
5.1.6.Genç Kadın(1918-19)	101
5.1.7.Türk Kadını Dergisi(1918)	102
5.1.8.İnci(1 Şubat 1919)	102

5.2.EDEBİYATTA KADIN

1055

SONUÇ

1088

KAYNAKÇA

110

EKLER

GİRİŞ

TARİH YAZIMI, METODOLOJİ VE YAKLAŞIMLAR

Bu tezin ana konusu II. Meşrutiyet Dönemi İzmir’de kadının gelişimi üzerine kurulmuştur. Kadınların özlük haklarını aramayı yoğunlaştırdıkları II. Meşrutiyet süreci kadın konusu, toplumsal ve kültürel tarih açısından Türk tarihinin en güzel konularından biridir. Kadınların kendiliğinden ya da birileri aracılığıyla bir uyanış, bir serzeniş süreci olan bu dönemle ilgili pek çok çalışma yapıldığını görmekteyiz.

İnceleme konusu oldukça zengin olan bu konuyla ilgili yapılan çalışmaların genellikle iki başlık halinde ortaya çıktığı yargısına ulaşabiliriz. Bunlardan birincisi II. Meşrutiyet sürecini, içinde kadına kısmen yer veren ve daha çok Meşrutiyet dönemini genel olarak işleyen çalışmalar, ikincisi ise bu dönemi sadece kadının toplumsal hayattaki yerini ve haklarını kazanma aşamasına kadar inceleyen çalışmalardır. Bu dönemi inceleyen kitap, makale, tez ve gazetelerden kaynaklanarak bu çalışmaya yön verilmiştir.

Dönemin kuşkusuz en büyük yardımcı kaynaklarından biri basındır. İttihat, Hukuk-u Beşer, Ahenk, Gave, Köylü gibi gazeteler XIX. yüzyıldaki pek çok gelişmeyi yakından takip etmemize kolaylık sağlamaktadır; ancak İstanbul’da olduğu gibi kadınlara yönelik bir dergi ya da gazetenin bulunmaması, İzmir kadını hakkındaki bilgileri gazetelerde yer aldığı kadar inceleyebilmemize olanak sağlamaktadır.

Konuyu yönlendirmede daha önce yapılmış akademik çalışmalardan yararlanılmış, özellikle kadın konusuyla ilgili çalışma yapan akademik kitap, makale ve tezlerden yararlanıp bu çalışma ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Kitaplar konusunda Serpil Çakır’ın *Osmanlı Kadın Hareketi*, Meral Altındal’ın *Osmanlı’da Kadın*, Şefika Kurnaz’ın *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Leyla Kaplan’ın *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını*, Emel Doğramacı’nın *Türkiye’de Kadının Dünü ve Bugünü*, Leyla Kırkpınar’ın *Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın*, Meral Akkent’in *Baş Örtüsü*, Nükhet Erkoç’un *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Cariyelik ve Kadın*, Zafer Toprak’ın *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm*, Güldal Okuducu’nun *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kadının Kısa Tarihi* kitapları bu çalışmayı yönlendirmede adeta başucu kitabı vazifesi görmüştür.

Bu çalışmaya yön veren tezler ve makaleler alt başlıkların içeriklerinde farklı bakış açılarının oluşumunu sağlamıştır. İlgili gazete haberleri ise konuya akıcılık ve açıklama yapabilme imkanı sağlamıştır. Gazetelere ulaşabilmek amacıyla İzmir Ahmet Piriştina Kent Arşivi'nden, kitap, makale ve gazetelere ulaşabilmek için İzmir Milli Kütüphane, Dokuz Eylül, Ege Üniversitesi Kütüphaneleri ve ilgili web sayfalarından yararlanılmıştır.

Bu tezin birinci bölümünde Osmanlı siyasi kültüründen yola çıkarak Osmanlı kadınının siyasi kimlik arayışı gösterilmek istenmiştir. Yaşanan savaşlar, savaşların sonucunda gerçekleşen ağır yaptırımlar, göçler, salgınlar konusu kadınların yardımıyla çözüme kavuşmaya çalışılmıştır. Yüzyıllarca siyasetten uzaklaştırılıp eve tıkkılan kadının mücadeleleri görülmezken, yaptıkları sorgulanırken koşullar kolundan tutup onu meydanlara, siyasetin içine atmıştır. Kadınlar ilk defa II. Meşrutiyetin ilanıyla alanlara inmişler, haremın mahremiyeti kullanılarak siyasi bilgi taşımacılığı yapmışlar, devletin ve toplumun kurtarılması için dernek/cemiyet kurmuş, mitingler yapmışlardır. En sonunda ise cephede yer almışlardır.

İkinci bölümde kadınların ekonomik gelişmişlikleri incelenmiştir. Kadınlar eski Türk yaşayışından beri ekonominin içindedir. Göçebe toplumda bu hoş karşılanırken İslamiyet'ten sonra yerleşen toplumlarda kentli köylü ayrımıyla kadının ekonomideki gücü de bir ayrıma maruz kalmıştır. Kentteki kadının soylu-zengin olanları daha özgür yaşarlarken kentteki halk tabakası eve kapatılmıştır. Köylü kadını ise tarlada, yaylada kentli kadına göre daha özgür olmuş ve ekonomiye yön verebilmiştir. Ayakları üzerinde durmak isteyen kentli kadınlar ekonomik sürece dahil olmak istedikçe engellerle karşılaşmışlardır. Ancak zamanla süreç kadınların ekonomide yer almasını zorunlu hale getirmiştir.

Üçüncü bölümde kadının eğitimdeki durumu işlenmiştir. Osmanlıda kadın aile ve devlet izin verdikçe ilk eğitimini almış, vücudundaki değişimle beraber eğitime son verilmiştir. Varlıklı aileler kız çocuklarının eğitimlerini devam ettirebilmişlerdir. Modernleşmenin etkisiyle toplumun kalkınmasını kadının eğitilmiş olmasına ve bireyi yetiştirmesine bağlamışlar bu nedenle kadınların eğitimi önemli bir konu halinde gündeme gelmiştir. Açılan okullarla kadının eğitimdeki hakkı teslim edilmiştir.

Dördüncü bölümde kadının toplumsal hayattaki yeri konusu incelenmiştir. Bu konu çok kapsamlı ve ayrıntılıdır. Kadının evliliği, kıyafeti, sağlığı, pasaport yasası, hukuk konusu gibi pek çok başlığa yer verilmiştir. Kadınların üzerindeki mahalle-toplum baskısını çok net görebildiğimiz bu alan kadının sonunda başarıyla çıktığı alandır.

Beşinci bölümde ise basın ve edebiyat konusu ele alınmıştır. Biliniyor ki kadın konusu tartışmaları en çok basında eğitilmiş Osmanlı aydın tabakası tarafından işlenmiş kadına kimliği hatırlatılmış ve kendini geliştirme yolları sunulmuştur. Basın okuma yazma bilen tüm kadınlara bilgi verme açısından önemli bir alandır. Edebiyat ise örnek olaylar üzerinden kadınlara ders çıkarma, kadınları eğitme aracı olarak kullanılmıştır.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ ÖNCESİ OSMANLIYA KISA BİR BAKIŞ

Kurulduğu yüzyıldan itibaren izlenen duyarlı siyaset anlayışı ile yaşadığı yüzyıllara damgasını vuran Osmanlı Devleti XIX. yüzyıla gelindiğinde, modernleşen dünyaya ayak uyduramamış ve Avrupalı devlet görünümüne gelememiştir. Yönetici sınıfı Türk ve Müslüman olan devlet, çeşitli ırksal ve dinsel gruplardan meydana geliyordu. Müslüman olanlar orduda, yönetimde yer alırken Müslüman olmayanlar yönetimde yer almıyor ve vergi veriyorlardı. Aynı dinden olanlar, devletin sınırları içinde kendi yasalarından, mahkemelerinden, geleneklerinden sorumluydular. Avrupalı olup ekonomik nedenlerle Osmanlı ülkesine gelenler ise özel haklara sahipti. Kısacası Osmanlı yönetici sınıfı ve halkın çoğunluğu, yüzyıla başlarken ulusçuluk ve ulusal birlik gibi döneme damgasını vuran kavramlardan yoksundu. Bu nedendir ki Osmanlı güçlü Avrupalı devletler karşısında devletin bütünlüğünü koruyacak güce sahip değildi ve Avrupalı devletlerin çıkarları doğrultusunda dış politikasını şekillendiren bir denge politikası izlediğini görebilmekteyiz.¹

Ulusçuluk kavramının Osmanlı ülkesinde rastladığı ilk yer Balkanlar olmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden biri Balkanların Avrupa ile sınır yakınlığı dolayısıyla gelişmeleri yakından takip ediyor olması, bir diğeri de şüphesiz büyük devletlerin çıkarları doğrultusunda Balkan milletlerini kışkırtmalarıdır. Çözülmenin

¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918'e)*, 13. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2005, ss.289-290

ilk defa hissedildiği dönem ise II. Mahmut'un padişahlık yıllarına denk gelmektedir. Bu doğrultuda II. Mahmut sıkıntıyı devletin işleyişine ve kurumlarına bağlamış idari, mali, askeri, toplumsal, eğitimsel alanlarda reformlar yaparak çözüme yoluna gitmiştir. İlk iş olarak merkezi otoriteyi sağlamaya çalışmış, bu doğrultuda bozulan kurumları ortadan kaldırmıştır. Ayrıca Avrupa ile Osmanlı arasındaki uçurumu kapatacak tedbirler almaya çalışmış ve ulusçuluk hareketinin devleti yıpratmasına izin vermemesi amacıyla vatandaşlık bilinci ortaya atılmıştır. Bu reformları destekleyecek bir girişim ile Avrupa'nın önemli kentlerine eğitim almaları için öğrenciler göndermeye başlamıştır. İşte Osmanlı modernleşmesinin yönlendirici grubu bu şekilde ortaya çıkmaya başlamıştır. Avrupa'yı gören, tanıyan Osmanlı gençleri ülkelerinde aynı heyecanı yaşamış ve uygulamaya çalışmışlardır.²

Ulusçuluk hareketinden yola çıkan Yunan milleti bağımsızlık amacıyla Mora'da bir isyan başlatmışlardır. Yeniliklerin önünde ciddi bir problem olarak görülen yeniçeri ordusu disiplinsizliği ve görev bilincinin yitirmesi nedeniyle II. Mahmut tarafından kaldırılmış ve Osmanlı devleti Mora'da başlayan Yunan isyanına karşı koyacak güçten mahrum olduğu için Osmanlı, Mısır valisi olan Kavalalı Mehmet Ali Paşa'dan yardım istemiştir. İsyanın bastırılmaması, yaşanan ağır kayıplar ve Mehmet Ali Paşa'nın isteklerinin yerine gelmemesi Mısır sorununun yaşanmasına sebep oldu. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Avrupalı devletlerin çıkarlarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanan Osmanlı bu sorunu dışardan aldığı yardımlarla çözmüştür. Ülkenin içindeki çözülmeden rahatsız olan yönetici sınıf vatandaşlık bilincini hukuksal bir dayanak ile birleştirmiş ve Tanzimat adı altında yeni bir dönemi başlatmıştır. Ancak çözümlerin engellenememesi, yapılan ıslahatların yetersiz kalması nedeniyle Avrupalı devletler Osmanlı'nın Balkan milletleri meselesini görüşmek amacıyla İstanbul'da bir konferansın toplanmasına neden olmuştur.³

Yaşanan bu siyasi kargaşadan ve toplumsal memnuniyetsizlikten yeni Osmanlılar adı verilen bir grup oluşmuştur. Bu grup II. Mahmut'tan başlayıp Tanzimat ile devam eden dönemin doğal sonucuydu. Basından, eğitimden, toplumsal süreçten etkilenen bu entelektüel grup Osmanlı'nın çözülmesini engellemeye

² Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, ss.63-75

³ Feroz Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss.36-50

çalışmakla uğraşmışlardır. Yaşanan hükümet bunalımı ve sonucundaki halkın yönetime katılması sürecini hazırlayan bu ekip Osmanlı'da parlamentolu bir dönemin başlamasına sebep oldu. Bu oluşumun Osmanlı çözülmesini durduracağı ve modern toplumlar ile aradaki uçurumun kapanacağı düşüncesini oluşturmuştur. Ancak doğu sorunu Avrupa nazarında çözülmediği için yaşanan savaş ile Osmanlı yaşadığı siyasi kaybı parlamentoya mal etmiş ve II. Abdülhamit tarafından Meşrutiyet öncesi döneme geri dönmüştür. Bu süre zarfında Avrupa'da ve Osmanlı ülkesinde yeşeren yeni muhalefet dalgası, dünyayı ve Osmanlı'yı iyi gözlemlemiştir. Bu muhalif grup, dünyada ve Osmanlı'da yaşanan siyasi kargaşadan uzak duramamış ve meşrutiyet yönetim sistemini yeniden gündeme getirmiştir.⁴

II. Abdülhamit'in mutlak monarşiye döndüğü bu dönemde başlayan yeni muhalefet yaşanan gelişmeleri takiben tekrar başarıya ulaşmıştır. 1889'da kurulan bu muhalefet grubu uzun süreler Osmanlı sınırları dışında ve sınırlarında gizli çalışmalar yapmışlardır. Ancak değişen siyasi dengeler bu genç grubun açıkça faaliyet göstermesine neden olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyeti hızlandıran temel etken İngiltere ve Rusya arasında geçen Reval görüşmeleridir. Bu görüşmeler hasta adamın cenazesinin yaklaştığının göstergesi oldu. Ardından iktidara yapılan baskılar Meşrutiyetin tekrar ilan edilmesine neden olmuştur.⁵

23 Temmuz 1908 tarihinde anayasal yönetim tekrar yürürlüğe girdiğinde devlet sınırları içerisinde büyük iyimserlik ve coşku yarattı; çünkü bu yeni dönem tüm Osmanlı vatandaşları için "özgürlük, eşitlik ve adalet" sözü veriyordu. Müslüman veya gayrimüslim olan herkes bu habere sevinmiştir, ayrıca bu haber yalnızca başkentte değil taşrada da büyük coşku uyandırmıştır. Ancak coşkulu dönem ağustos ayında sona erdi; çünkü hem siyasi hem de ekonomik bunalımlar grevleri ve boykotları peş peşe sıraladı. Ayrıca rejim karşıtı muhalefeti de hesaba katacak olursak Meşrutiyetin ilk ayları çalkantılıdır diyebiliriz. 31 Mart vakasının bastırılmasının ardından padişahın yetkilerinde sınırlamaya gidilmiş ve Jön Türk muhalefeti biraz daha devlet işlerine müdahale eder duruma gelmiştir.⁶

1908-1914 yılları arası ağır bunalımların yaşandığı dönemdir. Meşrutiyetin taze olduğu ve yerleştirilmeye çalışıldığı bu dönemde Avusturya'nın Osmanlı

⁴ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde**, ss.45-58, Zürcher, ss.113-145

⁵ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınları, Ankara,2008, ss.267-280

⁶ Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde**, ss.61-67

sınırlarında bulunan Bosna-Hersek'i ilhakı ve Bosna'da yaşanan krizler aynı zamanda I. Dünya Savaşının bir provasası olarak görülmüştür. Ayrıca bu siyasi kriz anını değerlendiren Yunanistan Girit'i ilhak etmiş Bulgaristan da bağımsızlığını açıklamıştır. Artan Ermeni sorunları, İtalyanların sömürge düzenine uygun olduğunu düşündüğü Trablusgarp'a asker çıkarması ve akabinde Arnavutluk meselesi ile gündeme gelen ve Osmanlı ordusundaki muhalefet dolayısıyla kaybedilen Balkan Savaşı ile elden çıkan Edirne ili başkentte ciddi bir kriz yaratmış ve Babı-ı Âli olarak adlandırılan sadaret makamına baskın yapılmış, hükümet düşürülmüştür. Akabinde İttihat-Terakki'nin baskın olduğu yönetim dönemi başlamıştır. Balkan devletleri arasındaki toprak krizi Osmanlıya bir fırsat yaratmış ve Edirne'nin kurtarılmasına vesile olmuştur. Yönetim değişikliği ile gelen başarı yeni hükümette bir güven yaratmış ve 1914 senesinde başlayan Dünya Savaşından uzak duramamasına sebep olmuştur. Dünya devletlerinin sömürgecilik anlayışlarının baskın olması sonucunda ortaya çıkan Dünya Savaşından Osmanlının beklentileri, daha çok kaybettiği toprakları ve prestijini geri kazanmak, bu doğrultuda ekonomik özgürlüğünü sağlamak istemekteydi. 1914-1918 yılları arasındaki Dünya Savaşını belirli cephelerde kazandığı halde genel savaşta kaybetmiş olan Osmanlı Devleti Mondros gibi ağır bir ateşkes anlaşması ile karşılaşmış ve bundan sonraki süreçte sömürgeci devletlerin yaptırımından kurtulmak için mücadele etmişlerdir.⁷

Osmanlının XX. yüzyıl başında yaşadığı bu olaylar aslında görüldüğü gibi bir önceki dönemin ardılları olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıdaki gelişmelerden yola çıkarak Osmanlıdaki çöküşü engellemek için batıyla yakınlaşmanın doğal sonucu olarak ortaya çıkan modernleşmenin en güzel yanlarından biri toplumsal eşitlik anlamında yaşanan kadın hareketidir. Öyle ki Osmanlının yaşadığı bu gelişmelere kayıtsız kalamamış ve toplumun büyük bir kısmını oluşturan kadınlar siyasette, ekonomide, eğitimde, edebiyatta, hukukta, aile yaşantısında, toplumda ve pek çok alanda dönemin sorunlarına göğüs germeye ve kendilerini kanıtlamaya çalışmışlardır.

Kadın hareketinin oluşum süreci aslında modernleşmeye çalışan dünyanın yaptırımları sonucu tüm dünyada farklı zamanlarda ancak aynı noktadan yola çıkmaktadır. Dünyayı etkileyen hareketlenmeler kadını da etkilemiştir. Sanayi

⁷ Sander, ss.320-392; Ahmad, **Bir Kimlik Peşinde**, ss.65-89; Sina Akşin, **Türkiye Tarihi IV, Çağdaş Türkiye(1908-1980)**, b.10, Cem Yayınevi, İstanbul, ss.27-69

Devriminin ortaya çıkardığı sömürgeci kapitalist düzen daha fazla üretim daha çok insanın istihdam edilmesi kadınların ve çocukların düşük ücretlere çalıştırılması ve aranan hak talepleri akıllarda öncesi ve sonrası kavramlarını uyandırmıştır. Sanayi Devrimi öncesinde ortaçağ-yeniçağ zihniyeti kadın hayatında da devam ederken, kadın toprağa bağlı bir hayat yönetirken, sanayileşme ile birlikte fabrikasyon sürecinin başlaması kadını üretimin bizzat içine atmış artık parasını başka sektörden kazanan, zamanla sömürülüşü artan, hatta erkeklerle aynı koşullarda belki de daha zor koşullarda çalışmasına rağmen onların emeğinden aşağı tutulan bir konuma sürüklenmişlerdir. Bu haksız yaşam tarzı, toplumsal statülerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Zaten kadının toplumsal statüsü tarihi bir çizelge içerisinde incelenecek olursa aslında sanayileşmenin kadın statüsünde bir fark yaratmadığını ve hatta hak kavramının varlığını sorgulamadıkları görülecektir.⁸

Osmanlı'da Batının üstünlüğünün kabul edildiği evreden itibaren başlayan batılılaşma akımı önce batıyı tekrar yenebilmek amacı taşısa da aradaki farkın kapatılamayacağını anladıklarında batılılaşmayı her alana yaymışlardır. Özellikle Avrupa'nın XIX. yüzyıldaki dönüşümü hak, emek kavramlarının konuşulması, Avrupa'yı yakından gören Osmanlı aydınının kadının toplumdaki rolünü görmesi dolayısıyla Osmanlı kadını da aynı Avrupa'da olduğu gibi batılılaşma öncesi ve sonrası olarak görmüşlerdir. Burada Tanzimat Fermanının, toplumsal çözülme ve dağılmanın da etkisi büyüktür. Modernleşme öncesi Osmanlı toplumunda kadınlar pek dikkate alınmazlardı. Kadınların dikkate alınmasını engelleyen önemli nedenlerden biri kuşkusuz toplumun kadına biçmiş olduğu roldür. Kadının askeri vasfının olmaması, devlet yönetiminde yer almamaları kadınların ikinci sınıf olarak kalmasına vesile olmuştur. Ayrıca Osmanlı toplumunda kadın Avrupa'da sanayi öncesinde olduğu gibi köylerde tarlalarda, halı-kilim imalatında, sigara imalatında ve bu gibi basit ancak zahmet gerektiren, "kadın işi" denilecek işlerde düşük ücretlere çalışmaktadırlar.⁹

Meşrutiyet aydınları batıya farklı vesilelerle yaptıkları seyahatlerde batıdaki kadını gözlemleme fırsatı elde etmiş ve Osmanlı kadınının batı kadınından farklı

⁸ Leyla Kırkpınar, **Türkiye'de Toplumsal Değişme ve Kadın**, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, ss.66

⁹ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev.Yavuz Alogan, 12. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, ss.105

olduğunu vurgulamışlardır. Tabi olarak bu durumun temel sebepleri yukarıda belirttiğimiz gibi kadının sosyo-kültürel durumu yani toplumun biçtiği rol iken Osmanlı kadınının eğitimsizliği ve eğitimsizliği sonucu ortaya çıkan durumlar dikkatlerini çekmiştir. Celal Nuri İleri(1882-1938) Avrupa'ya gerçekleştirdiği seyahatlerden birinde gözlemlerini şöyle aktarmıştır. *“Erkek gibi metanet ve ciddiyet sahibi, fakat kadınlığını bir erkeğin mertliğini muhafaza ettiği gibi koruyan Alman kadınlarını takdir ettiğimde bilmem ki neden gözümün önünde günde seksen sigara içen, laklakacı, geveze, dedikoducu hacı nineler, hanım yengeler, ablacıklar, paytak paytak yürüyen veya yürüyemeyen büyük hanımlar bir resm-i geçit yapıyorlar. Her mevzide(yerde), her saatte uyanıyorum. Sitare-i zeminin (yeryüzünün) en tembel, en gevşek, en menfaatini bilmez adamı vaziyetinde bulunmak, hem de bir aşağı bir yukarı şu kabe-i muazzama-i terakkide(gelişmişlik ve ilerlemişliğin büyük kabesinde) dolaşmak pek fena oluyor.”*¹⁰

Osmanlı'nın geri kalmışlığını bulmaya çalışan Osmanlı aydınları artık kadın konusuna da eğilmeye başlamış bu konuda Osmanlı kadınının geri kalmışlığın simgesi olmaktan kurtarmak ve toplumsal çözülme sorununa temelden çözüm bulmak için uğraşmışlardır. Eğer kadın eğitilirse, gelir seviyesi yükseltilirse, toplum içinde hak ettiği konuma gelirse işte o zaman hem Osmanlı devleti hem de Osmanlı kadını içinde bulunduğu zor durumdan kurtulacaktır.¹¹ Batı kadınının Osmanlı kadınına göre üstünlüğü, toplumsal hayata onlardan daha fazla katılmış olmaları, ekonomik hayatta iş gücü ihtiyacından dolayı Osmanlı kadınından daha önce katılmış olmaları ve toplumsal statülerindeki eksiklerden rahatsız olmaları dolayısıyla haklarını daha önce talep ediyor olmalarından kaynaklanıyordu. Toplumu değiştirmenin temel kıstaslarından birinin kadını değiştirmekten başladığını anlayan Osmanlı aydını bunun için mücadeleye başlamış kadının toplumdaki eğitici yönünü, çocuğu dolayısıyla toplumu yetiştirmesi söz konusu önemi daha da arttırmış ve

¹⁰ Celal Nuri, **Kutup Musahabeleri**, çev. İbrahim Demirci, Mavi Yayıncılık, İstanbul,1997, ss.11; İsmail Çeşitli ve Nurullah Çetin.. **II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı**, 1.Baskı, Akçağ Basım Yayın Pazarlama A.Ş, Ankara, 2007, ss.477

¹¹ Bernard Caporal, **Kemalizm Öncesinde ve Sonrasında Türk Kadını**, Ankara 1982, ss.50-79; Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını(1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998 ss.7

kadının eğitimini, toplumsal statüsünün azımsanmayacak kadar önemli olduğunu anlamışlardır.¹²

Osmanlı Devleti'nde toplumsal değişmeye yol açan ilk önemli gelişme kuşkusuz Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlayan yeni tarihi dönemdir. Batıyı takip eden Osmanlı aydınının ve bürokrasisinin Osmanlının geri kalmışlığı sorununu çözmek amacıyla batıya yönelmesi, batılı devletlerin ise Osmanlının içinde bulunduğu zor durumu kullanıp dış politikasını istekleri doğrultusunda yönlendirmeye çalışması ve bu durumun yarattığı rahatsızlığı çözme umuduyla başlayan bu dönem, sosyal yapıdaki ilk değişimin de temeli olmuş toplumsal yapıda sorgulama başlamıştır.¹³ Öncesinde geleneksel yapıdan sıyrılamamış bir toplum yapısı ve onun yansıttığı durumlar üzerinden yapılan analizlerde Osmanlı halkının toplumsal statülerindeki durumlarından memnun olmaları dolayısıyla bir rahatsızlık yaratmamış ve ağır aksak bu yüzyıla kadar uzanan sorunlara eğilimi engellemiştir.¹⁴ Tanzimat süreci ile beraber toplumun her kesiminde olduğu gibi kadın konusunda da toplumsal statülerini düzenleme yolunda bir adım atılmak istendi. Gerek romanlarda gerek eğitim alanlarında kadın sorunları toplumsal alanın ilk tartışma konusu olmuştur.¹⁵

Tanzimat ile başlayan süreci; gelişen özgürlük ortamı, hak talepleri ve siyasi gelişmeleri beraber ele aldığımızda kadının toplumsal hayata katılımı zorunluluk hali almıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri çalkantılar dönemi olarak görülen II.Meşrutiyet yıllarındaki siyasi çözülmenin çok yoğun olmasıdır. Sınırların daralması akabinde Osmanlı devletini tarih sahnesinden silmeye gayret eden devletler ve onların uğraşları sonucunda meydana gelen Balkan Savaşları, Dünya Savaşı gibi gelişmeler kadının artık geleneksel alanlardan başka alanlara da girmesini kolaylaştırmıştır. Osmanlı kadını erkeklerin silahaltında olması dolayısıyla; yaralıların bakımı için hastanelerde, tedavi merkezlerinde, memurluk görevlerinde, fabrikalarda da yerlerini almışlardır. Kadının memurluk görevine layık görülmesinde erkeğin silahaltında olması kadar azınlıkların ayrılıkçı talepleri önemli bir neden

¹² Caporal, ss.80-89; Kaplan ss.7

¹³ Kırkpınar, ss.22

¹⁴ Kırkpınar, ss.22

¹⁵ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını:1839-1923**, Meb. Yay. İstanbul, 1992; Kırkpınar, ss.23-24

olmuştur.¹⁶ Bu gelişmelerin devamında kadınlar bakanlıkların çeşitli birimlerinde yer almaya başlamış, hatta işçi ve ordu çalışma(amele) gruplarında yer alır hale gelmişlerdir. Bu gelişmeler ise özellikle Müslüman, Türk Osmanlı kadınının çalışma hayatının neredeyse her alanına girmesine toplumsal hayata daha fazla nüfuz etmesine sebep olmuş geleneksel çizgileri zorunluluk koşullarında aşmayı başarmışlardır.¹⁷

Tanzimat dönemi ile gelen Batılaşma ve toplumu sorgulama sürecinde basında, edebiyatta yer alan kadın meselesi Meşrutiyet sürecinin vaz geçilmez konularından biri olmuştur. Yukarıda verilen nedenlere de bağlı olarak kadının toplumsal hayata katılımının artması ve artmasından önceki çalışmalar edebiyata ve basına olduğu kadar toplumsal statü ve kadının yerini oluşturmak isteyen grupların oluşumuna da sebep olmuştur. Bu doğrultuda kadınların kendi girişimleri yanı sıra Osmanlı aydınının da destek ve girişimleri sonucunda kurulan, kadınları içerisine çeken cemiyet ve teşkilatlar kadınların kalkınmasını sağlayacak girişimlerde bulunmuştur. Kadının eğitimi kadar, kadının ayağa kalkması için onların iş yaşamına katılmasını, kadınlara meslek edindirme çalışmaları, dul veya yetim kalanların hayata kazandırılması ve hayatlarını devam ettirebilmeleri için yardım faaliyetleri amacı güden bu dernekler Meşrutiyet döneminin kuşkusuz en güzel renklerinden biri olacaktır.¹⁸ Döneme damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti¹⁹ 1911 yılında oluşturdukları kalkınma programlarında kadına bu denli önem vermiş ve onların eğitimlerine, siyasal ve toplumsal alanda alacakları yerlere kadarki sorunlara eğilmişlerdir.²⁰

¹⁶ Cahide Özdemir ve Mukaddes Or, **Mesleklerde ve Parlamentoda Öncü Kadınlarımız**, Ankara, 1983, ss.165; Kaplan ss.9

¹⁷ Kaplan, ss.9

¹⁸ Kaplan, ss.8-9

¹⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti olarak bilinen bu grup 1889 senesinde İbrahim Temo önderliğiyle askeri tıbbiyede ortaya çıkmış olan bir gruptur. Kısa zamanda büyüyen bu örgüt harbiye, bahriye, mülkiye, baytariye, topçu okulu ve mühendishanede etkisini gösterdi. 1892 senesinde Abdülhamit'in jurnalcileri örgütü bildirdiler ve örgütün önde gelen sorumluları tutuklandı bazıları da görevden alındı. Birkaç ay sonra af çıktı ve örgüt çalışmaları tekrar devam etti. Örgütün çalışmaları Abdülhamit'in baskılarını arttırınca örgüt faaliyetlerine yurt dışında devam etmiştir. Yurt dışında organize olan Jön Türkler de denilen bu grup 1902 kongresinde iki gruba ayrılmış ve ağırlıklı faaliyetler büyük devletlerin çalışmalarından ve Osmanlı'nın gidişatından yola çıkılarak Osmanlı yönetimine baskı yapılmasına ve tekrar anayasal düzene geçilmesini sağlamıştır. Bkz. Çavdar ss. 60-69

²⁰ Bahar Baskın, "II. Meşrutiyet'te Kadın Eğitimine Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 38, Mart 2008, ss.10

I. Dünya Savaşı sırasında cephelere gönderilen erkeklerin bıraktığı ekonomik ve sosyal açığı dolduran kadın, Osmanlının savaştan yenik çıkması sonrasında gerçekleşen işgallere de tepkisini koyarak erkeğin yanında yer almış ve işgallere karşı oluşturulan direniş cemiyetleri ve Kuvayi milliyeler içerisinde ilk defa kitleler halinde milli mücadelenin içinde yer alacaklardır. Bu sürecin içinde askeri mücadele safhasında olduğu kadar halkın galeyana getirilmesi aşamasında meydanlarda hem konuşmacı hem mücadele etmeye hazır kahramanlar olarak yer almışlardır. Milli mücadeleden sonra ise yeni rejimin oluşturmak istediği toplum düzeni içerisinde yerini tutucu muhalefetin tasfiyesinden sonra almak için hak taleplerine devam eden kadınlar talep ettikleri hakları yeni rejimin adı konulduktan sonra kademe kademe, önce toplumsal statüleri düzenlenerek, sokakta ve ekonomik hayatta olmaları gereken yerlerde bulunmaya başlayarak sonra da devletin yönetim birimlerinde bulunarak kazanmışlardır. Ancak bu kazanım batı kadını gibi uzun soluklu halk kitleleri halinde olmamış daha çok yönetici kesimin topluma kazandırmak istedikleri modern görünüş altında gerçekleşmiştir. Elde ettikleri tüm kazanımlara rağmen günümüze kadar gelen süreçte kadının hâlâ hak ettiği yerde bulunmamasının en büyük sebeplerinden biri eğitim olanaklarından mahrum tutulmaları ve belirli kesimlerin kadının gelişimi önüne engeller koymasından kaynaklanmaktadır.²¹

Taşrada yer alan İzmir kadını da devlet sınırları içindeki gelişmelerden ve başkentten bağımsız bir tutum içinde değildi. İzmir'in Anadolu'da ön plana çıkmasını sağlayan en önemli durumlardan biri şüphesiz coğrafi konumu ile bu doğrultudaki yatırımlar ve farklı kültürlerle açık olmasıdır. Osmanlının güzide taşra merkezlerinden biri olan İzmir, doğal kaynaklar açısından zengin olması, ulaşım kaynakları bakımından uygun olması gibi koşullar ele alındığında kapitalist devletler için göz kamaştırıcı bir özelliğe sahip bulunmaktaydı. Bu durum İzmir'in özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sömürgeci devletlerin Anadolu'nun içine nüfuz etmeye başladıkları bir alan olabilmiştir. Bu süreçle beraber, hızlı nüfus artışı, kapitalist sermayenin bölgeye girmesi İzmir'i hem sosyo-kültürel anlamda canlandırmış hem de İzmir kadınının toplumsal hayatta yerini almasına sebep olmuştur.²² II. Meşrutiyet sürecinden Mondros'a kadar ortaya çıkan siyasi gelişmeler

²¹ **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983 ss.1193

²² Abdullah Martal, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.1, 1993, ss.117

İzmir kent hayatına da etki etmiş İzmir siyasi- ekonomik- toplumsal hayatta önceki dönemlerden daha aktif ve canlı rol almaya başlamıştır.²³

Elde ettiğimiz bu bilgilerden yola çıkarak Osmanlı'da kadın hareketi ile ilgili genel olarak şu sıralamayı yapabiliriz;

- I. Yaklaşık yüz yıllık süreç içinde gerçekleşen siyasi olayların mecburiyeti, ekonominin canlanması, aydınların ve bürokrasinin toplum içindeki statüleri ve düşünsel alandaki değişim istekleri kadının özgürlüğünün zamanla artması ve kadınların hak taleplerinde bulunmasına sebep olması.
- II. Osmanlı ülkesinde karşı konulamayan çözülme ve buhranlara rağmen kadınların isteklerinden vazgeçmemeleri, sorunların üzerine gitmeleri ve sorunların çözümleri adına mücadele etmeleri.
- III. Osmanlı kadını mücadele sürecine çok geç başlamıştı. Ülke sınırlarında yaşanan onca soruna rağmen asla pes etmemişler, sorunların üzerine gitmişler ve süreci başladığı yerden çok ileri bir noktaya taşımışlardır.²⁴

²³ Sabri Sürgevil, **II. Meşrutiyet Döneminde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, 2009, İzmir, ss.13

²⁴ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul 1994 ss.315

BİRİNCİ BÖLÜM

KADININ SİYASAL YAŞAMDAKİ YERİ

Padişahın yanında meclisli yapıyı barındıran bir yönetim biçimi olan Meşrutiyet, dar bir zaman diliminde gerçekleşmesine rağmen toplumsal, siyasal pek çok alanda değişimin yaşanması söz konusu oldu. Meclisi Mebusanın yeniden açılması, kişi haklarının önündeki sınırlamaların kaldırılması, padişahın bir önceki anayasal süreçte tanınan sınırsız haklarının sınırlandırılması gibi değişiklikleri gündeme getirmiştir. Kapsamları açısından bakıldığında çok hızlı yaşanan gelişmeler dolayısıyla Meşrutiyet geleneksel Osmanlı toplumuyla modernleşecek Türkiye arasında bir köprü vazifesi görmüştür.²⁵

Meşrutiyet'in ikinci defa ilan edilmesi başta İstanbul olmak üzere pek çok merkezde coşkuyla karşılandı. Bu coşkuya bu defa kadınlar da ortak oldu. Öyle ki ellerinde beyaz kırmızı flamaları ve bayrakları taşıyarak özgürlüğü kutladılar. Ayrıca Meşrutiyetle özdeşleşmiş olan özgürlük kavramı o günlerin tartışma konusu olan tesettür, örtünme konularına da atıfta bulunmalarına neden olmuş ve kadınlar Meşrutiyet coşkusuyla peçelerini çıkartmış, sokakları, kahvehaneleri, tiyatroları doldurmuştur. Arabalarda erkeklerle beraber seyahat etmişler ve toplumsal alana hiç olmadıkları kadar dahil olmuşlardır. Bu gelişmeler Meşrutiyet dönemi kadınına önceki dönemden ayıran önemli bir özelliktir.²⁶

Meşrutiyet dönemi kadınına önceki dönemden ayıran diğer önemli özellik ise siyasete dahil olmalarıdır. Kadınların, dönemin başında herhangi bir partinin içinde aktif rol aldığını görmüyoruz; fakat siyasal yapılanmaların arkasında ciddi çalışmalara imza atmışlardır. Osmanlı toplumunda var olan harem dokunulmazlığı kadınların eşlerinin, kardeşlerinin, babalarının gizli belgelerini taşımalarına saklamalarına olanak sağlamıştır. Gizli belgelerin saklanması işi haricinde, belgelerin getirilip götürülmesi görevlerini de memnuniyetle yaptıkları görülmektedir. Bundan dolayıdır ki Meşrutiyet kadını, dönemin önemli ve gizli mimarlarından biridir.²⁷

²⁵ *Anabritannica*, c.22, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994, ss.320

²⁶ Serhan Ada "Hürriyet Günleri" *Tarih ve Toplum Dergisi*, Temmuz 1984, c.2, s.7, ss.13-14; Caporal, ss.152

²⁷ Kaplan, ss.35

Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan süreç Osmanlının ağır bunalımlar yaşadığı bir dönemdir. Yakın zaman aralıklarında kaybedilen topraklar, Almanya ve İtalya'nın sömürgecilik konumunda yerlerini alması İngiltere ve Rusya'nın birbirine yakınlaştığı Reval görüşmeleri ve Meşrutiyet sürecinin hızlanması bilgisini bir önceki konu aralığında vermiştik. Meşrutiyet'in ilanı sürecindeki dönemde içeride yaşanan kargaşa ortamından yararlanan Avusturya'nın Bosna Hersek'i ve Yunanistan'ın Girit'i ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve ekonomik krizlerin aşılammaması demokrasi sürecinin devamında boykot ve grevleri getirmiştir.²⁸ Ekonomik ve siyasi krizlerin bu denli yoğun olması, hak talebi mücadelesine giren kadının bu konulara da eğilmesine neden olmuştur. Kaybedilen savaşlar sonucu göç eden Türk nüfusu, savaşlar sonucunda dul-yetim sayısının artması kadınların başlangıçta hayır kurumlarına yönelmelerine sebep olmuştur.

Meşrutiyetin ilanı sürecinde modernleşmeyi sindiremeyen kitlelerin irticai hareketleri sonucunda yaşanan 31 Mart vakası yine buna bağlı olarak, Bosna Hersek, Bulgaristan, Girit meseleleri henüz sindirilmemişken İtalya'nın sömürge anlayışı ile hareket edip Trablusgarp'ı işgali, Balkan devletlerinin Osmanlıya savaş açmaları, kaybedilen topraklar nedeniyle (özellikle Edirne'nin kaybı) Babı Âli baskınına neden olmuş, Balkan devletleri Osmanlıdan aldıkları toprakları paylaşamazken yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Balkan Savaşına dahil olmuş ve Edirne'yi kurtarmıştır. Yaşanan bu gelişme İttihatçılara büyük bir özgüven vermiş, bu özgüven Osmanlının Dünya Savaşına girmesine ve sonucunda Türk toplumu için büyük bir hezimete sebep olmuştur.²⁹

Bu siyasi gelişimler kadının devreye girmesine neden olmuştur. Önce aşağıda sıralayacağımız derneklerle sonrasında partilerin destekleriyle, kurdukları gazetelerle kendilerini ifade etmeye çalışmışlardır.

²⁸ Umut Karabulut, **İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 29-31

²⁹ Akşin, ss.40-50

1.1. İLMEŞRUTİYET SONRASI KURULAN BAŞLICA KADIN CEMİYETLERİ

Osmanlı kadınındaki cemiyet-dernek kurma alışkanlığının başlangıcı Tanzimat'ın devamındaki sürece rastlamaktadır. Osmanlı sınırları içerisinde din, ırk, kültür bakımından yaşayış farkları bulunmaktadır. Son yüzyıldaki gelişmeleri de esas alacak olursak kurulan cemiyetlerin daha çok Müslüman kadınına yönelik olduğu görülecektir. Kırım Savaşı'nın devam ettiği 1854-56 yıllarında Osmanlı'nın mülteci meselesine eğilmesi Avrupalı devletlerin ilgisini çekmiş ve yardımlarına sebep olmuştur. Yaralı askerlere ve göçmenlere yardım etmek için İstanbul'a gönüllü gelen Florance Nighttingale, Miss Stanley gibi yabancı kadınlar Osmanlı'da Müslüman kadınların bu konudaki yetersizlikleri ve eksikleri üzerine eleştirilerde bulunmuşlardır. Bu olaylar akabinde Müslüman kadınlar yaralılara yardım komitelerini oluşturup sargı bezi, yiyecek, giyecek, para toplama gibi ordunun ihtiyaçları doğrultusunda çalışmalarını yürütmüşlerdir. Cemiyetlere ve yapılarına bakıldığında daha çok Osmanlı'nın özellikle de İstanbul'un tanınmış aileleri ve bilinçli çevreleri tarafından oluşturulduğu görülmektedir.³⁰

1.1.1. Cemiyet-i İmdadiye(1908):

Osmanlının son yıllarında yaşanan savaşlar ardından yaralanan askerlere yardım etmek amacıyla Fatma Aliye Hanım önderliğinde kurulmuştur. Havaların değişkenlik gösterdiği soğuk, sıcak hava koşulları dikkate alınarak giyecek-yiyecek-içecek kampanyaları düzenlemiş ve cephelere yardım ulaştırmıştır. Cemiyet faaliyetlerini özellikle Balkan Savaşları ve Dünya Savaşında göstermiştir.³¹

³⁰ Şehmuz Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyete İşçi Hareketi ve Grevler" **Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu**, C.3, Bayındır A.Ş. Yapım; Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Ankara, Aralık 1991, ss.850-861; Kaplan, ss.36

³¹ Tezer Taşkiran, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, İstanbul, 1973 ss.38; Sıdika Tezel, **Atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara, 1983, s.6; Kaplan, ss.38

1.1.2. Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi(1908):

Cemiyetlerin genellikle önde gelen bilinen ailelerin aracılığıyla kurulduğunu ifade etmiştik. Mali desteğe sahip olamayan kadınlar özellikle dul-yetim-fakir kalmış kişilere ellerindeki maharetlerden yola çıkarak el işleri yapıp satmış, para kazanmış ve yardımlarını gerekli yerlere ulaştırmışlardır.³²

1.1.3. Teal-i Nisvan Cemiyeti(1908)

Kurucuları arasında Halide Edip³³, Nakiye, Nezihe Muhiddin, Rana-Sani Yaver hanımların bulunduğu bu cemiyetin adı *kadının yükselişi* demektir. İsmi geçen kadınlar Avrupa'yı tanıma, öğrenme imkanı bulmuş oldukları için Osmanlı kadınının yetersizliği, eksikliği üzerinde bizzat çalışmışlar kadının her alana girmesi gerektiği, eğitim almalarını(özellikle hastabakıcılık, salgın hastalıklarla mücadele etmek), ekonomide, siyasette, toplumsal alanda varlıklarını göstermeleri gerektiğine inanmışlardır. Ülkenin kurtuluşuyla kadının gelişimini bir tutmuşlardır. Halide Edip'in de romanlarında ele aldığı Türk kadını, erkeğin yanında yardıma her an hazır kendini hatırlatan bir konumda anlatmıştır.³⁴

1.1.4. Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye(1909):

Hem Osmanlı toplumunda bulunan kadınların hem de savaş mağdurlarının(muhacir ya da dul-yetim kalanlar)içinde bulunduğu durumdan rahatsız olan bu cemiyet de kadın eğitime eğilmiş, kadınlara hayatlarını idame ettirebilmeleri için meslek kazandırmaya çalışmışlardır. Dikiş kursları, hastabakıcılık gibi çeşitli kurs faaliyetlerinde bulunmuş ayrıca hastane ve okul(Milli İnas Mektebi) açmışlardır.³⁵

³² Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, İstanbul, 1962, c.1, s.480, Kaplan, ss.38

³³ Kadının eğitimi, topluma kazandırılması açısından yazdığı eserler ve katıldığı cemiyetler ile dönem kadınına örnek teşkil eden Halide Edip, almış olduğu eğitim ve girişimleri ile Osmanlı aydın kadını profili oluşturmaktadır. Bkz. Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, ss.148-153

³⁴ Gülgün Bolat, "Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri", **Atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara, 1983, s.180-181; Kaplan, ss.39

³⁵ Kaplan, ss.39

1.1.5. Esirgeme Cemiyeti(1909)

I. Meşrutiyet'in ilanında rol oynayan ve Mithat Paşa'nın en samimi yoldaşlarından Süleyman Paşa'nın kızı Sabiha Hanım tarafından kurulan cemiyetin sekreterliğini Nezihe Hanım yapıyordu. Cemiyetin İttihat ve Terakki ile yakınlığı, döneme damgasını vuran olaylardan uzak duramaması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadın konusunu Osmanlı'nın kurtuluşu ile eş değer tutması cemiyetin eğitime, milli kültüre değer vermesine neden olacak ve eğitim faaliyetlerini toplumu kalkındırmak adı altında devam ettireceklerdir. Ayrıca cemiyet dönemin diğer aktif cemiyetlerinden farksız olarak yardıma muhtaç, fakir, dul, yetim kadınları da düşünmüş ihtiyaç sahiplerine de kucak açmıştır.³⁶

1.1.6. Teal-i Vatan-i Osmani Hanımlar Cemiyeti(1910):

II. Abdülhamit'in kızı Naime Sultan tarafından kurulmuş bu cemiyet, yaralılara yardım için oluşturulan Hilal-i Ahmer Cemiyetine(bugünkü Kızılay) yardım etmiştir. Kadın eğitimine diğer dernek ve cemiyetlerde olduğu gibi yardım etmiş, kız okulları ve onlara meslek kazandırmak için atölyeler açmıştır. Ayrıca Osmanlı donanmasına Nevzad-ı Vatan isimli bir savaş gemisi de hediye etmişlerdir.³⁷

1.1.7. Esirgeme Cemiyeti(1912):

Bestekar Hamiyet Hulusi başkanlığında ve Abdülhamit'in eşlerinden üçüncü Kadın Efendi'nin himayesinde olan bu cemiyet Nezihe Muhiddin, Naciye Hurşit, Sitare Ahmet, Bahire Hakkı, Saniye Muhtar, Matlube Ömer, Saniye Rüstem gibi kadınların çalışmalarıyla ayakta durmuştur. Dönemin siyasi olaylarından bağımsız kalamayan diğer cemiyetler gibi bu cemiyet de Balkan Savaşlarına ve savaş sonrası yaşanan göçlere yardım etmiş, fakir, dul, yetim kişileri koruma altına almışlardır.³⁸

³⁶ Kaplan. ss.39

³⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, 1.Baskı, c.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1952, ss.480, Kurnaz, ss.79; Kaplan, ss.40

³⁸ Tezel, ss.6; Bolat, ss.181; Kaplan, ss.40

1.1.8. Donanma Muavene-i Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi(1912):

Gazeteci Nezihe Muhiddin Hanım tarafından kurulan bu cemiyet adından da anlaşıldığı gibi donanmaya yardım amacı taşıyordu. Şube bir süre sonra kapatılsa da hizmetlerine Muavene-i Milliye Cemiyetinde devam etmiştir. Çanakkale Savaşı yıllarında donanma ve askerin ihtiyaçlarını gidermek amacıyla millet tiyatrosunda etkinlikler, kermesler düzenlemiş ve aktif şekilde görev almışlardır.³⁹

1.1.9. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi(1912):

Ünlü doktor Besim Ömer Paşa'nın desteğiyle kurulmuştur. Başkanlığını Prenses Nimet Muhtar Hanım, sekreterliğini Fatma Aliye Hanım yapmıştır. Kurulduğu yıllar Balkan Savaşları'nın etkisini hissettirdiği yıllar olduğu için Balkan Savaşlarında aktif rol oynamıştır. Kimsesiz, dul, yetim, muhacirler konusuna destek olmuşlardır. Savaş sırasında yaralanan ve savaştan hasta gelen askerlere hasta bakıcılık yapmışlardır. Bu cemiyet kurulan diğer cemiyetler içerisinde en uzun soluklu cemiyet olmuştur.⁴⁰

1.1.10. Mamulat-ı Dahiliye Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi(1912):

Bu cemiyet, yerli malı tüketimini özendiren ve bunun için çabalayan, kız çocuklarının eğitimi, kadını kalkındırmayı önemseyen İstihlak-ı Milli Cemiyetine bağlı olarak kurulmuştur. Yerli malını özendiren, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdan rahatsız olan kadınlar, savaş durumu özellikle Meşrutiyet sürecindeki Avusturya, Yunanistan ve Bulgaristan'ın girişimleri dolayısıyla oluşan bojkota desteğini yerli malını kullanmayı yaygınlaştırmaya çalışarak vermişlerdir. Kadınlara meslek edindirme doğrultusunda dikiş, dokumacılık gibi kurslar açmışlardır.⁴¹

³⁹ Kaplan, ss.40

⁴⁰ Tunaya, **Siyasal Partiler**, ss.481; Kaplan, ss.41

⁴¹ Kurnaz, ss.97-98; Kaplan, ss.41

1.1.11. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan(28 Mayıs 1913):

Osmanlı'nın ilk kadın hakları savunucularından Nuriye Ulviye(Mevlan) Hanım tarafından kurulan cemiyet adında olduğu gibi kadın hakları konusunu savunmuştur. Geleneksel tutumdan sıyrılmayı, kadınının hak ettiği toplum statüsünü kazandırmayı, kadının eğitiminin arttırılmasına, kıyafet konusuna bir açıklık getirilmesi için çabalamıştır. Kadın hakkını her alanda savunmuştur. Öyle ki geleneksel düzene “bizi mahveden çirkin gelenekleri yıkarak kadınların özgürlüğünü almalıyız” diyordu. Cemiyetin içinde yabancı kadınlar da bulunmaktaydı.⁴²

1.1.12. Şehit Ailelerine Yardım Birliği:

Trablusgarp, Balkan Savaşları gibi döneme etki eden gelişmeler sırasında şehit olan askerlerin ailelerini sahipsiz bırakmamak amacıyla kurulmuş olan yardım cemiyetidir. Bu cemiyetin faaliyetleri Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı sırasında da devam etmiştir. Sadece maddi yardımlarda bulunmamış ailelerin ayakta kalabilmeleri için meslek edindirme faaliyetlerinde bulunmuş, çocukların eğitimleriyle de ilgilenmişlerdir.⁴³

1.1.13. Hizmet-i Nisvan:

Dönemin kadın sorununa eğilmiş, kadınların meslek sahibi olmasına, iş hayatına katılmasına, kılık kıyafetini düzenlemesine, yerli malı kullanmasına teşvik etmiş olan bu cemiyet, kadınların şefkat duygularından yola çıkarak topluma hizmet etme amacı taşımıştır.⁴⁴

⁴² Tunaya, **Siyasal Partiler**, C.1, s.481; Kaplan, ss.42

⁴³ Kaplan, ss.42

⁴⁴ Perihan Onay, **Türkiye'nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü**, Ankara, ss.76-77; Bolat, ss.181; Çakır, ss.59; Kaplan, ss.42

1.1.14. Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti:

Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan himayesindeki bu cemiyetin başkanı Nuriye Hanım'dır. Dönemin siyasi toplumsal olaylarından bağımsız olmayan cemiyet kadının meslek sahibi olmasına, yardıma muhtaç ailelere yardım faaliyetlerinde bulunma gibi çalışmalar yapmıştır.⁴⁵

1.1.15. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi(1916):

Naciye Sultan'ın himayesinde kurulmuştur. Enver Paşa, İsmail Hakkı, Mehmet Arif, Salah Cimos, Ali Rıza, Mehmet Selahattin Beyler kurucu üye olarak görev yapmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti programında yer alan kadının toplumsal hayata kazandırılması yaşanan siyasi ve ekonomik krizlerin aşılması noktasında kadına olan ihtiyacı arttırmıştır. Kadın zaten küçük üretim dallarında yer alıyordu. Büyük üretimdeki açığı telafi edebilmek için de kadının iş sahasına girişini hızlandıran hamleler yapılmıştır. Kıyafet, dikiş, hasta bakıcılık işleri dışında da çıkartılmak istenen kadın için ilk iş kadının çalışmasını engelleyen fetvanın geri alınmasıyla başlamıştır. Ardından kimsesiz, yoksul kadınlar başta olmak üzere kadınların iş hayatına dahil edilmesi konusunda çalışmalara başlanmıştır.⁴⁶

1.1.16. İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi(1908):

Siyasi ilişkilerden bağımsız olamayan cemiyet, kadının emeğini daha çok askerlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmek amacıyla hareket etmiştir.⁴⁷

⁴⁵ Kaplan, ss.42, Zürcher ss.186

⁴⁶ Kurnaz ss.98; Tunaya, **Siyasal Partiler**, C.1, ss.482; Tülin Sümer "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadın Çalıştırma Derneği", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.2, ss.11, Temmuz 1968, ss.59; Zafer Toprak, **Milli İktisat**, Ankara, 1982 ss.34-35, Kaplan, ss.43

⁴⁷ Ömer Sami Coşar, **Milli Mücadele Basını**, Atatürk Ansiklopedisi, c.2, ss.59; Bolat, ss.181; Kaplan, ss.44

1.2.MEŞRUTİYET CEMİYETLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Meşrutiyetin getirmiş olduğu coşkulu ve özgürlük sunan ortamıyla beraber ortaya çıkan dernekleri birbirinden ayıran özellikler bulunmaktadır.

1.2.1. Çeşitli Olaylardan Sonra Kurulan Kadın Yardım Cemiyetleri:

Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Dünya Savaşı gibi savaşların ardından erkeklerin askere alınması sonucu nüfus içinde oluşan açığın kapatılması konusunda kadına ihtiyaç doğmuş ve ardından bu tür cemiyetler ortaya çıkmıştır. Bu cemiyetlerin içerisinde nüfus içinde oluşan boşluğu doldurmak kadar acil gelişmelere de çözüm bulmak amaçlanmıştır. Yaralı ve hastalara yardım etmek, muhacirlere yardım etmek, fakir, yetim, dullara yardım etmek gibi amaçlar taşıyordu. Cemiyeti İmdadiye, Fukaraperver Hanımlar Cemiyeti, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hilal-i Ahmer Kadın Merkezi, Şehit Ailelerine Yardım Cemiyeti, Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti, Esirgeme Cemiyeti gibi cemiyetler bu alan içerisinde tanımlanabilir. Ayrıca yaşanan olaylar dahilinde ortaya çıkan ihtiyaçlara çözüm bulmak amacıyla “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi”, “Bıçkı Yurdu Cemiyetleri” gibi cemiyetler de oluşmuştur.⁴⁸

1.2.2. Kadın Haklarını Savunmak Amacıyla Kurulanlar:

Batılılaşmanın da etkisiyle Osmanlı’nın geri kalmışlığına çözüm bulmak için oluşturulan fikirlerde kadının toplumun eğitiminde önemli bir konumda bulunduğunu dolayısıyla kadının eğitilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Kadın, erkek olmadan da ayakta durabilir bu doğrultuda kadının eğitimi kadar meslek edindirilmesi hususu da gündeme gelmiş ve bu alanda çalışmışlar, kadının hak ettiği toplumsal statüsünü kazandırmaya çalışmışlardır. Teali Nisvan, Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan, Hizmet-i Nisvan gibi cemiyetler önde gelenlerindendir.⁴⁹

⁴⁸ Kaplan, ss.59

⁴⁹ Kaplan, ss.59

1.2.3. Milliyetçi Amaçlar İçin Kurulan Kadın Cemiyetleri:

Siyasi ve ekonomik gelişmeleri takiben yaşanan boykotlar ve grevler, milli duygularla cemiyetlerin kurulmasına neden olmuştur. Yerli malını teşvik eden cemiyetler milli ekonominin kalkınmasını isterken boykot edilen devletlere de tepkilerini göstermek istemişlerdir. Türk kadınının ülke içinde yaşayan azınlık ve yabancı kadının ardında kalmasına da tepkili olmuşlardır. Bu konudaki çalışmalarıyla önde gelen cemiyet ve dernekler olan Donanma Cemiyeti Hanımlar Şubesi, Teali-i Vatan-ı Osmani Hanımlar Cemiyeti, Ma'mulat-ı Dahiliye İstihlakî Kadınlar Cemiyet-i Hayriye, Mamulat-ı Dahiliye Kadınlar Cemiyeti Hayriye ile İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi'dir.⁵⁰

1.2.4. Ayrılmış Amaçlarla Kurulan Azınlık Kadın Cemiyetleri

Avrupalı devletlerin de desteğini alan Rum, Ermeni, Bulgar kadınlarının kurduğu bu cemiyetler yardım, eğitim, meslek edindirme başlığı altında açılmış; ancak çalışmalarını ayrılmış çalışmalarla sürdürmüştür. Dersaadet Bulgar Kadınları, Ermeni Kadınlar Terakki Cemiyeti, Çerkez Kadınları Teavün Cemiyeti, Kürt Kadın Cemiyetleri vb.⁵¹

1.2.5.Çeşitli Faaliyetlerde Bulunanlar

Sadece Osmanlı kadınını kaldırmak amacı taşıyan bu cemiyetler herhangi bir grubun bünyesinde yer almaktan çok kadının eğitime, fikirlerine, meslek edindirilmesine, kültürel kalkınmasına, toplumdaki statüsüne kavuşması amacına yönelik çalışmıştır. Gerektiği konularda diğer yardım dernekleriyle bağlantı kurmuş, yardımlarda bulunmuştur. Önde gelenleri; Asri Kadınlar Cemiyeti, Teali Nisvan Cemiyeti, Biçki Yurdu Jön Türkçü Kırmızı Beyaz, Selanik İhtilal Komitesi Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Türk Ocakları olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵²

⁵⁰Çakır, ss.48-49, Kaplan, ss.59

⁵¹Çakır, ss.48-49; Tunaya, **Siyasal Partiler**, ss.374

⁵²Kaplan, ss.60

1.3. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE CEMİYET YÖNETMELİKLERİNDE KADINLAR

Meşrutiyet yıllarında kadınlar parti-cemiyet programlarından uzakta tutulamamıştır. Azalan nüfusun etkisini de düşünecek olursak bu dönem içinde kadına olan ihtiyacın arttığını görebiliriz. Cemiyetler içinde kadınlara yer verildiği gibi kadınların koşullarının iyileştirilmesiyle ilgili kararlar alınmıştır.

1.3.1.Osmanlı Çiftçiler Cemiyeti(2 Şubat 1913)

Osmanlı taşrasında bulunan kadın ile başkentte bulunan kadın aynı koşullarda değillerdi. Köylerde yaşayan kadın belirli kılıklara zorlanmamış çalışmasını engellemeyen kıyafeti kendisi zaman içinde belirlemiştir. Köylü kadınlarının eğitim seviyelerini yükseltmek ayrıca merkezdeki kadınlara çiftçilikle ilgili dersler vererek bağ-bahçeden anlamaları istenmiştir. Görüldüğü gibi üretimden çekilen erkeğin boşluğu her konuda doldurulmaya çalışılmaktadır.⁵³

1.3.2. Milli Kongre(29 Kasım 1918)

Milli Mücadele kurtuluşu amaçlayan bu yararlı cemiyet kendi bünyesine kadınları da almışlardır. Bundaki en önemli etkenlerde biri kadına hak ettiği statü teslim edilmek istenirken bir diğeri de harem dokunulmazlığından yararlanmaktır.⁵⁴

1.3.3. Wilson Prensipleri Cemiyeti(14 Ocak 1919)

Kadınların aktif rol aldığı bu cemiyet vatanın kendi imkanlarıyla kurtulabileceğine olan inancı taşımadığı için Dünya Savaşına damgasını vuran Amerika'nın mandaterliğini kabul ederek kurtuluşun gerçekleşeceğine inanmıştır.⁵⁵

⁵³ Tunaya, **Siyasal Partiler**, c.2, ss.489; Kaplan, ss.61

⁵⁴ Tunaya, **Siyasal Partiler**, c.2, ss.420; Kaplan, ss.61

⁵⁵ Kaplan, ss.61

1.3.4. İngiliz Muhipleri Cemiyeti(20 Mayıs 1919):

Belkıs Ömer, Seher Nüzhet, Ayşe Elik, Fatma Cevdet, Melek, Nadire Cemal, Nesibe Ziya, Naime Cemal.. gibi kadınların da içinde bulunduğu İstanbul merkezli bu cemiyette kadınlar aktif rol almışlardır. Ancak kurtuluşun güçlü bir devletin yardımıyla gerçekleşeceğine inanmışlardır.⁵⁶

1.3.5.Laz Tekamül-i Milli Cemiyeti(30 Mart 1919)

Doğu Karadeniz’de başlayan Rum hareketliliğine tepki olarak ortaya çıkan cemiyettir. Kadınların aktif rol aldığı bilinmektedir.⁵⁷

1.4. MEŞRUTİYET DÖNEMİ SİYASİ PARTİLERİN KADINA BAKIŞI

1.4.1.İttihat ve Terakki Partisi:

İttihat ve Terakki, Babı Ali baskını ile yönetimi ele geçirdikten sonra bazı siyasal ve toplumsal reformlara başladı. Zorunlu reform dönemini başlatan İttihatçılar, kadını toplumun her alanında görmeyi istiyor ve reform programlarında yer veriyordu. Kadın hakları konusunda öncü çalışmalar yapmış, kadın meselesi üzerine bizzat durmuş olan İttihatçılar, kadının toplumda hak ettiği statüyü kazanması için reform programında kadına yer vermişlerdir. Kadın evlenme yaşı 16-17 erkek evlenme yaşı 17-18 olmak üzere evlilik yaş sınırı Hukuk-u Aile Kararnamesi ile çizilmiş, kadına evlenme boşanma konularında haklar tanımışlardır. İslam hukukunda nikahı ilan etme zorunluluğu yoktu; ancak Hukuk-u Aile Kararnamesi, 33. maddeyle nikahı ilan etme zorunluluğunu ortaya koymuştur. Kadın, Tahaddüd-i zevcatı(çok eşliliği) isterse şartlarla kabul edebilir, istemezse kabul etmeme hakkı elde etti. Hukuk-u Aile Kararnamesi’nin 52. ve 58. Maddeleri boşanmayla ilgilidir. Kefaret, mehir, başlık parası konuları gündeme gelmiştir. Kadınların gelişmişliği eğitim sorununu tartışmaya açarken, kadın giyimi de tartışma

⁵⁶ Tunaya. **Siyasal Partiler**, c.2, ss.488, Kaplan, ss.61

⁵⁷ Tunaya, **Siyasal Partiler**, c.2, ss.550

konusu olmuştur. Kısacası İttihat ve Terakki “*Milli Türk Kadını*” oluşturma çabası içine girmiştir.⁵⁸

1.4.2.Teceddüt Fırkası(1918)

Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı’nın bu savaşa girmesine ve yenilmesine neden olduğu düşünülen İttihat Terakki Cemiyeti’nin kapatılması ardından batıcıların oluşturduğu cemiyettir. İttihat ve Terakki’nin devamı niteliğinde olduğu için İttihatçıların kadınlar için düşündüğü benimsediği pek çok başlığı kabul etmişlerdir. Cemiyet programlarını “*Kadınların müsait ve menfaatli mesleki işlerde çalışmaları himaye edilecektir.*” şeklinde açıklamışlardır.⁵⁹

1.4.3.Ahali İktisat Partisi(1918)

Ekonomik politikaları baz alan ve devletin ekonomik yaptırımlarını yetersiz gören bu parti mali canlanmayı gerçekleştirmek amacıyla parti programına kadınları da dahil etmiştir. 58. maddesinde “*kadın sosyal hayatta erkekle yalnız, ilim, fazilet, iktidar gibi meziyetlerle tefrik edilir*” denilmektedir.⁶⁰

1.4.4.Osmanlı Sosyalist Partisi(20 Şubat 1919)

Kadın ve erkeğin eşit koşullarda olmasını düşünen parti savaş yıllarında ekonomik ve siyasi yıkımın yoğun olduğu bir dönemde kurulmasına rağmen parti programında kadınlara ve hatta çocuklara yer vermiş ağır işlerde, gece çalıştırılmasına karşı çıkmıştır. Çocuk çalışma sınırını erkeklerde 14, kızlarda 16 olması gerektiğini beyan etmiştir. Eğitimin kız ve erkekler için aynı zarureti taşıması üzerinde durmuştur.⁶¹

⁵⁸ Halil Cin, **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara, 1974 ss.301-4; Kaplan, ss.64-65, Zürcher, ss.186, Kaplan, ss.63; Ahmet Özkiraz, M. Nazan Arslanel, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, c.3, No.1, 2011, ss.7

⁵⁹ Kaplan, ss.66

⁶⁰ Kaplan, ss.66

⁶¹ Tunaya, **Siyasal Partiler** c.2. ss.412-446

1.4.5.Osmanlı Demokrat Partisi

Bu dönemde siyasette kendisini gösteren, aydın kadınlar olmuştur. Ünlü yazar Emine Semiye Hanım'ın da içinde yer aldığı parti zamanla Hürriyet ve İtilaf Partisine dönmüştür. Batılılaşmanın etkisinde kalan aydınların savunduğu noktalarda durmuş ve kadının toplumda olması gerektiği yerde bulunmadığını dile getirmiştir.⁶²

1.5. OSMANLI MECLİSLERİNDE KADIN HAKLARI MESELESİ

Cemiyetlerin programlarına aldıkları kadın meselesi Meclis-i Mebusanda gündeme gelmiş ve yasalarla güvence altına almak istedikleri konuları siyasi ve ekonomik krizler elverdikçe görüşmeye gayret etmişlerdir. Bu doğrultuda Hukuk-u Aile Kararnamesi'nin çıkarılmak istenmesi, kadının evlenme ve boşanma işlerinin güvence altına alınmak istenmesi, kadının iş yaşamında etkin konumda olabilmesini engelleyecek durumların ortadan kaldırılmak istenmesi, Tatil-i Eşgal Kanunu, kadınların ve çocukların iş koşullarının düzenlenmesi, dernek kurabilme özgürlüğü, kadının eğitimi, memurluğun düzenlenmesi gibi konular üzerinde durulmuş ve kadınların toplumsal hayatını düzenlenme yolunda adımlar atmışlardır.⁶³

1.6.OSMANLI HANIMLARI MÜDAFAA-İ MİLLİYE HEYETİ

1.6.1.Osmanlı Hanımları Müdafaa-i Milliye Heyetinin Yaptıkları Çalışmalar

- Savaşların mağduriyetini atmak birincil vazifeleri olmuştur. Bu doğrultuda şehit-gazi yakınlarına, yaralılar, muhacirlere, fakir, dul, yetim kalan kişilere yardım toplamak amacıyla yapılan çalışmalar
- Toplumun en çok ihtiyaç duyduğu hastane, salgın hastalıklarla mücadele, savaş gazilerini iyileştirme hastabakıcılık eğitim ve kurs adına yapılan çalışmalar
- Müdafai milliye cemiyetlerine yardımcı olmak amacıyla kadınların bilinçlendirilmesi, askerlerin eksiklerinin tamamlanması hususunda yapılan çalışmalar

⁶² Kaplan, ss.67

⁶³ Kaplan, ss.68

- Edebi etkinlikler ve basın yayın yoluyla milli duyguların canlandırılması adına yapılan çalışmalar

Yukarıdaki çalışmaları bir bütün olarak değerlendirilecek olursak vatanın kurtarılması amacıyla kadınlar ilk defa kitle hareketinde bu denli yer almıştır.⁶⁴

1.6.2. Osmanlı Hanımları Müdafa-i Milliye Heyetinin Darülfünun Toplantıları

Sultan Nimet, Sultan Nazime, Gülsüm Kemalova, Fatma Aliye, Fehime Nüzhet, Firdevs Hanım, Halide Edip gibi önde gelen aydın kadınlar, Osmanlının Balkan Savaşlarından beri yaşanan kayıplarına dikkat çekmek amacı taşımaktadır. Bu toplantılarda Osmanlının kayıpları, ordunun yıpranması, Dünya Savaşındaki hezimet, milli mücadele yılları yapılan toplantılarda kadınlar nezdinde görüşülmüş yapılacak yardımlar konusu kararlaştırılmış, gereken fedakarlıkların yapılacağı vurgulanmıştır. Bu doğrultuda alınan bazı kararlar şöyledir;

- I. Osmanlı kadınları adına orduya telgraf çekip psikolojik destek vermek,
- II. Müslüman dünyanın kadınlarına çekilecek telgrafla Osmanlı üzerinde oynanan oyunlara dikkat çekip dünyada kamuoyu oluşturmak
- III. Rumeli’de Osmanlı aleyhinde yaşanan gelişmelerin haklılığını kanıtlamak amacıyla Avrupalı kraliçelere gönderilecek telgraflarla onların dikkatlerini çekmek.

Toplantıdaki kararları Halide Edip bizzat hazırlamış, kararları ilgili yerlere göndermiştir.⁶⁵

Bu toplantıların özellikleri;

Tartışılan ve alınan kararlara bakacak olursak kadınların da Osmanlı’nın içinde bulunduğu durumdan rahatsız olması, idarecilerin eleştirilmesi, ülke meselelerine eğilmeleri, sorunlara çözümler üretmeye çalışmaları, Avrupalı devletlerin Osmanlı üzerindeki oyunlarının farkında olmaları, gerektiğinde eksiklerin giderilmesi için yardım faaliyetlerinde bulunmaya hazır olmaları gibi konular ele

⁶⁴ Nazım H. Polat, **Müdafa-i Milliye Cemiyeti**, Ankara, 1991, ss.60-90; Kaplan, ss.45-46

⁶⁵ Kaplan ss.46-49

alınacak olursa Osmanlı'nın Meşrutiyet sürecinden sonra kadının toplumsal statüsünü kendi oluşturması açısından önemli adımlar atmıştır.⁶⁶

1.7. MİTINGLER

1.7.1. Fatih Mitingi

İzmir'in işgali ile yüzyıllardır beraber yaşadıkları Rum milletinin işgale olan destekleri, İstanbul hükümetinin işgallere tepkisiz kalması, Hasan Tahsin'in şehit edilmesi gibi haberler İzmir'de olduğu gibi İstanbul da dahil yurdun pek çok yerinde tepkiyle karşılanmıştır. Bu doğrultuda milli duygularla hareket eden ve işgale kızan halk 19 Mayıs 1919'da İstanbul Fatih'te bir miting düzenlediler. Halide Edip ve Meliha Hanım gibi işgalden rahatsız olanlar halkı galeyana getiren konuşmalar yapmışlardır. Bu mitingin en güzel taraflarından biri kuşkusuz kadınların açık alanlarda yüzlerce insanı coşturan konuşmalar yapıyor olmalarıdır.⁶⁷

1.7.2. Üsküdar Mitingi

20 Mayıs 1920'de düzenlenen bu mitingde Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sabahat Hanım, Üsküdar Sanayi Mektebinde Fransızca öğretmeni olan Zeliha Hanım konuşmalarında işgallere tepkili olduklarını, işgalci devletlerin Amerika'nın öne sürdüğü Wilson ilkelerine uyan davranışlarda bulunmadıklarını bu nedenle gerekirse mücadeleden kaçmayacaklarını vurgulamış, basın aracılığıyla düşüncelerini dünyaya duyurmak istemişlerdir.⁶⁸

1.7.3. Kadıköy Mitingi

22 Mayıs 1919'da konuşmacıları arasında Münevver Saime, Halide Edip, Hayriye Melek Hanımların da bulunduğu mitinge tıbbiyeli öğrenciler, Kadıköy

⁶⁶ Kaplan ss.55

⁶⁷ Kemal Arıburnu, **Milli Mücadele İstanbul Mitingleri**, Ankara, 1951, ss.19; Mehmet Şahingöz, **İzmir, Maraş ve İstanbul'un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Doktora Tezi, Ankara, 1986, ss.60; Kaplan, ss.73

⁶⁸ Arıburnu ss.26; Kaplan, ss.75

Fukara Cemiyeti hanımları ile birçok cemiyet katılmış ve işgaller protesto edilmiştir.⁶⁹

1.7.4. Sultan Ahmet Mitingi

23 Mayıs 1919 - 13 Ocak 1920 tarihlerinde de Sultanahmet Mitingi yapılmıştır. Alınan kararlarda işgallerin kartpostallar ve mektuplarla protesto edilmesi istenmiştir. Tepkiler çok olmasına rağmen işgaller kesilmemiştir.⁷⁰

1.8. ANADOLU KADINLARI MÜDAFAA-I VATAN CEMİYETLERİNİN KURULUŞU

Mustafa Kemal'in de isteğiyle Sivas Kongresinin ardından Sivas Valisi Reşit Bey'in eşi Melek Hanım başkanlığında kurulmuş olan bu cemiyette, Anadolu kadınlarının milli mücadele bünyesinde örgütlenmesi için çalışmışlardır. Bu doğrultuda işgal kuvvetleri temsilcilerine ve basına protesto telgrafları gönderilmiştir. Ayrıca kurulan cemiyetler milli mücadele sürecinde aktif yer almış, örgütlenmeler merkez teşkilatları halinde gerçekleşmiştir.⁷¹

- Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti faaliyetleri
- Kastamonu Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
- Kayseri Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
- Kangal Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
- Pınarhisar Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
- Niğde Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
- Aydın ve çevresindeki Müdafaa-i Hukuk faaliyetleri
- Viranşehir Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
- Erzincan Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
- Eskişehir Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
- Burdur Anadolu Kadınları Vatan Cemiyeti
- Yozgat Anadolu Kadınları Müdafaa Cemiyeti

⁶⁹ Kaplan, ss.75

⁷⁰ Arıburnu, ss.24; Kaplan, ss.77

⁷¹ Kaplan, ss.87

- Konya Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
- Bolu Müdafaa-i Vatan Gazi Kadınlar Cemiyeti
- Bursa Hanımlarının Müdafaa-i Milliye faaliyetleri
- Ankara Kadınlarının faaliyetleri
- Isparta ve çevresinde Milli Müdafaa faaliyetleri
- Karahisar ve çevresinde Müdafaa-i Milliye faaliyetleri⁷²

1.9.FEMİNİZM VE OSMANLI KADINI

Kadının erkekle eşit konuma getirilmesini, toplumsal statüsünün iyileştirmesi amacını taşıyan feminizm kelimesinin anlamı Fransızca femme- kadın sözcüğünden türetilmiş, kadınlık akımı anlamına gelmektedir. Gelişimi bakımından ülkeden ülkeye değişkenlik gösteren feminizm Osmanlıda XIX. Yüzyılın başlarında oluşmaya başlamıştır. Kadının toplumda bulunması gereken yere gelmesi için, eğitim, siyaset, ekonomi gibi pek çok alanda kendi ayakları üzerinde durması gerektiğini savunmuşlardır.⁷³

II. Meşrutiyet dönemi özgürlük ortamıyla beraber yukarıda verildiği gibi derneklerde-siyasi faaliyetlerde, ekonomide, toplumsal hayatta, eğitimde kadını görmeye başlayacağız.⁷⁴ İlk feminist dernekler olan “Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan, Asri Kadınlar Cemiyeti, Teali Nisvan” oluşturulmaya başlandı.⁷⁵ Yani feminizm kavramını demokrasi kavramı ile özdeşleştirmişlerdir. Gerek edebi eserlerle gerek görüşlerle çağdaş- demokratik insan figürünü yetiştirecek olan kadın tipi oluşturulmaya çalışılmıştır. Batı yanlısı düşünürler gibi Türkçü düşünürler de kadın ve feminizm kavramına sıcak bakmıştır. Kadın-erkek arasındaki eşitliğin eski Türklerde mevcut olduğunu, feminizm kavramının temelini eski Türk hayatına dayandığını savunmuşlardır.⁷⁶ İslamcılar ise kadının ayakları üzerinde durmasını İslami ölçülerden uzaklaşmadan gerçekleşmesi gerektiğini savunmuşlar, belirli alanlarda özgürlükler sunmuşlardır. Kadının eğitilmesini isterler, ezilmesine

⁷² Kaplan, ss.120-134

⁷³ Nilüfer Özcan, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c.6, ss.2, Ankara, ss.113

⁷⁴ Zafer Toprak, **Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014, ss.18

⁷⁵ **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.5, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.1192

⁷⁶ Kurnaz, ss.146

karşıdırlar ancak kadınların çarşafı çıkarmalarına, ev dışında çalışmalarına, sosyal hayata katılmasına da karşıdırlar.⁷⁷

Bu başlığın uzun tutulmamasının nedeni içerisindeki konuların başlıklar halinde incelenmiş olmasıdır.

1.10. İZMİR SİYASETİNDE KADIN MUHALEFETİ

Aydın vilayetinin merkezi olan İzmir doğrudan idare olup, Osmanlının büyük ve gelişmiş bir bölgesidir. XIX. Yüzyılın başlarında nüfusu 130 bin civarında olan bu kentin yarısı Türk ve Müslümanlardan, 40 bin kadarı Rumlardan, 2-3 bin kadarı Avrupalılardan geri kalanı ise Ermeni, Yahudi ve diğer ırklardan oluşmaktadır. Büyük bir körfez, uzunca sahil ve adalar görünümünden oluşan İzmir'in kuzeydoğusundaki tepenin üzerinde eski bir kale içinde pek çok mağazadan oluşan üstü açık bir çarşı ve en büyüğü Vezir Hanı olmak üzere pek çok hana sahiptir. Ayrıca camileri, mescitleri, medreseleri, tekkeleri çok olmakla beraber ihtiyaç dahilinde açılan idadi, rüştiye, gureba hastanesi, 11 gazete, 16 matbaa; yabancılara ait kilise, havra ve okullar da bulunmaktadır. Anadolu'nun dışa açılan kapısı olan İzmir ithalatta önemli merkezlerden biri olup pek çok yabancı işletmeye sahiptir. Bu durumu güçlendiren ise bulunduğu körfez ve döşenen demir yoludur. Pamuk, zeytin, afyon, üzüm, incir, ipek kozası, halı, kilim, seccade gibi ürünlerin ticaretteki payı yüksektir.⁷⁸

Meşrutiyet sürecinin İzmir'deki siyasal yansımalarına bakacak olursak; İzmir'de Meşrutiyet sürecindeki yardım dernekleri İstanbul kadar yoğun görülmemiştir. Bunun en büyük nedenlerinden biri İstanbul'un muhacir akınlarına doğrudan maruz kalması, merkez olması dolayısıyla savaşları, gelişmeleri yakından izliyor olması ve savaşların yakınlarında cereyan ediyor olmasıdır. İzmir'in işgali süreci ile başlayan olaylarda kadının canı, namusu, ailesi ve vatani söz konusu olunca erkeğin yanında daha fazla yer almış, bu durum milli mücadele sürecinde kadınları daha aktif olarak görmemize neden olmuştur.⁷⁹

⁷⁷ Tunaya, **İslamcılık**, ss.296

⁷⁸ Şemsettin Sami, **Kamusu'l Alam**, c.2, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996, ss. 849-850

⁷⁹ Oktay Gökdemir, "Kuva-i Milliye'nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu" **Uluslararası Sempozyum Bildirileri** 6-8 Eylül 2009, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2010, ss.76

Meşrutiyet döneminin siyasi bunalımı ilk olarak işgallerle başlar. Bu nedenle Osmanlıda önemli kentlerde işgal işine karışmış devletlere tepki niteliğinde bir protesto kültürü başlamıştır. Osmanlıda İstanbul, Selanik gibi ticarete önemli kentler protesto kültürüne başlarlarken İzmir bu olayların biraz gerisinde kalmıştır. Bunun birinci nedeni kentteki ticaretin büyük kısmının yabancı tüccarların elinde olması, ikinci nedeni İzmir nüfusundaki azınlık unsurun büyük yer kaplaması, üçüncü neden ise halkın içinde yaşanan gelişmelere karşı huzursuzluklar olmasına rağmen organize olmanın gecikmesidir.⁸⁰

Boykot⁸¹ geleneğinin Selanik ve İstanbul'a göre daha geç başlaması İzmir'deki İttihatçıların örgütlenmesinin zayıflığını göstermektedir.⁸² Nihayetinde 11 Kasım 1908'de İttihatçılar önderliğinde kurulan İzmir Boykotaj Cemiyeti, tepkilerin büyümesi karşısında halkın organize olmasını sağlamıştır.⁸³

İlk tepkiler Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve Bosna Hersek'in işgaline karşıdır. Boykot ve karşı çıkmaların gecikme sebebinin yukarıda açıklamıştık. Gecikmelere rağmen İzmir siyasi kültüründe bir dönüm noktası yaşanmıştır. Gazetelere basılan haberlerle işgallere karşı tepkiler gösterilmiş zamanla tepkiler protestolara dönmüştür.

Avusturya mallarının Osmanlı pazarlarında yer alması, Avusturya'ya karşı farklı başlıklar altında protestolar oluşturulmasına neden olmuştur. Protestolardan biri Avusturya'dan ithal edilen fes ya da kalpak yerine, beyaz fes yani keçe külah kullanımını teşvik eden tartışmalardır. Dönemin gazetelerinde bu boykot ile ilgili yazılar yazılmıştır.⁸⁴ İkincisi, Avusturya kumaşlarını ve vapurları haricinde postanelerini dahi kullanmayı reddetmişlerdir.⁸⁵ Birkaç ay sonra Avusturya üretimi feslerin yerini yerli kalpaklar almaya, Avusturya ürünleri de yırtılmaya başlamıştır.⁸⁶ Boykotun etkinliğini arttırmak amacıyla boykota katılan tüccarlara şehadetnameler verilmiş ve Avusturya, Bulgaristan ile ticaret yapmayacak⁸⁷ şeklinde bir bakıma yapanları ifşa etmek amacıyla şehadetname alanlar gazetelerde haber yapılmıştır.

⁸⁰ Karabulut, ss. 39-42

⁸¹ Boykot: Ticaret yapılan kurumu, devleti zarara sokmak amacıyla ilişkinin kesilmesi demektir. Bkz. Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü, b.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977, ss.29

⁸² Karabulut, ss.259

⁸³ Karabulut, ss.46; İttihad, **"Bu Kere Şehrimizde"**, 11 Kasım 1908, ss.2

⁸⁴ Hizmet, **"Beyaz Fes Yerine Keçe Külah"** 16 Ekim 1908

⁸⁵ İttihad, **"Mektup"** 14 Ekim 1908, ss.2

⁸⁶ Gave, **"Boykotaj"** 17 Aralık 1908, ss.3

⁸⁷ İttihad, **"Şehadetlikler"** 13 Ocak 1909, ss.4

Protestoların şiddetinin arttığını, aynı zamanda gazeteler aracılığıyla adeta mahalle baskısı yaptıklarını hem şehadetlik hem de boykotaj haberlerinden anlıyoruz.⁸⁸

İkinci boykot programı Girit'in ilhaki üzerine gerçekleşmiştir.⁸⁹ Girit'in Yunanistan'a katılması haberi başta İzmir olmak üzere pek çok yerde büyük tepkiler yarattı.⁹⁰ Giritli Rumların ayrılıkçı tavırları 1 Ağustos 1909'da sayı olarak 80-100 bin civarında katılımcının olduğu tahmin edilen büyük bir mitingin toplanmasına sebep olmuştur.⁹¹ Girit meselesinin devamı neticesinde gerçekleşen Mayıs 1910 mitingine yaklaşık 40-50 bin katılımcının olduğu ve büyük ses getirdiği bilinmektedir.⁹²

Yunanlılar da bu gerilimden uzak kalamamış, Türklere karşı tepkiler göstermişlerdir.⁹³ Gerilmelerin şiddete dönüştüğü ilk olay İzmir Gaziemir(Seydiköy)'de Ocak ayında düzenlenen eğlencede Rum bir çocuk oturan Müslüman bir adamın fesiyle oynamış ve yere düşmesine neden olmuştur. Bu olay Osmanlı kıyafetine hakaret olarak algılanmış ve iki taraf arasında yaşanan çatışmada 4 kişi hayatını kaybetmiştir.⁹⁴

İtalya'nın Trablusgarp'a asker çıkarması ardından İtalya'ya yönelik protestolar da başlamış oldu.⁹⁵ İtalyanlara ait olan işletmelerin kapanmasına sebep olmuşlar, İtalyan postanesini kullanmayı reddetmişlerdir.⁹⁶

Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı sürecine olan tepkiler de gazetelerde yer almakla birlikte ilk protestolar ve toplumun ilk büyük katılımları olma konusunda Meşrutiyet sürecindeki protestolar önemlidir.

Yine Osmanlı kültüründe çok yaygın olmayan bir kavram olan grev İzmir basınında ve toplumunda yer etmiştir. Kadınların da katıldığı grevlerden elde edilen nadir bilgilere bakacak olursak karşımıza 1 Ekim 1908'de gerçekleşen demir yolu işletmesindeki çalışanların şirket idaresine karşı grevi askerlerin müdahalesiyle

⁸⁸ İttihad, "Şehrimizde Nümayişler", 19 Aralık 1908, ss.1

⁸⁹ İttihad, "Girit'in İlhaki" 13 Ekim 1908

⁹⁰ İttihat, "Girit Meselesi" 26 Kasım 1908,

⁹¹ Ahenk, "Pazar Günü İcra Edilen Girit Hakkındaki Miting" 3 Ağustos 1909

⁹² Köylü "Dünkü Girit Mitingi" 14 Mayıs 1910

⁹³ Köylü, "Vatana İhanet" 31 Ağustos 1910

⁹⁴ Karabulut, ss.197

⁹⁵ İttihat, "Vatandaşlar", 1 Ekim 1911

⁹⁶ İttihat, "İtalya Postanesi" 1 Ekim 1911

dağıtılan grev haberi çıkmaktadır. Yaşanan çatışmanın ardından işçilerin eşleri gelip askerlere küfür, işletme yönetimine tehditler savurmuşlardır.⁹⁷

Balkan Savaşlarının başlamasının ardından İzmir’de çok etkisini göremesek de yukarıda saydığımız gibi özellikle göç komisyonlarının olması, gelenlerin ilk olarak İstanbul’a uğraması gibi nedenlerle İstanbul’da kadınlar organize olup cemiyetler kurdular ve darülfünunda toplantılara başladılar.⁹⁸

Yukarıda yazılanlardan yola çıkacak olursak Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında kadınların çok çabuk örgütlenmesinin temeli Meşrutiyet sürecindeki çalışmalara ve organizasyona bağlanmaktadır. Maalesef İzmir bu konuda kısır bir döngü içindedir. Daha önce verdiğimiz etnik grup ve ticaret faaliyeti dengesinden yola çıkacak olursak İzmir kadınlarının neden organize olma konusunda İstanbul’un gerisinde olduğunu anlayabiliriz.

Peki bundan sonraki aşamada İzmir- Ege kadını nelerde görüyoruz? İlk olarak karşımıza Çanakkale Savaşında çıkıyor. İzmir Kemalpaşa Ahmetli köyünden Hatice Hanım Anafartalar’da 56. fırkada Ahmet adıyla çatışmaya katıldı.⁹⁹ Dünya Savaşında orduya askere destek olmuşlarsa da özellikle İzmir’in işgalinden sonra kadınları sahada görüyoruz. 15 Mayıs 1919’da İzmir Pasaport İskelesine, 17 Mayıs’ta Çeşme, 19 Mayıs’ta Urla, 20 Mayıs’ta Torbalı, 22 Mayıs’ta Menemen işgal edilmiştir.¹⁰⁰ Yunan kuvvetleri 15 Mayıs 1919’da İzmir limanına girmeye başladı. Yerli Rumlar Yunan kuvvetlerini karşılamak için Kordonda toplanmış, sevkıyatı yapan askerlere yardım etmişlerdir. Alsancak tarafına ve Konak tarafına doğru iki koldan dağıldıklarında Konak tarafından silah patlaması duyuldu. Ardından başlayan bir saatlik kargaşadan geriye ölümler ve yaralılar kalmıştır. Akabinde civar bölgedeki Rumlar Türk mağazalarını yağmalamaya başladılar. Rum köylüleri Türk köylülerine zorluk çıkartmışlardır.¹⁰¹

İzmir’in işgali ile başlayan sürede Yunanlıların davranışlarındaki taşkınlıkları kaymakam Arif Bey şöyle anlatmaktadır; “.. Balçova karyesinden gelen genç köylü kadınlardan Yunan askerine tesadüf edenlerin cümlesinin hemen yol üzerinde ırz ve

⁹⁷ Güldal Okuducu, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kadının Kısa Tarihi**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, ss.210

⁹⁸ Okuducu, ss.276

⁹⁹ Okuducu, ss.367

¹⁰⁰ Okuducu, ss.480

¹⁰¹ Cahit Telci, Hasan Mert, Turan Gökçe, **Seydiköy’den Gaziemir’e Kentleşme Süreci**, A Tanıtım Yayıncılık, İzmir, 2003, ss.40

namusları helt edildi. İzmir ve civar köyleri bağ ve bahçelerinde tesadüf edilen kadın, erkek, kız cümlesi katledildi. Bunların deniz kenarlarından uzak olan cesetleri gömülmeye bile tenezzül edilmeyerek gayri medeni mahallerdeki hayvan leşleri gibi kırlarda, tarlalarda tefessüh etti. İçinde genç kadın ve bakire kız olduğu bilinen veya haber alınan her İslam hanesinden cebren birer oda, Yunan zabıt ve küçük zabıtlarının o gece apartman gibi beytutet(geceleme) ve doğrusu sefahathane gibi mahal-i işret ve şenaat ittihaz edildi. Bu tecavüzattan korkan ehl-i islam çoğu tahlis-i nefis ve vikaye-i ırz için tebdil-i tabiiyet etmek üzere muhtelif konsoloshanelere hücum ve tabiiyet etmek üzere muhtelif konsoloshanelere hücum ve tabiiyet vesikası almak için günlerce beklediler.” işgallere karşı suskunluğunu koruyan hükümete karşı Anadolu halkı kadınıyla beraber karşı koymuştur.¹⁰²

İşgallerin yoğunluğu ve peş peşe olması İzmir’de yaşayan kadınların organize olmasını yine engellemiştir. Bu nedenle büyük gruplardan değil bireysel isimlerden bahsedebiliyoruz. Onlardan ikisi Ödemiş’te kötü muamelelere maruz kalmış kadınlar olarak karşımıza çıkıyor. Ödemişli Kadın ve Mehmet Efe’nin karısı Fatma, yaptıklarıyla yaşadıkları döneme ses olmuştur. Olaylardan ilkinde fıstık ağacına bağlanan Ahmet’in gözü önünde karısına tecavüz edilmiş, ismi bilinmeyen Ödemişli kadın kendine geldikten sonra kocasını aramaya başlar, kocasını aramak için yollara düşer ve İstanbul’a kadar yolu uzanır. İkinci olay ise Kavaklıdere’de küçük bir çetenin başındaki Mehmet Efe’nin eşi olan Fatma Hanım’ın olayıdır. Karanlığa kalınca iki düşman askeri peşine düşer. Kadın birden kaybolur düşman askerleri ne olduğunu anlamadan kayaların altında kalır.¹⁰³

Kadınlar yaşanan gelişmelerde sessiz kalmayı kendilerine yedirememişler ve sahalara çıkmışlardır. Aydın savaşçılarından anılan Selanikli Ayşe kocasını Kafkas Cephesinde kaybetmiştir. Ondan kalan eşyalarla Köpekçi Nuri’nin çetesine katılmış, çalışmalarından dolayı kendisine Binbaşı Ayşe denilmiştir.¹⁰⁴ Kepez sırtlarında çatışanlar arasında da kadın vardır. Kayacıklı Mustafa’nın(şehit) eşi Ayşe Aliye

¹⁰² Gökdemir, ss.76; Okuducu, ss.489-496

¹⁰³ Okuducu, ss.489

¹⁰⁴ Okuducu, ss.496; Ferhat Uyaniker, “**Milli Mücadelede Türk Kadını**” Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009,ss.72; bkz Mehmet Çavuş(Ayşe), Ayşe Çavuş, Şerife Kübra (ss.69-75)

Aydın’da vuruşan kadınlardandır.¹⁰⁵ Çiftlik köyünde Şerife Kübra¹⁰⁶, Sarayköy’de Adöv Ayşe¹⁰⁷ isimleri bilinen kadınlardır.

¹⁰⁵ Okuducu, ss.497

¹⁰⁶ Okuducu, ss.497

¹⁰⁷ Okuducu, ss.500

İKİNCİ BÖLÜM

KADIN VE EKONOMİ

Osmanlı kurulduğundan beri izlediği istikrarlı yollarla yaşadığı dönemin en güçlü devletleri arasına girebilmiştir. Özellikle XV-XVI. yüzyılların süper gücü olan Osmanlı önemli ticaret yollarının kavşak noktasıydı. Avrupa'daki gelişmeler ardından ticaret yollarının yön değiştirmesi, Osmanlının yönetsel alanda yaşadığı sıkıntılarla birleşince neredeyse her alanda güç kaybetmeye başlamıştır. Özellikle XVIII. yüzyılda artmaya başlayan kapitülasyonlar, Avrupa'daki sömürge düzeninin bir parçası olarak işlev görmüş ve Osmanlı XIX. yüzyılda yarı sömürge durumuna gelmiştir.¹⁰⁸ Avrupa, Osmanlının mallarını hammadde yapmak için Osmanlı topraklarına göz dikince, devleti kurtarma çareleri arayan Tanzimatçılar tarafından 1840-1860 ile 1860-1876 yılları olmak üzere iki dönemde sanayileşme çalışmalarına başlanmıştır.¹⁰⁹ İttihat Terakki'nin yönetime hakim olmasından sonra Türkçülük ideolojisi doğrultusunda milli ekonomi, milli sermaye, milli banka kavramları karşımıza çıkmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde ekonomi ve ekonomideki karakterler(kadın, çocuk) değişkenlik göstermiştir.¹¹⁰

Ekonomik kriz ortamının bir önemli gelişmesi de beşeri faktörler dışındaki gelişmelerden oluşmaktadır. Dünya Savaşında çekirge istilaları, iase krizi ve açlık ekonomiyi kötü etkileyen durumlar arasına girmektedir. Osmanlı Dünya Savaşı öncesinde 1850 ve 1880'de iki defa çekirge istilasına uğramıştır. Tabii olarak *çekirge istilasının*¹¹¹ Dünya Savaşı ile etkisi yoktur ancak Osmanlı ekonomisine verdiği zarar aşikardır. Savaş dolayısıyla ticaret yollarının büyük oranda bağlanması, ülke içinde ticari taşımanın yetersiz kalması, tarımdaki üretimin düşmesi gibi olumsuzlukları ele

¹⁰⁸ Cihan Özgün, "Osmanlı Ekonomi Politigine Kısa Bir Bakış", **Tarih Okulu**, s.1, Sonbahar 2008, ss.6-8

¹⁰⁹ Esra Kavcı Özdemir, **XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşmenin Saray İçin Üretilen Kumaşlara Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, ss.11

¹¹⁰ Tevfik Çavdar, **Türk Demoktasi Tarihi**, 4. Baskı, İmge Kitapevi, İstanbul, 2008, ss.155

¹¹¹ 1914 senesinde sadece Osmanlı sınırlarında kalan bölgelerde değil, Fas çekirge istilas, 1915 senesinde sudan siyah çekirge istilas, gibi durumlarla karşılaşmışlardır. Daniel Panzac, Osmanlı İmparatorluğunda Veba kitabında Osmanlıdaki durumu aktarmış bu göçmen çekirge sürülerinin metrekareye 200 çekirge düştüğünü, bu durum kilometre karede 200 milyon çekirgeyi ifade eder demiştir. Önemli bir konu olduğu bellidir ki durumun ciddiyetini gösteren komisyonlar kurulmuştur. Amele taburlarından 13 tabur bu iş için tahsis edilmiştir. Bkz. Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölüm**, B.2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010 ss.105-106

aldığımızda Osmanlıda iâşe sorununu ciddi bir hal almıştır.¹¹² Tüm bu eksiklerin yanı sıra *açlık*¹¹³ unsuru da eklenince Osmanlı ekonomisinin bir çıkmazda olduğu sonucuna ulaşmamız kaçınılmazdır.¹¹⁴

II. Meşrutiyet dönemi öncesi Osmanlı toplumuna bakıldığında Osmanlı kadının, özellikle de köylü ve göçebe aşiret kadınlarının, öteden beri çalışma yaşamı içinde olduğu görülmektedir. İslam dininin benimsenmesi, yerleşik yaşama geçiş ve etki altında kalınan kültürler sonucu Osmanlı kentlerinde görülen kamusal alanın erkeklere terk edilmesi ve kadın-erkek mekan farklılığı, kırsal kesimde pek geçerli olmamıştır. Şehirde ise kadın Tanzimat süreciyle birlikte en aktif çalışma alanı olan ücretli ev işçiliği ile karşımıza çıkmıştır. Hizmetçi kavramı ailelerin sosyal statüsünü belirlemede önemli bir kaynak olmuş yazılan edebi eserlerde de yerini almıştır. Kadının bu kadar dar alanda sıkışıp kalması dönemin aydınları tarafından eleştirilse de farklı alanlarda iş elde etmeleri uzun zaman almıştır. Kadın istihdamı için Osman Nuri Bey öncülüğünde oluşturulan İslam Kadınlarını Çalıştırma Derneği adeta kadınlara iş bulma kurumu gibi çalışmıştır. Kısa zamanda yapılan müracaatların fazla olması da bu durumu kanıtlamıştır.(1,5 ayda 24 bin başvuru).¹¹⁵

Siyasi ve ekonomik Krizlerin yoğun olduğu II. Meşrutiyet dönemi savaşların şiddetinin artması, iâşe, çekirge istilas, açlık, iklim koşulları da eklenince kadınların ekonomik sahalara girmesi kaçınılmaz olmuştur. Cephelere giden erkeğin yerini kadınlar doldurmuş, hükümet dış alımın neredeyse hiç olmadığı bu dönemde kendi yağıyla kavrulabilmek amacıyla nüfusun önemli bir kısmı olan kadınları çalışmaya zorlamıştır. 14 yaşındaki kızların zorunlu çalışmasını öngören tasarı bu durumun en çarpıcı yanını göstermektedir.¹¹⁶ Kadının çalışmasına neden olan bir başka neden ise Dünya Savaşının getirdiği sefalet açlık durumudur. Kadının, evini geçindirme sorunu ortaya çıkınca çalışmaya mecbur kalmıştır.¹¹⁷

Bu bilgilerden yola çıkarak kadınların çalışma hayatını üç başlık içerisine sıralayabiliriz;

¹¹² Hikmet Özdemir, **Salgın Hastalıklardan Ölüm**, B.2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010, ss.108

¹¹³ 4. Orduda Cemal Paşa'nın yanında görevli olan Ali Fuat (Erden) "savaş yıllarında Beyrut'ta sokakta açlıktan ölen insanların iniltileri bazen konaklardaki sesleri bastırmaktadır. Geceleri ölen kişiler sabaha belediye görevlileri tarafından yük kamyonuna yüklenip ortadan kaldırılır" şeklinde aktarır. Bkz. Özdemir, ss.111

¹¹⁴ Özdemir, ss.111

¹¹⁵ Caporal, ss.150-151; Kaplan, s.32; Okuducu, ss.250

¹¹⁶ Okuducu, ss.375

¹¹⁷ Toprak, **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü**, ss.5

- I. Toplumsal hayatta yerini arayan, erkeğin eline bakmak istemeyen kadınların kendi mücadelesi
- II. Açlık, yokluk gibi kavramlar sonucu evinde erkek olmayan kadının ailesi için çalışmaya mecbur kalması
- III. Savaş koşulları ve ekonomik krizler nedeniyle, ekonomide oluşan boşluğun devlet eliyle tamamlanmaya çalışılması

2.1. II. MEŞRUTİYET SONRASI KADINLARIN İSTİHDAM EDİLDİĞİ İŞ KOLLARI

2.1.1. Eğitim Alanında Memure Kadınlar

Kız çocukları sıbyan mekteplerinde öğrenim hayatına başlasalar da ailelerin izin verdikleri oranda eğitimlerine devam ederlerdi. Maddi gücü olan aileler kız çocuklarının eğitimlerini evlerine çağırdıkları “*hoca hanımlar*”la yaparlarken maddi imkanları olmayan aileler kız çocuklarını okutamazlardı.¹¹⁸ Özellikle XIX. yüzyılda kadının da toplumsal hayattaki yeri tartışılırken sadece kadının ekonomik durumu ya da kılığı kıyafeti değil eğitimi büyük tartışma konusu olmuştur. Nitekim kadının eğitimi toplumun eğitimi için önemli görülmüş bu nedenle kadın eğitime önem verilmiştir. Batılılaşmanın etkisiyle ortaya çıkan Avrupalılaşmak kavramı sonucu yabancı öğretmen-mürebbiye tutulmuş, batılı giyim, batılı müzik aleti öğrenme, batı kültürüne adapte olma amacı taşıyan bu uygulama zamanla toplumsal sorunlara neden olmuş ve II. Abdülhamit tarafından 9 Temmuz 1901’deki İrade-i Seniye ile yasaklanmıştır.¹¹⁹ Kız çocuklarının eğitimlerinin devam edebilmesi için kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi gerektiği düşüncesiyle önce Darülmuallimat açılmış ve kız çocuklarının eğitimleri mahalle aralarında sadece Kuran okumak ve belirli dini bilimlerle sınırlandırılmaktan çıkartılmıştır. Çağdaş öğretmenliğin başladığı Darülmuallimatlar sayesinde kadınlar eğitim hayatına atıldıkları gibi hasta bakımı konusunda konferanslar almaları, hemşirelik ve hemşireliğe yönelik eğitimler almaları kamudaki ihtiyacı karşılamaları açısından son derece önemlidir.¹²⁰

¹¹⁸ Okuducu, ss.89

¹¹⁹ Okuducu, ss.158

¹²⁰ Okuducu, ss.271

2.1.2. Telefon İdaresi'nde Çalışan Memure Kadınlar

Ekonomi konusunu Osmanlı'nın siyasi gelişiminden bağımsız incelemek mümkün değildir. Osmanlı nüfusundaki azalma, savaşların yoğunlaşması, okuyan kesimlerin dahi silahaltına alınması, gayrimüslim nüfusun ayrılıkçı davranışları, kadını ister istemez ekonomik sistem içine atmıştır. Savaşların yoğun olduğu bu dönemde telefon idaresindeki memure kadınlar konusu ciddi bir muhalefet yaratmıştır. Çalışmak isteyen kadınların hukuki mücadelesi bir yandan, çalışmalarını istemeyen muhafazakar kesimin tepkisi bir yandan sorun olmuştur. Telefon idaresinde çalışmak isteyen Bedra Osman Hanım'ın müracaatı kabul edilmeyince Müdafa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti ile harekete geçerek basın aracılığıyla bir kampanya başlatılmış ve Bedra Hanım işe alınmıştır.¹²¹ Bu olayın ardından kadınlar pul memurluğuna, Osmanlı Bankası gibi yeni memurluk alanlarına da yönelebilmıştır.¹²²

Sonraki aşamada telefon idaresinde çalışan kadın sayısı artınca çalışan kadınların kıyafeti sorun haline gelmiş ve kıyafeti tek tip haline getirmişlerdir. Erkek memurlarla ayrı odalarda çalışan kadınlar, erkeklerden sonra iş yerlerini terk etmişlerdir. Tüm bu gelişmelere rağmen kadınların çalışmasına tepki gösteren çevreler artmış ve çalışan kadınlara saldırılar düzenlenmiş ve kıyafetleri yırtılmıştır.¹²³

2.1.3. Kadın Askerler: Kadın Amele Taburu

Savaş koşulları nedeniyle kadınların gücüne ihtiyaç duyan hükümet, 10 Eylül 1333(1917) yılında kadınlardan I. Orduyu Hümayuna bağlı I. İşçi taburu oluşturmuştur. Taburun hiyerarşisi; idare heyeti, tabur kumandanı, baş katibe, hesap memuru, bölükbaşı ve bölük kumandanından oluşmaktadır. Bu tabur içinde bulunanların tamamı kadınlardan oluşmakta, cepheye gitmeden ordunun geri hizmetinde çalışmışlardır. Maaşlı memur ve yevmiyeli işçi olarak iki sınıftan

¹²¹ Tunaya, **Siyasal Partiler**, c.1, ss.482

¹²² Okuducu, ss.398-400

¹²³ Kaplan, ss.31

oluşmaktadır.¹²⁴ Erkeklerle aynı şekilde çalışmış, nöbet tutmuşlardır.¹²⁵ Bu tabura katılabilmenin bazı koşulları vardı. Koşulları;

1. Tebaa-i Osmaniye'den (Osmanlı vatandaşı) olmak ve güçlü kuvvetli bulunmak

2. Aşılı olmak (aşı kâğıdı olacaktır)

3. Kalıcı ve bulaşıcı hastalığı bulunmamak (ayrıca muayene yapılacaktır)

4. Ehl-i namus ve iffetten olduğuna dair mahalle muhtarından ve imamından bir ilmühaber getirmiş olmak

5. Yaşı azami 30, asgari 18 olmak

6. Kucakta taşınır çocuğu olmamaktır.

*Çalışan memure kadınlar 8 saat çalışır, izinleri ise evli kadınlara dört gece de bir, uzakta oturanlara haftada bir, evlenecek olanlara yirmi günlük izin verilirdi.*¹²⁶

2.1.4. Dokuma sanayii

Kadının hem Osmanlı'da hem Osmanlı dışında en rahat yaptığı iş koludur. Köylerde yaşayan kadınların sürekli uğraşısı olan dokumacılık şehirlerdeki kadınların da evlerinden çıkmadan tezgahlarda ya da küçük atölyelerde yapacakları bir ekonomik uğraştır. Özellikle Malatya, Uşak, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum, Antep, Musul, Şam, vb. gibi pek çok kentte dokumacılık faaliyeti yoğun olarak yapıldı. Tanzimat sonrasında dokuma alanındaki fabrikalaşma ile açığa çıkan işçi açığını önce gayrimüslim kadın kapatmıştır. Ancak zamanla azınlık faaliyetleri ve savaş ekonomisi esas alındığında Müslüman kadınların fabrikalara gelmeye başladıkları görülecektir. Dokuma sektörü sadece yün dokumacılığıyla sınırlı kalmamış özellikle Avrupa'da bir akım olarak başlayan dantel kullanımı Osmanlı kadınının dantel üretimine de yönelmesine neden olmuştur. 1870'den sonra

¹²⁴ Meral Altındal, **Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi**, Toplumsal Tarih, s.41, Mayıs 1997, İstanbul, ss.14

¹²⁵ Zafer Toprak, **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü**, ss.7

¹²⁶ Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile", **Tarih ve Toplum Dergisi**, Mart 1984, ss.34; Kaplan, ss.34

Avrupa’da dantelden masa örtüleri, şal, yaka satan antikacılar Osmanlı kadın emeğini fazlasıyla kullanmışlardır.¹²⁷

2.1.5. Halı Sanayii

Dokuma gibi halı sanayi kadınların yoğun ilgi duyduğu ve çalıştığı alanlardan biridir. Öyle ki evlerinden çıkmadan kurdukları tezgahlarda attıkları düğümlerle paralarını kazanabiliyorlardı. Ayrıca halı atölyelerine gidip çalışan kadın işçiler de bulunmaktaydı. XIX. yüzyılın sonlarında Avrupa’da başlayan dantel antikacılığı gibi halı modası da başlamış bu doğrultuda Şark Halı Şirketi(Oriental Carpet LTD) kurulmuş ve Anadolu taşra merkezlerinden halı alımları başlamıştır. İşçi gündeliği bölgelere göre değişmekteydi; İzmir’de 1700, Uşak’ta 2200, Kırkağaç’ta 2400, Isparta’da 2600, Sivas ve Burdur’da 3000 düğüme 40 para veriliyordu. İyi bir işçi günde ortalama 5-6 bin düğüm atabiliyordu. Böylece kadınlar yoğun şekilde çalışmış para kazanmışlardır. Uşak, Gördes, Kula, Isparta, Borlu gibi bölgeler bu konuda adını en çok duyuran beldelerdir.¹²⁸

2.1.6. İpekli Dokuma Sanayii

Kadınların giyimlerinde önemli bir kumaş olan ipek yüzyıllardır azlığı ve pahası dolayısıyla gösterişin, kaliteli yaşamın, estetiğin sembolü olmuştur. XIX. yüzyılda kadın dergilerindeki moda sayfaları da ipek kullanımını arttırmıştır. Açılan ipek fabrikaları hem kadınların istihdam edilmesinde hem de ekonomide önemli bir getiriye sahiptir. Üretimin bol ve ucuz olması Avrupalı tüccarların Osmanlı ülkesine yönelmesine sebep olmuştur. Bu dönemde önemli bir sektör haline gelen ipekli dokuma da yüzlerce kadına istihdam olanağı sunmuştur. 1913 senesinde İstanbul ve İzmir limanının bu konudaki ticaret payı yüksektir.¹²⁹

¹²⁷ Halil İnalçık, Donald Quatoert, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, c.2, B.2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2006, ss.1026

¹²⁸ A. Gündüz Ökçün, **Osmanlı Sanayisi 1913-15 Yılları Sanayi İstatistikleri**, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, c.4 no:299, Sevinç Matbaası, Ankara,1970 ss.135-6

¹²⁹ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994; ss.80; Okuducu, ss.342

Ayrıca dönemin koşulları kadınları esnaflığa da yöneltmiştir; ancak elimizde bu konuyla ilgili kaynak yetersiz olduğu için sadece basında yer alan bir bilgi bulunmaktadır; *“Harbi umumi içinde silahaltına alınan erkeklerden boş kalan ticaret sahasını doldurmak için kadınlardan mürekkeb bir yeni esnaf tabakası peyda olmuştu”*.¹³⁰

2.2. İŞ KOŞULLARI

Oluşturulan ilk fabrikalar denetimden uzak, eksikleri belirsiz kurumlardı. Bu nedenle zamanla çalışma koşulları ve koşullardaki esnetmeler gerçekleşmiştir. Çalışılan fabrikalar sağlıksız koşullar içerisinde merdiven altı diyebileceğimiz düzeyde havasız, kirli, karanlık, kötü koşullardan oluşmaktaydı. Bu sağlıksız koşullara rağmen kadınlar çalışma hayatından ayrılmamıştır. Ayrıca kadınlar ve çocuklar erkeklere göre daha ucuz iş gücünü temsil etmekteydiler. Ücretleri erkek çalışanlara oranla daha düşük ücretlerden oluşmaktaydı. İşverenler maliyetleri düşürmek ve ucuz iş gücü elde etmek amacıyla iş gücünün fazla olduğu mahallelerde atölyeler inşa ettikleri halde iş gücü yetersizliği nedeniyle işçiyi atölye yakınına toplayacak yurtlar yapmaya başladılar. İş koşullarının kötü olduğu bu durumlara yönetim düzenleyici bazı tedbirlerle yaklaşmıştır. 1915 senesinde Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan kadınları farklı sektörlerde istihdam ettirmek için bir dernek kurdu. Yayınlanan İrade-i Seniye ile çarşafın devlet dairelerinde iş saatlerinde çıkarılmasına izin verildi. Cemal Paşa'nın emriyle mecburi hizmet olarak amele taburları kurulmuş, kadınları çalıştırma cemiyetleri aktif rol almıştır. Ancak bu durum toplumsal baskıyı ortadan kaldırmamıştır. Muhalif kesimler İslam nazarında kadınlık konusu, kadının namusu, nasıl çalışacağı gibi konular üzerine tartışmışlardır.¹³¹

2.3. ÜCRETLER

Yapılan istatistikler işçi ücretlerinin Osmanlı toplumunun genelinde düşük olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber sektörlerdeki kadınların sektörlere

¹³⁰ Zafer Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü*, ss.131-132; Kaplan, ss.32

¹³¹ Kırkpınar, ss.119; Zafer Toprak, “Kadın Askerler ve Milli Aile”, *Tarih ve Toplum Dergisi*, Mart, 1984, ss.9; Kaplan, ss.34

dağılımı ve ücretlerinin azlığı dikkat çekmiştir. Genel ücret ortalamasının 12-14 ve 14-16 kuruş arasında değiştiği sektörlerde kadınların ücretleri aynı emeği sarf etmelerine rağmen daha düşük tutulmuştur. Şekercilik, konserve, dokuma sanayi, sigara, kağıt fabrikalarında kadın gündelikleri 10 kuruşun altına tutulmuştur.¹³²

Sektörlere göre;

-Şekercilik Tahin ve Bisküvi İmalatı: Kadınların özellikle ambalaj işinde yoğun olarak çalıştığı bu sektörde kadın işçiler fazla olmasına rağmen iş koşullarındaki çalışma belirsizliği ve gündeliklerinin 8-10 kuruş gibi az rakamlardan oluşması dikkati çekmektedir.¹³³

-Konserve Fabrikaları: Mevsimlik çalışma koşullarına sahip bu fabrikalar İstanbul'da olduğu kadar İzmir Basmane'de de faaliyet göstermiştir. Kadınların yoğun olarak çalıştığı bu fabrikalarda gündelikler 8-10 kuruş arasında değişmektedir.

-Pamuk İpliği İmalatı: Ege'deki pamuk üretimi ve imalatının yoğun olmasını, dokuma sektöründe ihtiyacın çok olmasını ele alacak olursak, pamuk ipliği fabrikaları önemli çalışma alanlarından sayılabilir. İstanbul, Manisa, İzmir-Halkapınar'da etkin olan bu fabrikalar da kadın sayısı fazla olmasına rağmen ücretler 4-6 kuruş arasında değişmektedir.

-Matbaa ve sair Kağıt Mamulâtı Fabrikaları: İzmir ve İstanbul'un pek çok semtinde bulunan bu fabrikalarda kadınların gündeliği 3-5, çocukların gündeliği 2-4 kuruş arasında değişiyor.

-Sabun imalatı: İstanbul, İzmir'deki fabrikalarda kadın gündeliği 2-6 kuruş arasında değişiyor.¹³⁴

2.4. İZMİR'DE EKONOMİ

Sanayileşmeye bağlı olarak ortaya çıkan sömürgecilik kavramı Osmanlının son yüzyılında başına bela olan bir kavramdır. Ancak bu gelişmeye bağlı olarak gerçekleşen sömürgecilik Osmanlıdaki bazı bölgelerin ön plana çıkmasına neden olmuştur. İmtiyazlarla imparatorluğun geneline yansıyan sömürgecilik taşrada

¹³² Mesut Gülmez, "Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları(1839-1919)", **Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.801

¹³³ Ökçün, ss.55

¹³⁴ Konserve fabrikaları, pamuk ipliği imalatı, matbaa ve sair kağıt mamulâtı fabrikaları, sabun imalatı ve ilgili diğer başlıklar ve konunun içerikleriyle ilgili bilgi edinmek için Bkz. Ökçün, ss.55- 197

merkezle yarışa girebilecek kadar önemli olan İzmir'i, art bölgesinin geniş olması ve Anadolu'yu batıya açan bir kapı olması dolayısıyla ön plana çıkartmıştır.¹³⁵ Sömürge arayışları İzmir'in bugünküne yakın anlamda keşfedilmesini sağladı. Yapılan ticaret anlaşmaları, yabancı tüccarlara sağlanan kolaylıklar Anadolu'nun sanayi hammaddesi olarak kullanılmasına neden olmuştur. İzmir piyasasında önemli yer kaplayan büyük devletlerden biri olan İngiltere, 1857'de Manchester Pamuk Alım Birliği (MCSA) ve 1863'te kurulan Osmanlı Pamuk Şirketlerini (Ottoman Cotton LTD) kurmuştur. 1862'den itibaren İngilizler yeni çırçır makineleri, hidrolik presleme tesisleri kurmuşlardır.¹³⁶ Amerikan pamuğu dünya ticaretinde devreye girene kadar İzmir pamuğu çok önemliydi.¹³⁷ 1867 arazi kanunnamesinden sonra yabancıların da Osmanlı ülkesinde mülk edinmesinin yolu açılınca Anadolu'ya yerleşen Avrupalılar büyük çiftlikler kurmuş, Afrika'dan getirdikleri köleleri buralarda oluşturdukları plantasyonlarda çalıştırmaya başlamışlardır.¹³⁸

İzmir'e göz diken diğer Avrupalı devletler arasında Fransızlar, Hollandalılar da bulunmaktadır. Anadolu'ya yapacakları ticaret için İzmir kullandıkları en önemli limandı. Osmanlı deniz ticaretinin üçte birinin gerçekleştiği İzmir limanı kumaş, özellikle Fransız kumaşı ithalatında önemli bir konumdaydı. Anadolu'dan gelen koyun yünü, deve kılı, tiftik gibi malzemeler de kendi sanayileri için hammadde olmaktaydı.¹³⁹

XIX. yüzyılda yabancı tüccarlar kadar misyoner faaliyetleri de önemlidir. 1820'de İzmir'e gelen The American Board of Commissioners For Foreign Missions(ABCFM) isimli örgüt, Anadolu'ya derinlemesine nüfuz edebilmek amacıyla Manisa, Aydın, Akhisar, Afyon, Bayındır, Ödemiş, Burdur kentlerinde okullar açmışlardır. Bu politikayla hem Protestan sayısını arttıracaklar hem de Amerikan kültürünü yayacaklardır.¹⁴⁰ Hem misyonerlik hem ticaret faaliyetlerine

¹³⁵ Yahya Tezel, **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi**, Ankara 1982, Yurt Yayınları, s.62; Sürgevil, ss.18

¹³⁶ Abdullah Martal, **Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir**, Yazıt Yayın Dağıtım, Ankara, 2007, ss.39-40

¹³⁷ İncelik, ss.827

¹³⁸ Martal, ss.40-41

¹³⁹ İncelik, ss.858-859

¹⁴⁰ Dilşen İnce Erdoğan, "Amerikalı Protestan Misyonerlerinin Raporlarında İzmir İstasyonunun Kuruluşu ve Faaliyetleri(1820-1900)", **Karadeniz Araştırmaları**, s.33, 2012, ss.97

bakacak olursak Amerikalı tüccarların İzmir'e gelmeleri bilinçli bir eylemin ürünüdür.¹⁴¹

Yabancıların bu kadar etkin olduğu bir bölgede Avrupa'daki gelişmelerin etkili olmadığını söylemek yanlış olacaktır. Avrupa'daki krizler ve refah seviyesi İzmir'i doğrudan etkilemiştir.¹⁴²

Bu gelişmelerden yola çıktığımızda vardığımız sonuç, Osmanlının ekonomisinin yabancı sermayenin denetimine girmesidir. Liman art bölgesinin geniş olması, uzun demir yolu ağları kurulmasını ve Anadolu'dan gelen hammaddenin dışarıya çıkmasını kolaylaştırmıştır. Bölgenin iklim ve coğrafi yönden olumlu olması yeni yatırımların yapılmasına, fabrikaların kurulmasına olanak sağlamıştır.¹⁴³

Pazar ekonomisi dolayısıyla fabrikaların açıldığı yerler ve iş sahaları nüfus artışına neden olmuştur. XIX. yüzyılın başında nüfus 100 bin civarındayken bu yüzyılın sonunda 300 bini geçmiştir.¹⁴⁴

1891 Aydın Vilayeti Salnamesi

	MÜSLÜMAN	RUM	ERMENİ	MUSEVİ	DİĞER	TOPLAM
İzmir (KENT)	79.288	53.085	6.810	14.909	1.935	156.028
İzmir (SANCAK)	200.391	80.725	2.346	2.428	140	286.033

Kaynak: Çınar Atay, İzmir'in İzmir'i, Esiad Yay, İzmir, 1993, s. 214.¹⁴⁵

İzmir Kadifekale'de Türkler, Karantina'dan Puntas'a bugünkü Güzelyalı'dan Pasaport iskelesine kadar olan bölgede ise, Rumlar ve diğer yabancılar yaşamaktaydı.¹⁴⁶ Nüfustaki bu değişime rağmen ekonomi ile nüfusun etnik dağılımında bir dengesizlik karşımıza çıkmaktadır. Tarım ve hayvancılık Müslüman-

¹⁴¹ Erdoğan, ss.98

¹⁴² Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, İstanbul,1977,ss.15; Sürgevil, s.18

¹⁴³ Yahya Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Ankara 1982 Yurt Yayınları, ss.62; Sürgevil, s.18

¹⁴⁴ İnalcık, ss.905

¹⁴⁵ Fatma Bulut, **I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir'de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, ss.11

¹⁴⁶ Bulut, ss.19

Türk halkının kontrolünde iken, ticaret ve sanayi azınlıkların ve yabancıların kontrolünde bulunmaktaydı. Ekonomideki gelirin dağılımının bu şekilde olmasının sebepleri;

I. Türklerin yüzyıllardır süre gelen askerlik ve devlet yönetiminde bulunma isteklerinden kaynaklanmaktadır. Osmanlının hemen hemen her döneminde savaşların olmasını da göz önünde bulunduracak olursak; Türklerin askerlik hayatının oldukça yoğun olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum Türk nüfusunun ticarete uzak olmasına neden olmuştur. İzmir’de bu açığı kapatanlar Rum milletidir.

II. Özellikle Meşrutiyet sürecindeki boykotları değerlendirecek olursak batıya tepkili olmaları ve Avrupalı icatları “gavur icadı” olarak görmeleri ve fabrika ürünlerine tepkili olmaları.¹⁴⁷

İzmir’de yaşayan uluslar ile ekonomik kıyaslamayı yapacak olursak;

Türkler, köylülükten zadegana(soyluluğa) kadar pek çok alanda kendilerini göstermişlerdir. Hakim millet olan Türkler çoğunlukla hayvancılık ve tarım sektörüne hükmediyordu. Türk- Müslüman nüfusunda yönetim birimlerinde (memurluk) bulunmak, asker olmak gibi istekler çok fazla bulunmakla birlikte, İzmir’in ekonomideki payının artması sonucu ticarete de payını almış, esnafılık yapmışlardır. Gelir dağılımına bakıldığında ticaretteki pay en az Türklere ait olsa da taşımacılık, hamallık, aktarma, aracılık işlerinde bulunduklarını vurgulamak gerekmektedir. Buna rağmen Osmanlı klasik yapısındaki lonca tarzı örgütlenmelerden mahrum olmaları ticaretteki dengeleri değiştirmiştir. Milliyetçiliğin arttığı dönemlerde boykotlarda yer almışlar ve haberleşme, ulaşım, hizmet sektörü ve memurluk gibi kurumlarda Türk nüfusunun yoğunlaştığını görüyoruz.¹⁴⁸

Rumlar; İzmir’de Türklerden sonra çoğunluğu sağlayan gruptu ve pek çok stratejik konumda yer almaktaydılar. Milliyetçiliğin etkisini çok fazla hissettirdiği bu yüzyılda Anadolu’da kalan Rum nüfusunun ayrılıkçı planları ve Dünya Savaşı öncesi Anadolu’dan servetlerini ve taşınabilir mal kaynaklarını kaçırmaya çalışmaları, Midilli, Sakız ve Sisam karşısındaki Anadolu toprakları ve İzmir, Rum nüfusunun ve Yunan uyruğundan olanların sorunlar yaratması, okullarındaki ayrılıkçı faaliyetler, İtilaf Devletleri adına çalışmaları İttihat ve Terakki tarafından sezilmiş ve tedbir

¹⁴⁷Bulut, ss.34

¹⁴⁸ Sürgevil, ss.108

alınmak istenmiştir. Dünya Savaşı sırasındaki Rum göçü ve ekonomide bıraktıkları açık ortaya çıkmıştır. Dünya Savaşından sonra Anadolu'dan çekilirken Anadolu'ya ve ekonomiye büyük zarar vermişlerdir.¹⁴⁹

Ermeniler tüm Anadolu'da olduğu gibi İzmir'de de büyük dükkanlara, üretim atölyelerine sahip ekonomik refahı en iyi olan gruplardandır. Sivrihisaryanlar, Avadikyanlar, Spartalyanlar gibi aileler en ünlüleridir. Ermeni ayrılıkçı politikalarına kadar Millet-i Sadıka olarak görülen Ermeniler devletin önemli kademelerinde yer alıyorlardı. Dünya Savaşından sonra ayrılıkçı hareketlerde bulunan Taşnak- Sutyon Cemiyeti bünyesinde büyük devletlerden aldıkları silah ve mühimmatı Ermeni gruplarına taşımışlardır. Ayrılıkçı hareketler içinde bulunanların uzaklaştırılması dışında Ermenilerin sadece ekonomiyle ilgilenenleri İzmir'de yaşamış, ekonomik, dinsel, kültürel faaliyetlerini rahatça devam ettirmişlerdir.¹⁵⁰

Tüccar bir topluluk olan Yahudiler diğer azınlıklara göre sayı olarak küçük grubu oluşturmaktaydı. Osmanlı topraklarındaki ticaretin önemli bir kısmına hükmeden Yahudiler İttihat ve Terakki'nin ekonomi politikalarından yararlanmışlardır. Ayrıca Dünya Savaşı sırasında Rumlar ve Ermeniler kadar yoğun ayrılıkçı hareketlerde bulunmamışlardır.¹⁵¹

Avrupalılar fabrikalar ve işletmelerle ticaretin merkezinde yer alıyorlardı. Anadolu'da İzmir ile özdeşleşmiş olan levanten kelimesi Avrupalı tüccarların buradaki zenginliklerinin bir göstergesi olmuştur. Forbes, Rees, Barff, Whittall, Paterson, Wilkinson, Giraud, Baltazzi, Missir, Van Der Zee, Alyotti, Dutilh gibi nüfuzlu levant aileleri bölgeyi sosyo-ekonomik yönden etkilemiştir.¹⁵²

Balkanlardaki gelişmeler Türk milliyetçiliğini tırmandırmış, Balkanlardan gelen Türk nüfusun yerleşimi, Bosna-Hersek, Girit meseleleri Osmanlı'daki azınlık tüccarların işlerini zorlaştırmıştır. İttihat ve Terakki de Türk Ocakları sayesinde bölgedeki yönetimini arttırmaya çalışıyordu. Ancak Avrupa'da başlayan savaşın sancıları İzmir gibi yabancı yatırımların ve azınlık nüfusunun yoğun olduğu yerlerde

¹⁴⁹ Sürgevil, ss.112

¹⁵⁰ Ahenk, 15, 17, 30 Mayıs 1332, Sürgevil, ss.115

¹⁵¹ S. Sürgevil ss.116

¹⁵² Rauf Beyru, **19.Yüzyılda İzmir'de Sağlık Sorunları ve Yaşam**, 1.Baskı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2005, ss.347

etkisini göstermeye başlamış, hükümet İzmir ve art bölgesini korumaya, tedbirler almaya çalışmıştır.¹⁵³

Dünya Savaşı yıllarında yaşanan krizler tüm Anadolu'yu olduğu gibi İzmir'i de etkiledi. Fırınlara önünde uzun kuyruklar oluştu. Halkın eline geçen 50 dirhemlik ekmek bakla unu, palamut tozu ve süpürge tohumundan yapılmaktaydı. Eğer elde edilirse ekmekler sarı darıdan yapılırsa, bu durum halk için bayram gibi olurdu. Savaş ekonomisinden fırsatçılar ortaya çıkmış ve zenginleşmişlerdir. Bu durumdan sadece halk zarar görmüştür.¹⁵⁴

2.5. EŞKİYALIK

Osmanlıda idarenin etkisini kaybettiği bazı dönemlerde eşkıyalık faaliyetleri görülmüştür. Celalilerden tutun da dağlara yerleşen çetelere kadar, bu soyguncular zaman zaman ticareti engelleyici boyutlara gelmişlerdir.¹⁵⁵

Devlet kontrol mekanizmasını kaybettiğinde ülke içinde taşkınlıklar, yolsuzluklar kaçınılmaz olur. Nitekim Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı Devletinin Almanya'nın yanında yer alması ile hem Rumlar hem de bu durumdan istifade eden Türkler arasında eşkıyalık, hırsızlık, gasp, adam kaçırma gibi faaliyetlerde artış yaşanmaya başlamıştır. Mesela İzmir'den Çeşmeye giden bir aracın Urla, Gülbahçe mevkiinde 30 kadar Rum tarafından durdurulup soygun yapıldığı yolculardan birinin bıçaklandığı, diğerinin parmağındaki yüzüğü alabilmek için yaralandığı bilgisi bu açıklamayı destekleyen bir örnek olmuştur.¹⁵⁶ Savaş koşullarının fırsata çevrildiği bu bölgede ciddi bir güvenlik sorunu oluşmuştur. Yönetim tarafından bölgede belirli zamanlarda sıkıyönetim uygulanmıştır.¹⁵⁷

¹⁵³ Sülgevil, ss.35-39

¹⁵⁴ Yaşar Aksoy, **Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları**, Teknografik Matbaacılık, İstanbul, 1986, ss.131.

¹⁵⁵ İnalcık, ss.936

¹⁵⁶ Dilşen İnce Erdoğan, "I. Dünya Savaşı Yıllarında Aydın Vilayetinde Bazı Eşkıyalık Olayları", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.22, sayı:1, Elazığ, 2012; ss.249

¹⁵⁷ Erdoğan, **Eşkıyalık Olayları**, ss.249

2.6. GREV

Osmanlı grev kültürü sanayi geçmişi gibi eskiye dayanmaz. Avrupa'nın çok gerisinde olan Osmanlı sanayisi Avrupa'nın yaptığı teknolojik hamlelerle beraber işçi sınıfı haklarını ve işçi çalışma koşullarının düzenlenmesini de geriden takip ediyordu. Osmanlı'daki ilk grev eylemine 1870'li yıllarda rastlanır. Sistemli olmayan grevlerde kadınlar da yer almışlardır. Kadınlar çalışan ve çalışanı destekleyen olmak üzere iki amaçla grevlerde yer almışlardır. 1870'lerden Cumhuriyet'e kadar ki evrede kadınlar daha çok dokuma ve gıda iş sektörlerinde çalışma koşullarını düzeltmek amacıyla yer almışlardır.¹⁵⁸

Bir eş, anne, kardeş olan kadın sanayileşmenin ve kadının ekonomik özgürlüğünü kazanmasının etkisiyle ekonomideki yerini almaya başlamıştır. Bu durumu destekleyen pek çok gelişme bulunmaktadır. Özellikle yaşanan savaşların getirdiği ağır yükler, erkeğin ekonomik alandan askeri alana kaydırılması kadının sırtındaki yükü daha da arttırmıştır. Ekonomik özgürlük elde etme alanındaki mücadeleyi kazansa da ücret politikası ve çalışma şartlarının düzenlenmesi için mücadelelerini sürdürmüştür. Mücadelelerine çeşitli yayın faaliyetleriyle devam etmişler böylece isterlerse neler kazanacaklarını görmüşlerdir.¹⁵⁹

Balkanlar'daki ayrılık hareketleri 1913-14 yıllarındaki boykotlarda kadınların da bulunması ekonomide ne kadar etkin olduklarını göstermektedir. Kadınların ekonomideki payı ve mağduriyeti savaş yıllarında gündeme gelmiştir. Hükümet iş hukukunda düzenlemeye gitti ve çalışma süresini 15 saat olarak belirleyip ayda bir tatil izni verildi.¹⁶⁰ Dünya Savaşında kadının bulunduğu konum ve yardımlar da hesaba katıldığında yeni hükümetin kadının çağdaş konumdaki yerini alması için ne denli mücadele ettiğini anlamak normaldir.¹⁶¹

Elde ettiğimiz bilgilerden yola çıkarak Osmanlıda yapılan grevlerin nedenleri farklı olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Bu nedenler;

-Düşük ücret ve çalışma saatlerine olan itirazları

¹⁵⁸ Gülmez, ss.792; Kaplan, ss.34

¹⁵⁹ **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.874

¹⁶⁰ Muhaddere Taşçıoğlu, **Türk Osmanlı Cemiyetlerinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu, Ankara, 1985; Kurnaz, ss.145

¹⁶¹ Toprak, **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü**, ss.260-261; Güzel, ss.7-11; Kaplan, ss.33

-Gayrimüslimlerin ayrılıkçı hareketlerine hizmet edenler. Bunlar demir yollarına, iş yerlerine zarar vermeye çalışmışlardır.

-İşçi ailelerinin zaman zaman bu etkinliklere katılması.(Alışveriş yapmama, yerli malı kullanma gibi milli ekonomiyi destekleyen ya da grevlerde eşlerinin yanına katılma gibi gelişmelerde bulunmuşlardır.)

Osmanlıdaki başlıca grev örneklerine bakacak olursak;

*Bazı grevler kadınların düşük ücrete ve çalışma saatlerine karşı gelmelerinden meydana gelmiştir. 1908'in demokratik ortamı kadınların iş hayatına girememelerini sorguladığı kadar çalışan kadınların daha insancıl şekilde çalışmak taleplerine dayanmaktadır. Bu nedenledir ki erkeklerle beraber gerçekleştirdikleri 1908 grevleri Osmanlı içinde gerçekleşen pek çok grevden farklıdır. İster yerli ister yabancı tüm firmalarda kadınlar havasız, rutubetli kötü koşullarda güvencesiz ve neredeyse yok paraya çalışıyordu.¹⁶² İpek böcekçiliği ile uğraşan kadınlar kozaların kaynatılması sırasında çıkan kokunun çalışmaya engel olması ve durumlarının iyileştirmesi üzerine 15 Ağustos 1909'da başladıkları greve 27 Ağustos'ta İttihat ve Terakki'nin sermayeden yana tavır koyan¹⁶³ arabuluculuğuyla sona ermiştir. Ancak koşullarda bir iyileştirme yapılmaması üzerine grevler ara ara devam etmiştir.¹⁶⁴ Ekim ayında Avusturya'nın işgal girişimi ile sarsılmış ve bu defa ekonomik baskı gücü yüksek olan boykot kelimesini kendileri hayata geçirmeye çalışmışlardır.¹⁶⁵

*Gayri Müslimlerin ayrılık taleplerine karşı olanlar bir önceki bölümde açıkladığımız gibi, 1908 ortamından yararlanan Avusturya'ya, Bulgaristan'a, Yunanistan'a yönelik başladıysa da süreç içerisinde defalarca tekrarlanmış boykot ve grevlerden oluşmaktadır. 1908 boykotları, 1911 İzmir-Karahisar demiryolu işçileri grevi, 1913,14 yıllarında İzmir liman işçileri grevleri..¹⁶⁶

*İşçi ailelerinin katıldıkları; alış veriş yapmama ya da eşlerini destekleme; 20 Mart 1876 İzmir terzi işçileri grevi, 1908 sonrası İzmir tramvay işçileri grevi, çalışma koşullarından rahatsız olan işçiler koşulların düzeltilmesi için kışın 8, yazın

¹⁶² Okuducu, ss.107

¹⁶³ Engin Berber, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri" **European Journal of Turkish Studies**, 2010, ss.16

¹⁶⁴ Okuducu, ss.237

¹⁶⁵ Boykot: Bir tüccar, kurum veya devleti malca zarara sokmak amacıyla onunla her türlü ilişkiyi kesmek olarak tanımlanmaktadır. Bkz. Orhan Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, B.3, Remzi Kitabevi, İstanbul,1977, ss. 29

¹⁶⁶ Şehmus Güzel, "Tanzimat'tan Cumhuriyete İşçi Hareketi ve Grevler". **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, c.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.811-815

9 saat çalışması gibi önerilerde bulunmuşlardır.¹⁶⁷ Yine 1908 senesinde demiryolu işçilerinin işletme yönetimine karşı başlatmış olduğu greve askerler müdahale etmiş ve bu işçilerin eşleri gelip askerlere ve yönetime olan kızgınlıklarını dile getirmişlerdir.¹⁶⁸ İzmir Aydın demiryolu işçilerinin zam talebiyle başlattıkları grev 4 Eylül 1908’de birinci dalga olarak başladı.¹⁶⁹ Şirketin sundukları kabul edilmeyince ikinci dalga grev başladı. 29 Eylül’de başlayan üçüncü dalga ise Punto istasyonunda silahlı çatışmaya döndü. Pol isimli İtalyan genç vuruldu.¹⁷⁰

1908 yılındaki Meşrutiyet ile ortaya çıkan özgürlük ortamında taleplerinin dile getirilmesi için başlayan grevler o zamana kadar görülmeyen grevlerdi. Bu nedenle grev patlaması olarak adlandırılmıştır. Grevlerin özellikleri daha çok iş saatleri, işçi ücretleri, çalışma koşulları olması açısından önemlidir. Bu grevler neredeyse bütün iş kollarında ve İstanbul, İzmir, Aydın, Ereğli, Edirne, Adana, Samsun, Beyrut, Ergani, Konya, Dedeağaç, Dinar, Halep, Kavala, Drama. Neredeyse tüm Osmanlıda görülmüştür. Grevlerin bu kadar yoğun olmasında İttihat ve Terakki’nin de etkisi bulunmaktadır. Özellikle ekonomiye hakim olan yabancı sermayenin de etkisinin bastırılmak istenmesinden dolayı çıkmıştır.¹⁷¹ Grevler durumu, 10 Ekim 1908’de Kanuni Esasi’nin 36. maddesine eklenen Tatili Eşgal Cemiyetleri hakkında Kanun-ı Muvakkat’ı kabul etmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak grevler kesilmemekle birlikte yeni koşullarda tekrarlanmıştır. Örneğin 1911 İzmir-Karahisar demiryolu işçileri grevi, 1913-14 İzmir liman işçileri grevi.¹⁷²

¹⁶⁷ Güzel, c.3, ss.797

¹⁶⁸ Güzel, c.3, ss.86

¹⁶⁹ **Ahenk**, 5 Eylül 1908

¹⁷⁰ 29 Eylül, 30 Eylül 1908; **Hizmet** 30 Eylül 1908; **Ahenk** 1 Teşrin-i Evvel 1908; **Hizmet** 2 Teşrin-i Evvel 1908; **Ahenk** 6 Teşrin-i Evvel, **Ahenk** 7 Teşrin-i Evvel 1908 haberleri

¹⁷¹ Güzel, c.3, ss.811-815

¹⁷² Güzel, c.3, ss.795

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MODERN BİR TOPLUM İÇİN: KADIN VE EĞİTİM

Eğitim konusu toplumların vazgeçilmez değerlerinden biridir. Türkler, Orta Asya'dan Anadolu'ya uzanan süreç içerisinde toplum olarak bazı dönemler farklı kültürlerin etkisinde kalmışlardır. Bu konuyu genel olarak bir değerlendirmeye tabi tutacak olursak eğitim konusunun her dönemde hassasiyet taşıdığı yargısına ulaşabiliriz.

Eski Türklerde eğitim konusu yaşam tarzı ile özdeşleşmiştir. Bu doğrultuda çocuk doğaya, göçebeliliğe, saldırı durumuna her an hazırlıklı olmakla beraber, yaşadığı topluma, anne babaya, değerlerine karşı saygı ve sevgi edinmiştir. Töre toplumsal hayatta ne kadar önemli ise çocuğun eğitiminde de o kadar büyük öneme sahiptir. Eğitimde manevi unsurların yeri paha biçilmezdir.¹⁷³

Türklerin İslamiyet'i kabulü sonrası yaşam tarzlarında inanç ve felsefelerinde yeni medeniyetin etkisi hissedilmeye başlanmıştır. İlk Türk-İslam devletlerinde Törenin değerleri ile örtüşen İslam felsefesi, eğitime yön vermede önemli bir hedef olmuştur. Bu doğrultuda sıbyan mektepleri, medreseler, cami ve zaviye okulları, meslek okulları açılmıştır.¹⁷⁴

İlk Türk-İslam devletlerindeki eğitim modelini örnek alan Osmanlı sıbyan mekteplerini, cami ve zaviye okullarını, medreseleri, meslek okullarını(ahilik) devam ettirmekle beraber yaşadığı yüzyıllara bağlı olarak gereken değişimi eğitim sistemine yansıtmıştır. Bu doğrultuda Enderun eğitimi ile önemli devlet adamları yetiştirilmiş, harem kadınlarının eğitimine de önem verilmiştir.¹⁷⁵

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlının içinde bulunduğu bunalımı çözmek amacıyla oluşturulan raporlarda eğitimin düzenlenmesi planları yapılmış ve ilk değişim askeri okullar düzeyinde olmuştur. Osmanlı toplumunun eğitimdeki geri kalmışlığının anlaşılması XIX. Yüzyıla tekabül etmektedir. Özellikle çok uluslu yapıya sahip Osmanlının siyasi ve toplumsal çözülmesinin engellenmesi için eğitim önemli bir unsur sayılmış ve kültürel batılılaşma kavramı ile büyük bir değişime

¹⁷³ İsmail Doğan, “Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri” 2. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012, ss.36-37

¹⁷⁴ Doğan, ss.73-89

¹⁷⁵ Doğan, ss.149-173

başlanmıştır. Kültürel Batılaşmanın bir ayağı aydınlar iken bir diğer ayağı kültür ve eğitim kurumları olmuştur.¹⁷⁶

Osmanlı modernleşme tarihi içerisinde önemli bir kırılma noktası olan II. Meşrutiyet süreci kadının eğitimde önem kazandığı bir dönemdir. Osmanlı aydınları, batılılaşma ve modernleşme kavramlarına yöneldiklerinde kadın konusuna eğilmişler ve kadın eğitiminin vazgeçilmez bir mesele olduğunu vurgulamışlardır. İstenilen düzeydeki değişimin yaşanması için tepeden inme kavramlar topluma gerekli katkıyı sağlayamamıştır. Bu konuyla ilgilen aydınlar kadın hareketini “tepeden verilenden daha önemlidir” vurgusundan yola çıkarak, eğitimin bir toplumu ne kadar değiştireceğini göz önünde bulundurmuşlar ve kadını eğitim ile toplumu değiştirme yolunda önemli bir konuma getirmişlerdir. Kadının değişimi için şart olan eğitim her kademedede ve farklı alanlarda olmalıydı. Böylece kadının toplumdaki etkinliği artacak ve toplumdaki rolleri de çeşitlenecekti.¹⁷⁷ Temellerinin II. Abdülhamit döneminde atıldığı Meşrutiyet dönemi eğitiminin kadına sağladığı bu imkan, kendini kanıtlamasına, kendisini göstereceği alanların artmasına sebebiyet verecektir.¹⁷⁸

Modernleşmenin adeta bir öğretisi olan kadın eğitimi bu dönemde iki amaca hizmet etmekteydi.

Birincisi; belirttiğimiz gibi kadın eğitimi ve toplum vurgusundan yola çıkanların amacıdır. Bu doğrultuda kadının eğitimi önce aileyi geliştirir, ailenin gelişmesi toplumu değiştirir şeklinde bir düşünce niteliği taşımaktadır. Bu konuyla ilgili Meşrutiyet döneminde adını duyuran eğitimcilerden Selim Sırrı Tarcan’a göre ise çocukların ilk öğretmenleri anneleridir. Ailede anne çocuğa ahlaki erdemleri, baba bilgi ve kazanç yollarını öğretendir. Kadınlar çocuklarını sağlıklı yetiştirmeli ve topluma hazırlayan bir eğitim vermelidir. Bunun için de kadının eğitimi önemlidir, bu nedenle sosyal seviyeleri yükseltilerek onlara yüksek eğitim verilmelidir. Bu koşullar gerçekleştiği takdirde toplumun eğitimi de istenilen düzeyde olacaktır.¹⁷⁹

II. Meşrutiyet dönemi eğitim çalışmalarında öneli bir isim olan Ethem Nejat; “*Faaliyet-i iktisadiye daima saadet ve refahı doğurur*” diyerek kız okulları, ülkenin

¹⁷⁶ Doğan, ss.183-190

¹⁷⁷ Esra Fahriye Poyraz, , **II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergiciliği ve Türk Kadını Dergisi**, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, ss.3

¹⁷⁸ Ahmet Özkiraz, M. Nazan Aslanel, “2. Meşrutiyet Dönemi Kadın”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, C. 3, No 1, 2011 ISSN: 1309-8012.

¹⁷⁹ Elgün, ss.155-156

ihtiyaçlarına göre, aile hayatına zevk ve saadet verecek bir tarzda kurulmalıdır. *“Kadınları aileye yardımcı olacak bir tarzda yetiştirmeliyiz. Bütün kız ilkokullarını (İnas ibtidailerini) ziraat ve ev kadınlığı mektebi haline getirmelidir. Kadınları ziraat hayatına göre yetiştirecek olan bu okullar, bağımsız bir program uygulamalıdır. Yörelere göre farklı bir program yapmalıdırlar. Bazı temel bilgiler ve ev kadınlığı işlerinden sonra halıcılık ve sütçülük üzerine dayalı bir program uygulanmalıdır. Bu kız ilkokullarının öğretmenleri de farklı bir şekilde yetiştirilmelidir. Kız ilkokullarının yanı sıra seyyar kadınlık mektepleri kurulmalı ve bütün ülkeyi dolaşmalıdırlar.”*¹⁸⁰ Bu konuda Batıcıların ve Türkçülerin kadın hakkında görüşlerinin ortak olduğu kanaatine varabiliriz. Kadının eğitilmesi modernleştirilmesi görüşünde birleşmişlerdir; kadını devletin ve ailenin temeli olarak görmüşlerdir.¹⁸¹

Bu dönem eğitiminin ikinci amacı, devletin yoğun savaşlar dönemi geçirmesi ve yaşanan kayıpların telafisi için kadına ihtiyaç duyulması diyebiliriz. Kadına cephe, cephe arkasında, kamusal işleyiş içinde sorumluluklar verilmiş ve kadın verilen sorumluluklarını yerine getirmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi eğitiminin temel özellikleri şunlardır:

- Devlet çöküşe giderken, eğitimin düzenlenmesiyle devletin çöküşünü durdurabileceğine olan inancın olması
- Eğitimin temel iğretmenin yetişmesinde yatmaktadır, düşüncesiyle ğretmen yetiştirilmesine önem verilmesi
- Derslerin sosyal, siyasi içerikli ve hayata dönük olması amacıyla programlar yeniden düzenlenmiştir.
- Derslerde ezbercilikten uzaklaşılıp, *“usul-i tekşifi ve tedris-i ayani”* yani öğrencinin kendi araştırma ve gözlemlerini teşvik eden eğitim anlayışına yönelmişler; ancak uygulayamamışlardır.
- Meşrutiyet’in getirdiği hürriyet anlayışı okullara yansımış hürriyetçi mektepler olarak bilinen bu okullarda disiplinsizlik söz konusu olmuştur.
- Meşrutiyet dönemi eğitimi II. Abdülhamit’in başlattığı eğitim akımlarının devamı olduğu için üzerine büyük değişiklikler koyamamışlardır.

¹⁸⁰ Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996, ss.97

¹⁸¹ Tunaya, **Siyasal Partiler**, c.2, ss. 482

- Eğitimde büyük değişim olmasa da eğitim sorunları ve öğretmen yetiştirilmesi basında ve halk arasında tartışma konusu olmuştur.

- Tüm bunlara rağmen Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve ardından başlayan milli mücadele süreci eğitimin gelişimini sekteye uğratmıştır.¹⁸²

3.1.ANAOKULLARI

XIX. yüzyılın başlarında kadının çalışma hayatına başlaması ya da daha eğitilmiş bir nesil yetiştirme amaçlarına hizmet etmek için açılan okul öncesi eğitim kurumları Osmanlıda XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra görülmeye başlandı. Açılan okulların geneli azınlıklar ve yabancı milletler tarafından işletilmekteydi. II.Meşrutiyet döneminde daha bilinçli toplum yetiştirmek amacıyla çocuk eğitimine başlayan yönelme sonucu okul öncesi eğitim Türk çocuklarına yönelik yapılmaya başlandı. Ancak bu tarz okullara hizmet edecek öğretmen grubu henüz bulunmadığından öncelikli olarak azınlık öğretmenlerden yararlanıldı. Sonrasında Darülfünunda açılan özel sınıflarda bu alana hizmet edebilecek öğretmenler yetiştirilmeye başlandı.¹⁸³

İttihat ve Terakki'nin gelişim ideolojisi ile örtüşen eğitim programında 4-6 yaş arasındaki kız ve erkek çocuklarına yönelik açılan *kindergarden* isimli okul öncesi kurumların malzemeleri Avrupa'dan getirilmiştir.¹⁸⁴

1913 yılında tedrisat-ı iptidaiye kanun-i muvakkati ile okul öncesi eğitimi düzenlenmiş, hem anaokullarını hem sıbyan mekteplerini ilköğretim içine almıştır. 1914 yılında hazırlanan program ile “*ana okullarının bir öğretim ve ders okulu değil bir yaşam ve hareket okulu, çocuk bahçesi*” şeklinde belirtildiğini görmekteyiz. Bu doğrultuda ahlaki konuşmalar, yaşam ve hareket dersleri, tabiat bilgisi ve bahçe dersleri, resim, anadili, müzik, jimnastik dersleri ile uygulamalı eğitimler aldıklarını görebiliriz. 1915 yılında yayınlanan ana mektepleri nizamnamesi ile kentlerdeki anaokullarında artış görülmüştür.¹⁸⁵

¹⁸² Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi,B.19, Ankara, 2011, ss.172

¹⁸³ Akyüz, ss.267-268

¹⁸⁴ Ergün, ss.192

¹⁸⁵ Akyüz, ss.267-268

Bireyin gelişiminde önemli bir kurum olan anaokullarının bu kadar önemsenmesi, İttihat ve Terakki'nin siyasi-toplumsal uygulamalarına kolaylık sağladığı gibi Osmanlıda yeni bir Meşrutiyet nesli yetiştirmek amacına hizmet ettiği görülmektedir.¹⁸⁶

3.2.İLKOKUL EĞİTİMİ

II. Mahmut'tan itibaren yapılan düzenlemelerle sürekli yenilenmeye çalışılan ilköğretim okulları Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemlerinde belirli düzenlemelere tabi tutulmuştur.¹⁸⁷ Ancak II. Meşrutiyet dönemine kadar devam eden büyük eksikler bulunmaktaydı. Eksiklerden biri okul sayısının yetersizliği idi. Sayının yetersiz olması her kesme hizmet etmesini engelliyordu. Bir diğer önemli eksikliği öğretmen bulma konusudur. Öğretmen atama usulünü günümüzdeki uygulamadan çok farklı şekilde gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Gittikleri bölgelerde yıllıkçı olarak çalışıyor ve masrafları halk tarafından karşılanıyordu. Kitapların azlığı da sayılabilecek diğer eksiklerden biridir.¹⁸⁸

II. Meşrutiyet döneminde başta bu eksiklere yönelerek sorunlar giderilmeye çalışılmıştır. Öğretmen eksikliği tespit edilmiş ve bütçeden bir ödenek oluşturulmuştur.¹⁸⁹

İttihat ve Terakki'nin reform programında önemli yer tutan eğitim konusunda çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. 1911'deki IV. Kongrede ilköğretim parasız ve zorunlu olmalı, orta ve yüksekokullarda eğitim genelleştirilmelidir. Kız çocuklarının eğitimi için kız okullarının iyileştirilmesi ve sayısının arttırılmasını planlamışlardır. Ayrıca 1913 "*tedrisat-ı iptidaiye kanun-ı muvakkati(ilköğretim geçici kanunu)*" ile ilköğretim zorunlu ve ücretsiz oldu.¹⁹⁰ Karma okullarda uygulama zorunluluğu ile eğitim öğretim 4 yıldan 5 yıla çıkarılmıştır.¹⁹¹

¹⁸⁶ Ercan Uyanık, "II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İttihat ve Terakki'nin Eğitim Politikaları", **Amme İdaresi Dergisi**, c.42, sayı 2, Haziran 2009, ss. 82

¹⁸⁷ Bayram Kodaman, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, TTK, Ankara, 1988, ss.66-67

¹⁸⁸ Ergün, ss.194

¹⁸⁹ Ergün, ss.195

¹⁹⁰ Akyüz, ss.173

¹⁹¹ Ergün, ss.203

3.3.ORTAÖĞRETİM- RÜŞTİYELER

II. Meşrutiyet dönemine kadar idadi ile aynı nitelik taşıyan rüştiyeler bu dönemde tam bir ayrıma tabi tutulmuşlardır.¹⁹² II. Abdülhamit döneminde bu kurum genellikle katip yetiştirme temeline dayanmaktaydı. 1910 yılında tedrisatı iptidaiye kanunu layihası ile “*bu okullar ilköğretim bilgisini tamamlar öğrencileri ortaöğretime hazırlar*” denilerek ilkokul ile ortaöğretim arasında bir okul olduğunun belirtildiğini görmekteyiz. Ardından açılan örnek okullar ile uygulamalar başlanmış ve sayıları arttırılmıştır.¹⁹³

3.4.EYTAM YURTLARI(YETİM YURTLARI)

Balkan Savaşları ve Dünya Savaşı yıllarında yetim ve öksüz kalan kız ve erkek çocukların korunması, barınması, eğitim görmesi, bir sanat öğrenmesi için açılmış olan okullardır.¹⁹⁴

3.5.KIZ LİSESİ

Kız çocuklarının orta ve yükseköğretim alacakları kurumlar yok denecek kadar azdı. Bu konuya ilk teklif; Meclis-i Mebusan başkanı Ahmet Rıza Efendi'den gelmiştir. Bu konuya padişah da destek vermiş hatta Adile Sultan Köşkünü bu okula bağışlamıştı. Okulun açılması, gereken masrafları karşılaması için 1910 Temmuz ayında kurulan Mekteb-i Sultan-i İnas Cemiyeti Hayriyesi isimli cemiyet, 60 bin liralık piyango düzenledi. Açılışı padişahın doğum gününe denk getirilmeye çalışılan okul Balkan Savaşlarının çıkması üzerine açılamamıştır. Eğer okul açılabilseydi; içerisinde İngiliz eğitim sistemi uygulanacaktı. İttihat ve Terakki iktidarı ele geçirdikten sonraki reform programına bu konuyu da almış kızlar için ilk kız lisesi olan İstanbul İnas Sultanisi(İstanbul kız lisesi) açıldı. Daha sonra Erenköy, Çamlıca,

¹⁹² Akyüz, ss.270

¹⁹³ Ergün, ss.208

¹⁹⁴ Akyüz, ss.178

Kandilli ve İzmir kız lisesi açılmıştır.¹⁹⁵ Daha sonra idadilerin adı sultani oldu. Sultanilerin sayısı artınca eğitimi kolaylaştırmak amacıyla yatılı hale getirildi. İstanbul'da açılan ilk kız lisesi Bezmialem; taşradaki ilk kız sultanisi 1922'de İzmir açıldı.¹⁹⁶

Eğitimli vatansever gençlerden oluşan bazı sultanilerin erkek öğrencileri cepheye gitmiş, kız öğrencileri ise hastabakıcılık yapmıştır.¹⁹⁷ Açılan kız sanat okulları askeriye'nin dikim evi niteliği taşımış, sanayi mektebi şeklinde çalışmıştır. Bu kuruma daha sonra sivil nitelik kazandırılmıştır.¹⁹⁸

3.6.KIZ SANAYİ OKULLARI

Kadın eğitiminin önemini vurgulayan ve kadının her yerde bulunmasını söyleyen gruplar kadına mesleki yeterlilik kazandırmak için bazı çalışmalar yapmışlardır. Temellerini Mithat Paşa'nın attığı, öksüz kız çocuklarına meslek edindirmek ve aynı zamanda ordunun ihtiyacını karşılamak amacı taşıyan bu okullar, önce ıslahhane adıyla 1860'ta Nis, 1864'te Sofya ve Rusçuk'ta açılmış sonra 1865'te Rusçuk'ta bir *Kız Sanayi Mektebi* adıyla açılmıştır. İstanbul'da ise 1868'de erkekler için 1869'da kızlar için açılmıştır. Özellikle İstanbul'daki mektebin amacı Yedikule'deki fabrikalara gerekli işçi teminini yapmak ordunun çamaşır ihtiyacını karşılamaktır.¹⁹⁹ İstanbul vilayeti maarif idaresine bağlı olan kız sanayi okulları, II. Meşrutiyet dönemi içinde verimli çalışmadıkları gerekçesiyle 1913 senesinde kapatılmıştır. Maarif müdürü Kemal Bey kapanan okulların ödeneklerini birleştirip ihtiyaca cevap verecek doğru donanımlara sahip bir okul açma girişiminde bulunmuş ve Avrupa'ya gitmiştir.²⁰⁰ Londra ve Belçika'da kız sanayi okulları incelenmiş, Belçika eğitim modeliyle Münir Paşa konağında eğitime başlanmıştır.²⁰¹ Erkek sanayi okulları 1911 sonrası yaygınlaşırken kız sanayi okulları 1913'ten sonra

¹⁹⁵ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul, 1971; Elgün, s.236; Osman Kafadar, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, ss.132

¹⁹⁶ Akyüz, ss.175

¹⁹⁷ Akyüz, ss.200

¹⁹⁸ Elgün, ss.25

¹⁹⁹ Sibel Dulum, **Osmanlı Devletinde Kadının Statüsü, Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)**, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (Yakınçağ)Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2006s.38

²⁰⁰ Ergün, ss.247

²⁰¹ Ergün, ss.247

idadilerden 1 yıl fazla öğretim yapan okullar haline geldi.²⁰² 1914 senesine denk gelen İnas Sanayi Mektebi resim ve heykel sanatlarında eğitim vermiştir. Müze idaresine bağlı çalışan Sanayi-i Nefise mektebi de müze idaresinden ayrılarak bağımsız olmuştur. Mütareke yıllarında zorluk yaşayınca 1921 senesinde Nefise Mekteb-i Alisi olarak birleştirildi.²⁰³

3.7.YÜKSEKOKULLAR

Osmanlı Devletinde kız çocuklarının eğitimi Tanzimat'tan sonra, özellikle varlıklı aile konaklarında devam etmiştir. Konaklarda özel dersler alabilen kız çocukları kültürel birikime sahip oldu ve topluma kendilerini yazar, şair gibi entelektüel kadınlar olarak tanıttılar. Bu eğitimlere kazasker Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, Kazasker Moralızade Efendi'nin kızı Leyla Hanım örnek verilebilir. Bu isimler aynı zamanda Osmanlı kadın hareketinin başlangıç noktaları sayılabilir.²⁰⁴

II. Abdülhamit döneminde oluşturulan yüksekokullar II. Meşrutiyet döneminde yerleştirilmeye çalışılmıştır. Yüksekokul bazında açılan inas idadilerinde eğitim 10 yıl olarak başlamıştır. Yükseköğrenim yetersiz olduğu için eğitim 10 yıl olarak uygun görülmüştür. İnas darülfünunu açılınca 10 yıllık eğitimlerin gereksiz olduğu düşünülmüştür. Kız okulları için vilayetlerde öğretmenlerin yetersiz olması dolayısıyla vilayet merkezlerine 5 yıllık İnas Muallim Mektepleri açılmıştır.1913 İstanbul Darülfünununda kadınlara özel kursların açılışında yaptığı konuşmada kadın eğitiminin ne kadar önemli olduğunu vurgulamış, kadın eğitimi ile toplum arasındaki bağlantıyı açık bir şekilde vermiştir.²⁰⁵

1915 senesinde darülfünun içinde kadınlar için haftada 4 gün olmak üzere konferanslar başlamıştır. Aynı yılın sonunda İnas Darülfünunu olarak açılan okulda edebiyat(10-12), tabiiye(9), riyaziye(4) olarak üç bölüm bulunmaktaydı. Edebiyat fakülte başkanı olan İ. Hakkı Baltacıoğlu ve genel sekreter Behçet Gücer kız ve erkek öğrencilerin beraber eğitim almalarını talep etmiş, şeyhülislam Mustafa Sabri

²⁰² Akyüz, ss.179

²⁰³ İlhan Tekeli- Selim İlkin, **Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim ve Bilgi Üretim Sistemlerinin Oluşumu ve Dönüşümü**, 2.Baskı, Türk Tarih Kurumu, 1999, Ankara, ss.92

²⁰⁴ Dulum, ss.26

²⁰⁵ Tekeli- İlkin, ss.88

Efendi bu durumu hoş görmemiştir. Ancak kız öğrenciler kendileri adına alınan bu kararları hoş görmemiş ve erkek öğrencilerle derse girip durumu protesto etmişlerdir.²⁰⁶ Darülmuallimat-ı Aliye adlı okullarda öğrenim gören öğrenciler, öğrenim kurumlarına göre iptidai, ihzari ve ali adlarıyla eğitim alıyordu. İptidai eğitiminde ilkokula öğretmen yetiştiriyorlardı ve 5 yıl eğitim alıyorlardı. İhzari kısım Darülmuallimat-ı iptidailere öğretmen yetiştiriyordu ve 2 yıldı. Ali olan yüksekokul kısmı ise 3 yıldan oluşuyordu.²⁰⁷

İşgaller başladığında vatanın çaresizliği karşısında sessiz kalamayan pek çok grup gibi kadın öğretmenler de tepkilerini protestolar aracılığıyla göstermiştir.²⁰⁸ Kurtuluş savaşının en çarpıcı zamanında Ankara'da toplanan Maarif Kongresine katılan 250 öğretmenin içinde kadın öğretmenler de bulunmaktadır.²⁰⁹

Kadınlar için mesleki eğitime yönelik adımlardan biri yine kadınların ihtiyaçlarını sağlamaya yönelik olan ebelik eğitimidir. Köylerde, kasabalarda ya da merkezde kadını doğurma işi kadınların ebeliğiyle yapılmaktaydı. Kadının doğum anında yaşadığı sıkıntılara çözüm olması amacıyla modern bir eğitim ile yapılması planlanan ebelik için önce Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane de ebelik sınıfı açılmış iki yıllık eğitimler sonucunda 10 Müslüman, 26 Hristiyan kadın diplomalarını almıştır. Zamanla bu eğitim yaygınlık kazanmıştır.²¹⁰

Görüldüğü gibi Tanzimat süreciyle başlamış olan modernleşme II. Abdülhamit döneminde yol kat etmiştir. Algıdaki bu değişim ve kadınların yükseköğrenim öncesi aldığı eğitimler kadınları yükseköğrenime hazırlamıştır. Böylece Türk kadını ilk defa yüksek öğrenim imkanı bulmuştur. Aldığı eğitimle kültür seviyesi artan kadın, kendini ifade edebilme imkanına kavuşmuş, cemiyetler kurmuş, basın hayatında aktif yer almıştır.²¹¹

²⁰⁶ Poyraz, ss.4; Kafadar, ss.133

²⁰⁷ Akyüz, ss.183

²⁰⁸ Akyüz, ss.198-99

²⁰⁹ Akyüz, ss.203

²¹⁰ Poyraz, ss.3

²¹¹ Kurnaz, ss.146

3.8.İZMİR'DE EĞİTİM

Devletin taşrada okul açma projesi Tanzimat sürecine kadar uzanmaktadır. Ancak uygulamaya konulması uzun yıllar almıştır. Devletin askeri ve idari ihtiyaçlar haricinde taşrada açtığı ilk okul rüştiye olmuştur. Sonrasında mahalle mektepleriyle eğitimdeki gelişmeler devam etmiştir.²¹² Toplumun önemli unsurlarından olan azınlıkların, belirli ayrıcalıklarla açılmış olan yabancı ve misyoner okullarının eğitim kalitesi Türk okullarınınkinden çok daha fazlaydı.²¹³

Yüzyıllardır yabancı gruplarla bir arada yaşayan Müslüman halk eğitimde yabancı ve azınlıklara göre daha geleneksel kalmıştır. XIX. yüzyıl eğitim modernleşmesi İstanbul'da olduğu kadar taşrada da kendini hissettirmiştir. XIX. yüzyılın son çeyreğinde sosyo-ekonomik ve toplumsal alanda yıldızı parlayan İzmir, modernleşmenin eğitim ayağından da etkilenmiştir. İdadilerin açılmaya başlandığı dönemde İzmir'de idadi kavramı gündeme gelmiştir. Osmanlı ülkesindeki ilk idadi Galatasaray Sultanisi iken İzmir'de ilk idadi 23 Temmuz 1886'da açılan İzmir Mektebi İdadisi olarak bilinen bugünkü İzmir Atatürk lisesidir. Eğitim hayatına geleneksel eğitim modelinden sıyrılmaya çalışarak devam etmek isteyen bu kurum verdiği eğitimle adından söz ettirmiştir. Buradaki eğitimi bitiren öğrenciler yurt dışında eğitimlerini tamamlayıp yurda döndüklerinde iş başı yapabilmişlerdir. İzmir Mektebi İdadisi aldığı eğitim ve sahip olduğu milli güç ile birlikte yurdun içinde bulunduğu durumları protesto girişimlerinde bulunmuşlardır. Örneğin İzmir'in işgal edileceği haberi üzerine durum analizi yapılmak için önce mektebi idadide toplanmışlar ardından Türk Ocaklarında hazırladıkları maşatlık mitingi bildirisini, Atatürk lisesi öğrencileri dağıtmıştır.²¹⁴

Kız öğrenciler için de İzmir'in köklü okullarından biri olan İzmir Kız Lisesi düşünülmüştür. İttihat ve Terakki'nin eğitim programında yer alan kadın eğitimi kapsamında 1915 senesinde açılan bu okul bakanlıktan ekonomik destek alamadığı için sultani adını taşıyamamıştır. Kurulduğunda kültür park yolu üzerinde İtalyan Kız Mektebi binasında hizmet vermiş olan bu okul, savaş yıllarında kurulması, yeterli

²¹² Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi(1839-1908)**, İletişim Yayınları, B.1, 2010, İstanbul, ss.93-104

²¹³ Tekeli-İlkin, ss.102-124

²¹⁴ Melih Tinal, "Mektebi İdadiden Günümüze İzmir Atatürk Lisesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**, s. 24, 2008, ss.125-129

öğrencisinin olmaması nedeniyle kapanmıştır. 1922’de şimdiki Karataş Lisesi civarında bir köşte Anadolu lisesi eğitimine başlamış ve İzmir Kız Sultanisi adını almıştır. 1923 senesinde bakanlık tarafından bugünkü adı verilmiştir.²¹⁵

²¹⁵ İzmir Kız Lisesi web.
http://izmirkizlisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/35/01/320178/icerikler/tarihcemiz_95248.html?CHK=f1ff040e7192f8f09d17a72820f725a1

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL HAYATTA KADIN

4.1.KIYAFET- TESEDDÜR- PEÇE- ÖRTÜNME ve MODA

4.1.1. Kıyafet- Tesettür- Peçe- Örtünme

Kıyafet, içinde taşıdığı renkler ve motiflerle yaşadığı toplumun somut göstergesidir. Kıyafet, toplumların etnoantropolojik özellikleri, tarihsel yapıları, yaşadıkları coğrafyaları, ekonomik düzeyleri, geçim kaynakları gibi farklı konularda bilgi verir. Kıyafetin zamanla değişimi ile hangi toplumun etkisinde kalmışlar, kimlerle ekonomik- toplumsal ilişki içindeler, zaman içinde ne gibi değişimler olmuş bilgilerine ulaşabiliriz.²¹⁶

Örtünme konusu toplumdan topluma farklılık göstermek ile birlikte, farklı anlamlar da ifade etmiştir. Örtünme konusu birçok kültürde var olan bir giyim tarzıdır. Örtünme kelime anlamı olarak korunma, tehlikeye karşı koyma anlamı içeriyor. Örtünme konusuna, çevreye karşı değişim geçiren kadını(ergenlik gibi) koruma gayreti, dış saldırılardan korunma, ayrıca “kem göz” gibi büyüsel kavramlardan korunma ihtiyacı sebep olmuştur.²¹⁷ Koruma amacı taşıyarak başlayan örtünme zamanla kadını toplumdan soyutlayan bir hal alacaktır.²¹⁸

Örtünme konusuyla ilgili en eski belge evli ve dul kadınların örtünmelerini söyleyen Asur metinleridir. Hititler, Urartular gibi Anadolu medeniyetlerinde kadın örtüsü kavramıyla karşılaşırız. Yahudilerde fahişelerin başı örtülüyken, eski Yunan’da tanrıçaların başı örtülüdür. İslam’dan önce Arabistan’da seçkin ailelere mensup kadınlar başlarını örtmek amacıyla örtü kullanmışlardır, bu durum soyluluk göstergesidir. Abbasilerde köle kadınların örtünmesine izin verirlerdi. Kilise tarafından törenlerle kutsallaştıran örtüyü, Rahibeler Tanrı’nın temiz nişanlıları olarak görüldüğü için beyaz üzerine erguvan renkli örtü olacak şekilde örterlerdi.²¹⁹

²¹⁶ Şirin Tekeli, **Kadın Bakış Açısından 1980’ler Türkiye’sinde Kadınlar**, İletişim Yayınlar, 1990, İstanbul

²¹⁷ Meral Akkent, **Baş Örtüsü**, Dağ Yeli Yayınları, 1987, Almanya, ss.23

²¹⁸ Nükhet Erkoç, **Osmanlıdan Cumhuriyete Cariyelik ve Kadın**, Postiga Yayınları, İstanbul, 2010 ss.23

²¹⁹ Akkent, ss.24

Bazı toplumlarda bakirelerin saçlarını örtme konusu değişse de evli kadınların örtünmesi sabit kalmıştır. Evlenen kadının örtünmesi konusu gelin olacağı anda duvak takmasıyla başlar. Duvağın büyüsel özelliği, evlenen kadına duvağın takılmasına neden olmuştur. Bu durum Hristiyanlarda yanak ve gözleri örter vaziyette kullanılmış, Musevilerde sadece bakire olan gelinler duvak takarken, Doğu Avrupa’da yaşayan Musevilerde damatlar geline duvağı takmışlardır. Antik Yunan’da yeni gelin 3 gün daha duvak takarken Anadolu’da bazı yerlerde sadece kırmızı örtü ve kurdele takılmışlardır. Kısacası duvak namusun sembolü olmuştur. Duvaktan sonra, evli kadınların örtünme çeşitleri ise onların sosyo-kültürel, ekonomik durumlarını göstermiştir.²²⁰

Geleneksel Türk giyiminde kadın erkek arasındaki fark giyimden değil kuşamdan kaynaklanır. Yani kadın her ne kadar takmayı süslenmeyi sevse de geleneksel Türk kültüründe kadın erkek arasındaki fark başa takılan ve ayağa giyilenlerden anlaşıldı. Bu durum günlük hayatın en önemli yansımasıdır. İslamiyet ile beraber örtünme kavramının eklenmesi uzun süre tartışma konusu olmuşsa da kadın erkek birlikteliği toplum içinde devam etmiştir. Timur ülkesine ziyaret düzenleyen Kastilya kraliçesi Klaviyo’nun anlattıklarından yola çıkarsak kadın ve erkeğin aynı sofrada düzeninde yer aldığını, aynı ortamlarda bulunduklarını çok rahat görebiliriz. Zamanla İslamiyet’in kendisini hissettirdiği bölgelerde kadın şalvar, cepken, entari, hırka, kaftan olan eski giyim biçimini devam ettirirken dışarıya çıktığında Farsça gece elbisesinden türetilmiş *çadır-ı şeb* yani çarşaf giymeye, zamanla tesettür, peçe kavramları kullanılmaya başlanmıştır.²²¹

Kadınların toplumsal hayatta özgürce yer aldıklarını gösteren önemli bir örnek; 1332-1333 yılları arasında Anadolu’ya gelmiş bir gezgin olan İbni Batuta’nın sözlerinden anlaşılmaktadır. “*Türk kadını-Osmanlı kadınının başı açıktır, ev içinde şalvar, gömlek giyer. Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar ve yola çıkacağımız zaman akraba ya da hane halkındanmışçasına bizimle vedalaşırlar, bu ayrılıktan dolayı üzüntülerini, gözyaşlarını dökerek belirtirler*” durumunu ifade etmiştir. Yine Anadolu’ya gelen C. Cahen’in kadın yorumu “*Türkmen kadınları örtünmezlerdi.*” şeklindedir.²²² XVI. yüzyıldan sonra örtünmeye başlayan İstanbul’daki Türk kadını

²²⁰ Akkent, ss.24-25

²²¹ Şerafettin Turan, **Türk Kültür Tarihi**, 6.baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010, ss.252-255

²²² Turan, ss.253

yaşamak tarzlı beyaz- krem renkli peçeler kullanmıştır. Çarşaf ya da peçe kavramı Bizans'ta yaşayan Rumlardan kalan bir alışkanlıktır. Eskiye dönme adeti İstanbul kadınının XIX. yüzyılda çarşaf kullanmasına neden olduğu gibi, 1850'lerden itibaren kadının giyimini de sorun haline getirmiştir.²²³

XIX. yüzyılın kadınlarla ilgili en önemli tartışma konuları tesettür-ü nisvan(kadınların örtünmesi) ve teahüd-ü zevcat(çok karılıktır).²²⁴ Tesettür konusu İslamcı-modernist tarafların fikir çatışması yaşadığı konulardandır. Batıcılar, İslamcılar bu konuda farklı tartışmalar gerçekleştirmişlerdir.²²⁵

İslamcı bakış açısıyla bakıldığında tesettürün son derece gerekli olduğu ve kullanılması baskın düşüncedir. İslamcıların içinden bir grup kadın eğitiminin aile ve toplum için çok önemli olduğunu bu nedenle kadının kesinlikle eğitim alması gerektiğini, kadının çalışma hayatından kesinlikle uzak durmasını ve tesettürü kullanmasını vurgularken; diğer İslamcı grup ise toplumdaki bozulmanın sebebini kadının örtünmeden uzaklaşmasına ve toplumsal hayata çok fazla katılmasına bağlamaktadır. Nitekim kadının evinden uzaklaşmaması çocuğu geleneklere bağlı olarak yetiştirmesi gerekmektedir. Bu grup, kadının ezilmesine karşı olduğu gibi örtülerini çıkarmalarına ve toplumsal aile hayatı dışında yer almasına da karşıdır.²²⁶

Batılılaşmanın etkisinde olan Osmanlının aydın kesimi ise İslamcılara göre bu tartışma konularına daha modern çizgilerle bakmaktaydı. Yapılan ankete bir Fransız'ın "*Kuranı kapa kadınları aç*" söylemlerine Abdullah Cevdet hem Kuran'ı hem kadınlar aç şeklinde yorum yapmıştır. İçtihatla tesettür meselesi yazısında İslamcılar eleştirmiş ve İslamcıların tesettür kaldırılırsa İslamiyet'e veda edilir yorumlarına *Ne garip şey, İslamiyet kadınlarımızın çarşaflarının içinde vahşi bir kuş mudur ki çarşaf açılır açılmaz hemen "pır pır" diye uçarak bize veda etsin. Efendilik, müslümanlık ne çarşaf içindedir ne serpuş altındadır. Müslümanlık amel ve efaldedir ve başka hiçbir şeyde değildir. Hatta kalpte olan Müslümanlık bile muhtac-ı isbât ve maruz-ı şüphedir.*" cevabını vermiştir. Batılılaşmanın önemli savunucularından Celal Nuri ise kadının sosyal hayatta zaten yer aldığını ve bunun örtünme konusunda esneklik yarattığını ve tesettürü süs amacıyla kullanan, kötü

²²³ Akkent, ss.27

²²⁴ Ş. Tekeli, Nora Şeni, "XIX. yüzyıl Sonu İstanbul Basımında Moda ve Kadın Kıyafetleri", ss.46

²²⁵ Fatma Kılıç Denman, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009, ss.50

²²⁶ Tunaya, *İslamcılık*, ss.296

niyetli kadınların olduğunu belirterek örtünme ile namuslu olmanın bir ilgisinin olmadığını vurgulamıştır.²²⁷

II. Abdülhamit'in meşrutiyet öncesine geri döndüğü döneme bakıldığında İslamcı kesimin istekleriyle uyuşan uygulamalar karşımıza çıkmaktadır. Kadınların Avrupa modasından etkilenmelerine tepki duyulmuş bunun karşılığında Avrupalı kıyafet satan dükkanlara girmelerini önleyen, Müslüman bir kadın gibi peçe-çarşaf bütünlüğünü sağlayan, ayakkabı biçimlerini belirleyen ve Avrupalı mürebbiyelerin tutulmasını engelleyen fermanlar yayınlanmıştır. “*ecnebi propagandaları haremlere kadar girdi. Batı etkisi kadınlar arasında yayılıp hürriyet istekleri arttı*” bahanesiyle yasaklara uymayan kadınlara müdahale edilmiştir.²²⁸ Abdülhamit'e gönderilen jurnallerden birinde(1895) Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın eşinin kabul resmi törenine örtünmeden gittiğiyle ilgili bir rapor yazılmıştır. Mısır olağanüstü komiseri olarak bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa bu konunun araştırılması için derhal görevlendirilmiştir.²²⁹ Yine jurnallerden birinde(1905) Turhan Paşa'nın kayınvalidesinin şapka ile vapura bindiği yönünde olması, toplumun kıyafet konusuna henüz hazır olmadığının göstergelerinden biridir.²³⁰

Uygulama ve söylemlerdeki tutarsızlık kadınların bu konudaki düşüncelerinin arkasından gitmelerine neden olmuştur. İstanbul ile Anadolu arasında bir ayrım varken, İstanbul'da da semtler arasında ayrım bulunmaktaydı. İstanbul Kadıköy, Tarabya'da peçe takma zorunluluğu yokken Beyoğlu'nda peçe zorunluluğu vardı. Anadolu kadınının geneli peçe takmazdı. Kadınlar, uygulamadaki bu esnekliğin Kuran'la çözülemeyeceğini savunmuşlar ve konuyu netliğe ulaştırmaya gayret etmişlerdir.²³¹

4.1.2. Moda

Giysi; kumaşı, rengi, biçimi ile kişinin toplumdaki yerini en iyi gösteren kültürel ve toplumsal statü ögesidir. Halkın ayrı sarayın ayrı giyim tarzı vardı ve

²²⁷ Melek Öksüz, “Tesettür Tartışmalarının Dünü: 2. Meşrutiyet Dönemi” **e-Turkish Studies(elektronik)**, c.7, ss.472

²²⁸ Güzel, ss.858-860'; Kaplan, ss.28

²²⁹ Turan, ss.258

²³⁰ Turan, ss.260

²³¹ Çakır, ss.181

halkın saray giysisine benzer kıyafetler giymesi yasaktı. Halk içindeki kadınlar; işlemeli terlik veya papuç, dışarda fotin²³² yaşmak ve ferace giyerlerdi. Giysileri kışın çuha yazın ipekli ince kumaştan yapılırdı.²³³

Zamanla kıyafetlerin değişime uğraması, XIX. yüzyılda moda, namus kavramları üzerine tartışma konularını başlatmıştır. Eteklerin cinsi, uzunluğu, peçenin kalınlığı, kumaşların cinsleri tartışılmaya başlanmıştır. Bu konu, modernleşme ile birlikte muhafazakarlar ve batılı düşünen aydınlar arasında pinpon topu gibi gidip gelmiştir. Kadının kıyafeti artık bir giyim çeşidi değil, tartışmaların odak noktası haline gelmiştir. Örtünmeyi savunmak ya da savunmamak arasında değişen tartışmalar cereyan etmiştir.²³⁴

İşin içerisine sarayın ve saygın ailelerin girdiği noktalarda giyim için moda kavramı ortaya çıkmıştır. Moda kavramının halk arasında yayılmasını sağlayan kaynak saray olacaktır. Modernleşme sürecinde memurluk, askeriye değişimlerinde kıyafete de değinilmiştir. Erkekler, İstanbul adı verilen yüksek vatkalı, düğmeli, siyah ceket giymişlerdi. Saray ve devlet şehirli kadın ve erkeğin giyimindeki değişimi başlatan grup olmuştur.²³⁵ Müslüman kadın da giyimini Avrupa modasından alarak bazı değişimler geçirmiştir. Tercih edilen Malakof tarzı, tunik tarzı ya da eteğin arkası kabarık tarzı kıyafetlerin üzerine işlenen nakışlar kıyafetlere doğu esintisi vermiştir. Avrupalı kadının asaletini yansıtan korsenin giyilmesi için entariye ihtiyaç olması, yine giyim tarzını etkilemiştir. Truva atı olarak görülen Avrupai tarz Türk kadının moda çizgisini değiştirmiştir.²³⁶

XIX. yüzyılda Osmanlı pek çok konuda değişime açılmışken kadın konusu daha yavaş gelişti. Erkek modern kıyafete ulaşmışken kadın hala geleneksel dokuyu üzerinde taşıyordu.²³⁷ Bu değişimle beraber kadınlar başta kıyafet pek çok konuda söz sahibi olmayı diliyordu.²³⁸

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ortaya çıkan özgürlük ortamı ile kadın giyimi konusu tekrar gündeme gelmiştir. Meşrutiyet basını kadın dergilerinde moda

²³² Erkoç, ss.28

²³³ Balıkhane Nazırı Ali Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, Tercüman, 1001 temel eser, İstanbul 1978, s.197

²³⁴ Şeni, ss.46

²³⁵ Şeni; ss.48

²³⁶ Şeni, ss.57

²³⁷ Bernard Lewis, **Ortadoğu**, b.7, Arkadaş Yayınevi, Ankara,2010 ss.479

²³⁸ Lewis, ss.480

sayfaları oluşturmuş ve bu sayfalarda Avrupa modası hakkında bilgi vermiştir. Müslüman kadının örtünmeye bakışını değiştirecek yazılar yayınlanıp, çarşafsız peçesiz kadın fotoğraflarına yer verilmiştir. Bu yayınlarda kadının çarşafsız açık kullanılması kadının güzelliğini ön plana çıkarmış ve saç boyası, süt ürünleri gibi güzellik malzemelerinin reklamlarına yer verilmiş, bu malzemelerin tüketiminin artmasını da sağlamıştır.²³⁹ Avrupa etkisiyle kullanılan Devrik yakalı, takma kollar önden düğme ile iliklenen yeldirme ile Araplardan alınan beyaz sadakordan yapılan kolsuz, bol ve önden açık kıyafet olan maşlah döneminin vazgeçilmezi olmuştur.²⁴⁰ Giyimleri kolaylaştırmak amacıyla alınan tedbirler de başlı başına moda konusu içinde yer almaktadır. Yakaların buruşup kırılmaması için yaka mesnetleri, sokakta ya da evde yürürken çarşafın veya elbisenin zarif bir görünüşe sahip olması için, iç ve dış eteklikleri kullanmaktadırlar. Ayrıca zarif görünüşü elde edebilmek amacıyla kıyafet içine korse giyilmekte, karın düz gösterilmekte, bel olası inceliği alabilecek kadar sıkılırdı. Basenin geniş ve arkaya doğru çıkık olması, göğüs ve gerdanın hoş görünmesi esastır.²⁴¹ Saç biçiminin örgü modelinden sadeleşen tüllü topuz modellerine ve perçeme doğru değişmesi de bu döneme damgasını vurmuş moda akımlarından olmuştur. Karikatürlerde alay konusu olan bu giyim tarzını balon etekleri tersyüz ederek kullanımıyla ilgili yorumlar yapmışlardır.²⁴²

Kadın giyimi üzerine yapılan tartışmalar ekonomik tercihleri de etkilemektedir. Hangi kumaşın kullanılacağı, yerli malı kullanılması tartışmaları, kadınların örtülü- peçeli olması gibi konular da polemik yaratmaktaydı. Bu durum ise modayı şekillendiren en önemli unsurlardan biri arasına girmektedir.²⁴³

Mütareke döneminde halk hareketine katılan kadınlar kadar, giyimine modasına düşkün seçkin çevreden olan kadınlarda bulunmaktaydı. Seçkin çevre kadınları Avrupai kıyafetleri ve modayı takip etmişlerdir. Son moda tayyörler, roplar, tuvaletler, manto ve şapka, kesik saç bu dönemde kadınlar arasında rağbet görmeye

²³⁹ Uygur Kocabaşoğlu, “Yüzyıl Önce Bu Ay(tarih 13 Ağustos 1884)” Tarih ve Toplum Dergisi, Ağustos 1984, s.8; Kaplan, ss.18

²⁴⁰ Muhaddere Taşcıoğlu, **Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri, Kadının Sosyal Hayatını** Tetkik Kurumu Yayınları: s. 5, Akın Matbaası, Ankara, 1958, ss.29

²⁴¹ Taşcıoğlu, ss.27

²⁴² Şeni, ss.60

²⁴³ Şeni, ss.47

başlamıştır. Çarşaf tamamen bırakılmamış; ancak kadınlar arasında giyim konusunda değişiklikler olmuştur.²⁴⁴

Giyim konusunu dönemlere ve düşüncelere göre verdiğimizde tüm tartışmaların sonucunda Müslüman kadının, batılı kadının kendine olan güveninden etkilendiğini, başta kıyafetleri olmak üzere elinde bulundurdukları pek çok hakkı talep etmek istemiştir. Kadınların yol kat etmesi sadece kadınların başarısı değil aynı zamanda kadına destek olan yayın ve grupların da başarısıdır.²⁴⁵

4.2. TEPKİLER

Meşrutiyet'in sağlamış olduğu özgür ortam kadınları toplumsal alanda ortaya çıkarmıştı. Kıyafetlerinden, saç şekillerine yaşayış tarzlarına kadar değişim geçiren kadının bu hali şeriat kurallarının çiğnenmekte olduğunu düşünen muhafazakar grupların büyük yaygara koparmasına ve kadınlara saldırılarına neden olmuştur. Sokakta erkekle beraber görünen, peçelerini kaldıran kadınlara²⁴⁶ dergilerde peçesiz kadın fotoğraflarına ve Sanayi-i Nefise mektebinde kız öğrencilerin çıplak model olarak kullanılmasına büyük tepkiler gösterilmiştir.²⁴⁷ Sanatın ve bilimin gelişimini etkileyen bu çevrelerin tepkilerini azaltmak için yapılan Yunan heykellerinin bellerine bez bağlanmıştır. Ancak bazı kadınlar peçesiz fotoğraflarının dergilerde yayınlanmasına tepki gösteren kitleleri dinlememiş, aksine hem Osmanlı hem yabancı basında basılmalarına izin vermişlerdir. Osmanlı Nisvan Cemiyeti sekreteri Kadriye İhsan Hanım da muhaliflere rağmen resimlerin basılmasına izin verenlerdendir.²⁴⁸

Kadınlar yine çarşaf giymeme peçe takmama konusunda son derece kararlı olmuş, Avrupa modasından etkilenip onlar gibi giyinen kadınlar, gençler çarşafı boyunlarına asarak başta İstanbul olmak üzere pek çok şehirde caddelerde gösteriler düzenlemiş ve yasakları protesto etmişlerdir.²⁴⁹ Dönemin aydınları da saldırı ve tehditleri protesto etmiş, eleştirmişlerdir. Ancak muhafazakar çevreler başlattıkları

²⁴⁴ Taşcıoğlu ss.54

²⁴⁵ Kaplan, ss.15

²⁴⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, b.12 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, ss.445

²⁴⁷ Berkes, ss.436-438; Kaplan, ss.30

²⁴⁸ Nermin Abadan Unat, **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara, 1982, ss.10; Kaplan, ss.30

²⁴⁹ Kaplan, ss.27

saldırıları sürdürmeye devam etmişlerdir. İstanbul, İzmir, Selanik gibi Avrupai kentlerde “*din elden gitmek üzeredir*” söylevleriyle halkı galeyana getiren muhafazakar gruplar peçesiz kadınlara tükürüp hırpalamaya, arabalarını taşlamaya devam etmişlerdir. Bu saldırıların önüne geçmek amacıyla bazı tedbirler alınmıştır. Örneğin; Aydın’da yetkililer “*kadınla konuşurken suçüstü yakalanan kişiye 100 kuruş para cezası verilmesine kadının ise falakaya yatırılması*” kararını almışlardır.²⁵⁰

Bu olaylara bakıldığında kadın özgürlüğünün İstanbul, İzmir, Selanik gibi belirli merkezler haricinde uygulandığını söylemek yanlış olur. Nitekim bu yerlerde bile tam sağlanamamışken diğer bölgelerdeki kadının çarşaf, peçe kullanması yadırganmaz. Kadınlar Dünyası, Kadın, Demet gibi dergiler tüm gelişmelere rağmen kadının modayla, edebi metinlerle, tartışma konularıyla gözünü açmaya çalışılmıştır. Türk kadını, I. Dünya Savaşı yıllarında erkek nüfusun yarattığı boşluğu doldurmak için sahalar inecektir ve erkekle omuz omuza çarpıştığı mücadele yıllarından sonra hakkı olan özgürlüklere kavuşmaya başlayacaktır.²⁵¹

4.3. OSMANLI’DA TOPLUMLARA GÖRE KADIN GİYİMİ

Osmanlının kozmopolit yapısı değerlendirildiğinde her toplumun kültürünün birbirinden farklı olduğunu görebiliriz. Kıyafetlerin biçimleri, renklerin kullanılışı tüm toplumlarda farklı olduğu için Osmanlı ülkesinde yaşayan kadınları mensubu oldukları gruplara göre değerlendireceğiz.

Müslüman Türk kadınının kıyafetlerini bir bütün olarak ele almak aslında zordur. Altı yüzyıllık tarihsel geçmiş içinde toplumun çeşitli değişikliklere uğraması yöreler arasında bile kıyafetlerin farklı olması incelemeyi güçleştiren sebeplerdendir. Klasik dönemde Osmanlı Müslüman Türk kadını saray ve sarayın etkisinde kalan yönetici sınıf ile şehirde yaşayan kadın tipi ve kırsal bölgelerde göçebe, yerleşik çoğunluğu oluşturan halkın içindeki kadın olarak 2 gruba ayrılıyordu.²⁵²

Kıyafet, cinsi, rengi, kumaşı, biçimi bakımdan ele alındığında kişilerin toplumdaki statülerini, yaşam tarzlarını yansıtmaktadır. Saray tarzı giyimin toplum

²⁵⁰ Güzel, ss.867-74; Kaplan, ss.27

²⁵¹ Berkes, ss.445

²⁵² Kırpınar, ss.82

içinde kullanılması yasaktır. Halktan kadınlar ise evlerinde gösterişli giyinseler de dışarıya çıktıklarında o gösterişi giderirlerdi. Bu doğrultuda ferace, vücuda oturan ceketler giyerlerdi. Gümüş, altın kemer takarlardı. Evde terlik papuçlar yine işlemeli, süslüyken dışarda bağcıklı ayakkabı olan fotin giyerlerdi.²⁵³ Yüz makyajında, rastık, sürme ve düzgün kullanılırdı. Rumeli kadınından alınan düzgün; cilde pürüzsüzlük verirdi; ancak terlemeyle akar ve iz bırakırdı. Saçlardaki beyazlamayı ortadan kaldırmak için kına yakarlardı. Kına yakmanın dini bir özelliği de bulunduğu için Osmanlı toplumunda kına çok sık kullanılan geleneksel bir güzellik malzemesidir. Kıl çok ayıp sayılır ve hamamlarda ağda yakılırdı.²⁵⁴ Alt tabakadan kadınlar tırnak ve ellerine kına yakarken üst tabakadaki kadınlar Avrupai tarzda eldivenler kullanıyordu. Şişman ve çirkin anlatılan Osmanlı kadınının aksine vücudu narin ve gayet bakımlı sayılmaktadırlar.²⁵⁵ İstanbul'da Fransız büyükelçilik ekibiyle bulunmuş olan La Baronne Durand de Fontmagne, anılarında Osmanlı kadınının makyajı ve kokuyu çok sevdiklerini yazar. Göz makyajı ve kirpiklerine dikkat ettikleri gibi koku olarak da İzmir'den gelen gül esansını kullanmışlardır.²⁵⁶

Osmanlı devletindeki çok ulusluluk ele alınacak olursa, Osmanlı Müslüman kadını haricinde kadınları da bulundukları gruplara göre yorumlamak doğru olacaktır. Bu doğrultuda kadını 7 tip olarak inceleyebiliriz.

Slav kadını; küçük yaştan itibaren erkeklerle onlar gibi çalışmaya alışmış; hem ev içi hem dışarıdaki işlere alışık olan Slav kadını, görünüş olarak siyah kaş ve göz, küçük el ve ayaklı düzgün hatlara sahip güzel kadınlardır. Slav kadını köyde de şehirde de erkeklerle eşit eğitim görürlerdi. Yaşadıkları coğrafyalarda yılın büyük bir bölümü karlar altında olduğundan erkekler kış zamanı köylerini terk eder ve ticaret ile uğraşırlardı. Köydeki nüfus yaşlı, çocuk ve kadınlardan oluştuğu için kadınların omuzlarındaki sorumluluk olması gerektiğinden fazla olmuştur. Slav erkeği farklı milletlerle nadir olarak evlenebilirken, Slav kadını yabancı bir erkekle evlendirilmemiştir.

²⁵³ Nükhet Erkoç, **Osmanlıdan Cumhuriyete Cariyelik ve Kadın**, Postiga Yayınları, İstanbul, Mart 2010 s.28

²⁵⁴ Meral Altındal, **Osmanlıda Kadın**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994, ss.77

²⁵⁵ İlhan Pınar, **Cumhuriyet Öncesi İzmirli Kadınlar(Hans Barth'ın gözüyle.)** Toplumsal Tarih, c.5, Mayıs 1994, ss.20

²⁵⁶ Burçak Evren, Dilek Girgin(çev.) **Osmanlı Kadını ve Yabancı Gezinler**, Milliyet Yayınları, 1996, ss.69

Rum kadını; yayıldıkları geniş coğrafyada birbirinden farklı karakteristik özellik taşıyabiliyordu. Osmanlı toprağındaki Rum kadını Romalı kabul edilir, Rumeli'deki Rum Kadını ise kendilerini Helen kabul eder bu nedenle kendilerini birbirinden farklı görmekteydi. Tarlada çok çalışmayan Rum kadını; ev işi, ırgatlık, sütçülük, harman işlerinde yer alırlardı. Kız çocuklarının eğitimi erkek çocuklarınkı kadar önemsemezlerdi. Kadının toplum içindeki durumu ise Hristiyanlık kurallarına göre belirlenmiştir. Boşanmanın koşullar zorlanmadıkça kabul edilmediğı Rum toplumunda çok katı kuralların olduğu bölgeler de bulunmaktaydı. Eğer kadın toplum tarafından hoş karşılanmayan bir şekilde anılırsa yakınları tarafından ölümle cezalandırılırlardı.

Ermeni kadını; Osmanlının önemli toplumsal gruplarından olan Ermeni kadını, açık tenli, kahverengi saçlı, mavi gözlü ve siyah saçlı, kara gözlü, esmer olarak iki ayrı tipte karşımıza çıkmaktadır. Genellikle şişman ve yüzleri kemikli görünürlerdi. 30-40 kişiden oluşan Ermeni toplumu da Müslüman toplum gibi ataerkil aile yapısına sahip ve boşanma belirli zorunluluklar haricinde yasaklanmıştır. Kız çocuklarının eğitimi erkekler kadar önemsenmez ve 13-14 yaşlarında evlendirilirlerdi. Bu toplumda kadın evin tüm dokuma işlerinden sorumluydu. Kadının el mahareti, ipek ve dokuma fabrikalarında yoğun olarak çalışmasına sebep olmuştur.

Bulgar kadını; Rum kadınına benzeseler de erkeklerle işbölümü yapabilmeleri, kocası ve kardeşleriyle eşit haklara sahiptir. Köylerde daha özgür olan Bulgar kadını bu yanıyla Rum kadınından ayırmıştır. Ayrıca dilerlerse daha geç evlenebilmeleri, eşlerini kendileri seçebilmeleri de Osmanlı'daki pek çok topluma göre kadının daha özgür olduğunu göstermektedir. Bulgar kadını İpek ve tütün alanında faaliyet göstermişlerdir.

Frenk kadını; Haçlı Seferlerine katılan şövalyelerin, Venedikli-Cenevizli tüccarların, kapitülasyon tacirlerinin gelip yerleşmesi sonucunda oluşan batı ile doğuyu kısmen sentezlemiş kadın tipidir. İzmir, Beyoğlu gibi belirli bölgelerde karşımız çıkmaktadır. Katolik olanlar gelenekleri devam ettirmişler, Protestan olanlar daha sosyal olmuş, eğitime önem vermişlerdir.

Yahudi kadını; Anadolu'daki Yahudiler İspanya ve Alman kökenlidir. Büyük kentlere yerleştirilmiş olan Yahudiler ticaret ile uğraşmaları dolayısıyla Osmanlıdaki

önemli topluluklardan biri olarak görülmektedir. Hristiyan ve Müslüman kadına göre daha seviyeli bir konumda olan Yahudi kadını bakımlı ve özgüvenli olmasıyla bilinmektedir. Yaşı kaç olursa olsun giyimlerinde göğsünü mutlaka açık bırakırlardı. Kıyafetlerin altına mutlaka korse giyilir, kulak, boyun, kol mutlaka altınlarla süslenmiştir. Saçları bakımlı bazen kulak arkasına karanfil takılırdı. Bazı konularda Türk kadınına benzese de ayrıldıkları noktalar bulunmaktadır. Eğitimleri Osmanlı klasik döneminde içler acısıyken Osmanlının son döneminde daha iyi olduğunu söyleyebiliriz. Kızların genellikle 15, erkeklerin 18 yaşında evlendirildiği Yahudi toplumunda boşanma zorunlu koşullar dışında güçleştirilmişken boşanmada kadın tarafı daha çok tutulmaktadır. Tüccar Yahudiler haricinde kadınlar pamuklu dokuma fabrikalarında çalışmışlardır.

Dönen kadınlar; bu kadın tipi başka bir dindeyken sonrasında Müslüman olan kadınlardır. Müslüman bir erkekle evlenmeleri sonucunda din değiştirme yoluyla gerçekleşirdi. Bu kadınlar eğitim açısından Müslüman ve Yahudi kızlarından daha ileri noktalarda yer almaktadır.²⁵⁷

Osmanlı toplumuna ek olarak sayabileceğimiz İzmir’de ayrıca bulunan kadın tiplerini şöyle sıralayabiliriz;

Levanten kadınlar; Avrupalı tüccarlar olan Levantenlerin eşleri batılı geleneklerini Osmanlı topraklarında devam ettirmiştir. Gösteriş seven, balolara katılan, kordonda gezmeyi seven bu kadın tipi eğlenceye düşkünlüğü ile bilinmektedir. Türk kadını ise bu eğlencelerin çoğundan mahrum olarak hayatını devam ettirirken bazıları da Levantenlerin evinde hizmetçi, çocuk bakıcısı olarak çalışmışlardır.²⁵⁸

Çingene kadınlar; daha çok göçebe çadır kültürüne alışık olan bu gruba mensup insanlar suyla çok barışık olmadıkları için genellikle kirli ve esmer tene sahiptir. Sokaklarda dilenen, temizlik işlerine koşuşturan ya da ellerindeki bohçaları satmaya uğraşan kadınlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Eğlence kültürüyle yakından tanışık olan Çingene kadını göçebe kültürün etkisinden kurtulamamışlardır.²⁵⁹

²⁵⁷ Kırkpınar, ss.79-81; Pınar, ss.20

²⁵⁸ Pınar, ss.20

²⁵⁹ Pınar, ss.20-22

Zenci kadınlar; hizmetçilik ya da sokak köşelerinde satıcılık yaparlardı. Osmanlıda pek çok alanda görülen zenciler ne Osmanlı ne de Türkiye Cumhuriyeti arşiv ve belgelerinde yer almaz. Bu nedenle Zencilerle ilgili araştırmalar güçleşmektedir. Zenciler XIX. yüzyılda Afrika'dan köle olarak getirilip Osmanlı'da daha çok hizmet sektöründe kullanılmış, bir süre sonra özgür olmaya başlamaları ile sosyo-ekonomik düzen içinde yerlerini almaya başlamışlardır. Türk edebiyatında romanlara da yansıyan köle unsuru ev içi hizmetçiliği gibi iş koşulları, özgürlüklerini kazanmaları konu olmuştur.²⁶⁰

XIX. yüzyıldaki gelişmeler, Batılaşma, Avrupa kültürünün yansımaları nedeniyle İzmir şarkıcıların, Bohemyalı kumpanyaların sıkça uğradıkları bir yerdir. İzmir, Kalküta, İskenderiye gibi yerlerde kurulan gazinolar ve eğlence mekanlarında bu tür etkinlikler sıkça karşımıza çıkmaktadır.²⁶¹

Dünya Savaşının yarattığı ekonomik, siyasal kriz ortamında kadınlar kendi geçimlerini sağlamak zorunda kalmışlardır. Ordunun ihtiyaçlarını gidermek için 10 Eylül 1917'de Birinci Orduyu Hümayuna bağlı olarak Birinci Kadın İşçi Taburu kurulmuştur. Taburun tamamının kadınlardan oluşmasını sağlayan bu oluşumun içinde tabur kumandanı, baş katibe, hesap memuru, bölükbaşı ve bölük kumandanından oluşuyordu. Cephelere sevk edilmemiş geri hizmette çalıştırılmışlardır. Bu taburun çalışanları memur ve yevmiyeli işçi şeklinde çalışmışlardır. Memurlar kendileri ile aynı konumda bulunan erkek çalışan ile aynı şekilde çalışmakta ve nöbetlerini tutmaktalardı.²⁶²

Orduda görevli kadınların kıyafetleri; belirli kurallardan oluşmaktaydı. Kadınların ordu içindeki kıyafetleri numunelere uygun imal olunacak, pelerin, manto, ceket, şalvar ve başörtü, tozluk, yeldirme ve fotinden oluşmaktadır.

- Kâtibelerin kıyafetleri; sol kolunda kol arması, yakalarında kırmızı çuha ve etrafında beyaz sırma, baş katibede ayrıca beyaz bir yıldız bulunacaktır.

- Terzilerin kıyafeti; sol kolunda kol arması, yakasında kırmızı çuha, çuhanın üstüne beyaz madeni makas işareti bulunacaktır.

- Hasta bakıcılar; sol kollarında kol arması, yakalarında kırmızı çuha, çuhanın etrafında beyaz sırma olmayacaktır.

²⁶⁰ Günver Güneş, "İzmir'de Zenciler ve Zenci Folklorü", **Toplumsal Tarih**, Sayı.62, ss.4

²⁶¹ Pınar, ss.22

²⁶² Altındal, **İşçi Taburları** ss.14

- Onbaşı, çavuş ve başçavuşlar; sol kollarında kol arması bulunacak, yakada sadece sarı yıldız olacak. Rütbeye göre yıldız sayısı artacaktır. Örneğin onbaşı 1, çavuşlar 2, başçavuşlar 3 yıldız..

- Kadın işçi kıyafeti; sol kolunda kol arması bulunacak ancak yakada herhangi bir arma bulunmayacaktır.²⁶³

4.4. OSMANLI'DA SALGIN HASTALIKLAR

4.4.1. Salgın Hastalıklar

Tarihsel süreç içerisinde hastalıklar ve salgınlar ile imparatorlukların ekonomik, sosyal hayatları arasında önemli bir bağlantı bulunmaktadır. Hastalıkların devletlerin varlıklarını sürdürmelerinde önemli olduğu durumu tarihsel inceleme konularına da yön vermektedir.²⁶⁴

Osmanlının klasik ve modernleşme dönemleri öncesinde görüldüğü gibi Meşrutiyet sürecinde salgın hastalık kavramıyla karşılaşırız. Salgın hastalık durumuna sağlık koşullarının yetersizliği yanı sıra savaşlar da neden olmaktadır. Meşrutiyet döneminin önemli savaşlarından, Balkan Savaşları sırasında *kolera*²⁶⁵ salgını yoğun olarak görülmüştür. Kolera salgını dolayısıyla gelen hastalar kamp alanlarına alınmış hastalığın yayılması engellenmeye çalışılmıştır. Askerlerin sağlıksız beslenmeleri, kirli su birikintilerini içmeleri, yağmur, soğuk gibi koşullar ve açlık askerlerin hastalanmasına neden oldu.²⁶⁶ Kolera hastalığı daha önce de Osmanlının karşılaştığı bir salgın türüdür. Hastalıkla mücadelede o denli önem verilmiştir ki hastalıkla ilgili bilgilendirme, araştırma yapan kişilere Sultan Abdülaziz *kolera madalyası*²⁶⁷ vermiştir.²⁶⁸ Böylesine ciddiye alınan bu hastalık yine de yeteri kadar engellenememiştir.

Savaşların yoğun olduğu Meşrutiyet dönemi salgın hastalıklarını Ahmet Emin Yalman tablodaki gibi vermiştir.

²⁶³ Altındal, *İşçi Taburları*, ss.16

²⁶⁴ Özdemir, ss.3

²⁶⁵ Kirli su ve besin maddeleriyle vücuda giren bakterinin sindirim sistemine zarar vermesi sonucu görülen hastalıktır. Sağlıksız koşullarda ölüme neden olmaktadır. Bkz. *Anabritannica*, c.19 ,ss.190

²⁶⁶ Özdemir, ss. 57-58

²⁶⁷ Sultan Abdülaziz tarafından, 1866 Yılında Hekimbaşı Salih Efendi başkanlığında İstanbul'da toplanan III. Uluslararası sağlık konferansı katılımcılarına verilmiştir. Bkz. Özdemir, ss.87

²⁶⁸ Özdemir, ss.87

Ahmet Emin Yalmana Göre Osmanlı Ordusunda Ölüm(1914-1918)²⁶⁹

YILLAR	HASTALIKTAN ÖLÜM	YARALIDAN ÖLÜM	TOPLAM ÖLÜM
1. YILI	57,462	21,988	79,450
2. YILI	126,216	21,988	148,204
3. YILI	133,469	8,081	141,550
4. YILI	84,712	7,407	92,119
TOPLAM ÖLÜM	401,859	59,462	461,321

Ahmet Emin Yalmana Göre, Hastalıkların Dağılımı²⁷⁰

HASTALIK	ÖLÜMLER	VAKALAR
SITMA	23,351	461,799
DİZANTERİ	40,000	147,000
DÖNÜŞLÜ ATEŞ	4,000	103,000
TİFÜS	26,000	93,000
FRENGİ	150	27,000

Ekonomi, iklim, savaş gibi geniş çaplı alanlardan kaynaklanan salgın hastalıkların Meşrutiyet sürecindeki genel dağılımı tablodaki gibi ifade edilmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren yoğun olarak görülen ve II. Meşrutiyet döneminde de tedbirler alınmaya çalışılan bir diğer hastalık frengi salgınıdır.

4.4.2. Zührevi Hastalık- Frengi-Fuhuş

Frengi hastalığı Amerika kıtasından Avrupa'ya oradan da Asya ve Afrika'ya yayılmış bir zührevi hastalıktır.²⁷¹ Osmanlıda “İllet-i Efrenkiye”, “Maraz-ı Efrendi” ya da “Frenk Uyuzu” olarak bilinen bu hastalığın Osmanlı ülkesine yayılması konusunda farklı efsaneler bulunmaktadır. Efsanelerden biri İspanya'dan getirilen

²⁶⁹ Özdemir, ss.137

²⁷⁰ Özdemir, ss.138

²⁷¹ Fatma Bulut, “Osmanlıdan Cumhuriyet'e Tehlikeli Bir Miras: “Frengi”, **Tarih Okulu**, İlkbahar 2009 Sayı III, 109-123. ss.110

Yahudilerden bulaştığına yöneliktir. İspanya halkına ise Amerika'dan dönen Kolomb ve ekibi tarafından bulaştığı yönündeki görüştür. Diğer bir efsane ise Kırım Savaşından sonra yaygınlaşan frengi salgınının nedeni savaş sırasında Rusya sınırına giden ve savaş sonrası oradan dönenlerin getirdiği hastalıktır. Yayılan hastalığı denetlemek amacıyla İstanbul'da ilk genelev açılmış ve Beyoğlu Altıncı Daire-i Belediyesi tarafından kurulan heyetin başına Dr. Seviçen Efendi getirilmiştir.²⁷²

Frengi illetinin iki türü bulunmaktadır. Birincisi masum olarak görülen frengi, ikincisi ise asıl konumuz olan fuhuş yoluyla bulaşan ve masum olmayan frengi hastalığıdır. Gizli gerçekleşen cinsel münasebetler dolayısıyla toplum ya da ailesi tarafından suçlanmaktan korkan kişi rahatsızlıklarını söylemekten çekinmişlerdir. Hastalığın kapılmasından sonraki evrede erkek eşiyle birlikte olduğunda eşine bulaştırıyor ve doğan bebekler hastalıklı doğuyor. Gerçekleşen bu vakalar dolayısıyla toplumda lanetli aile kavramı ortaya çıkmıştır.²⁷³

Osmanlının son yıllarında yoğun olarak görülen fuhuş, klasik dönemde, XVIII. yüzyılda cezası ölüm olarak görülen bir eğlenceydi. XVIII. yüzyılda toplumsal düzeni sağlamak amacıyla yayınlanan bir iradede fuhuş yapan kadının asılacağına ilişkin örnekler karşımıza çıkmaktadır. XIX. yüzyılda eğlence anlayışlarının değişmesi, toplumsal çözülme ve batılı tüccarların Osmanlı ülkesinde fazlasıyla yer etmesi Osmanlı yönetiminin bu konuyu yasaklamasının önüne geçmiştir.²⁷⁴ Fuhuş kontrolsüz olarak devam edince frengi vakaları artmaya başlamıştır. Frengi hastalığının da yayılmasını önlemek isteyen hükümet bu işin kontrolünü sağlamak amacıyla 1856'dan itibaren genelevleri açılmasına izin vermiştir.²⁷⁵ Yasalara aykırı bir şekilde gerçekleştirildiğinde ise hapis cezası verilmiştir. XX. yüzyıla kadar kadınlara hapis cezası pek verilmemekteydi. Bunun temel sebebi toplum baskısı nedeniyle suçlu kadın oranının az olmasıdır. Ancak kazalardan gelen talep üzerine, hapishanelerin bir bölümünü kadınlara ayırma ya da kadınlar için ayrı koğuş yapılması uygun görülmüş 1912'de kadınlar için cezaevi yapılmıştır.²⁷⁶

²⁷² Bulut, ss.111-112

²⁷³ Bulut, ss.112

²⁷⁴ Bulut, ss.120

²⁷⁵ Martal, ss.118

²⁷⁶ Okuducu, ss.270

Limanı nedeniyle dış dünyayla bağlantıları çok olan İzmir, çok farklı ulusları ağırlamış, eğlence kültürü açısından da taşradaki pek çok bölgeden farklıydı. Hatta İzmir XIX. yüzyılda fuhuşun merkezi haline gelmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru İzmir basınında frengi haberleri yer almaya başladı. Haberlerde hastalığın Avrupalılardan bulaştığı ve bu hastalığın sıtma, humma ve ölümden dahi kötü olduğu yazmaktadır. Türkler arasında da yayılmaya başlayan bu hastalığın yakın çevreye de zarar vereceği bilgileri yer almaktadır.²⁷⁷ Zührevi hastalıkların çoğalmasından dolayı bir hastane yapma kararı alınmış; ancak belediyenin hastane yapacak gücü olmadığı için, Vilayet Sıhhiye Müfettişliği ile İzmir Karantina Tabipliği, on maddelik bir rapor hazırlanmış ve İzmir Valisi Halil Rıfat Paşa, Dahiliye Nezaretine 26 Ekim 1889 tarihinde göndermiştir.²⁷⁸ Hazırlanan raporda hastalığı ortaya çıkaran sebebi kordon civarındaki mahalle aralarında ve Hacı Bey Hanı civarındaki gizli fuhuş evlerinin kontrolsüz olmasına dayandırılmıştır. Tedbir olarak bu genelevlerin şehrin dışında bulunan Sakızlılar Mahallesi'ne kaydırılması önerilmiştir. Sakızlılar Mahallesi'nde tutulan rapora göre 71 genelevin bulunduğunu, 280 kadının çalıştığını belirtmişlerdir. Genelev kadınları cumartesi ve salı günü olmak üzere haftada en az iki defa kontrol edilecekti. Sağlıklı olanlara madeni madalya takılacak, sağlıksız olanlar tedavi altına alınacaktı. Hasta olduklarını bildikleri halde sahte rapor veren doktorlar cezalandırılacaktı. Bu şekilde frengi salgınının önüne geçilmeye çalışılmıştır.²⁷⁹

Dünya Savaşı yıllarında siyasi kriz dolayısıyla genelevlerinin yaygınlaşması ve dolayısıyla frengi salgınının artması dolayısıyla 5 Ekim 1915'te yayınlanan *Emraz-ı Zühreviye'nin Men-i Sirayetine Dair Nizamnamenin* çıkarılması ve I.maddenin frenginin önlenmesine dair olması nedeniyle tedbirler arttırılmaya başlanmış, İstanbul'da Polis Müdüriyet-i Umumiyesi, taşrada valiliklere bağlı teşkilatlarda çözüm aranmıştır.²⁸⁰ Dönemin İzmir Valisi Rahmi Bey'in frengi salgınının kontrol altına alınması için Kemer semtinde yeni bir mahalle kurulmasına, kontrolsüz dolaşan kadınların burada toplanmasına izin verildiği için o dönemde Vali Rahmi Bey'e "*Büyük Patron*" demişlerdir.²⁸¹ Frengi ile yayılan salgının ciddiyetini

²⁷⁷ Beyru, ss.130; Bulut, s.114

²⁷⁸ Mehmet Karayaman, *20.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir'de Sağlık*, İBBKY, İzmir, 2008 ss.178; Bulut ss.114

²⁷⁹ Martal ss.122.

²⁸⁰ Karayaman, ss. 177

²⁸¹ Morali, ss.74

düşünecek olursak hem kadın için hem toplum için ciddi bir problemin ortadan kaldırılmasına dair çalışmaların yapıldığını söyleyebiliriz. Bu gelişmelerin akabinde İzmir’de ahlak zabıtası oluşturularak fuhuş konusu kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.²⁸²

4.5. PASAPORT YASASI

Kadınların çalışması konusu Osmanlı toplumunda henüz sindirilmemişken 1916’da gündeme gelen pasaport yasası görüşmelerinde, kadınların kocalarından izin almadan tek başına yurt dışına çıkışı konusunda Ayan ve Mebus Meclisi ikiye ayrılmıştır. Ayan meclisinde bulunan Reşit Akif Paşa eğer kadının sağlığı söz konusuysa örtünmesi koşuluyla tedavi olması gerektiğini dile getirmiştir. Mebuslar meclisindeki Ağaoğlu Ahmet Bey ise aile esaslarını ihlal edici bulmuş, Rıza Bey de *“milli ahlakın pasaportla korunmayacağını savunmuş aksini düşünenleri harem ağasını da gönderin”* diyerek alay konusu etmiştir. Tartışmaların sonucunda pasaport yasasında evli kadınların eşlerinden izin alma koşulu ortadan kaldırılmıştır.²⁸³

4.6.EVLİLİK

Eski Türk toplumlarında kadının özgür ve erkekle eşit konuma sahip olduğu biliniyordu. Kadın devlet yönetiminde, askeri birimler içerisinde, kısacası toplumda özgürce yer almıştır. Kadınlar bu denli özgür oldukları ortamlarda, evlenmek istedikleri erkekleri seçebiliyorlardı. Bunun için bazen ilginç yollar dener, kendisiyle evlenmek isteyen erkeklerle düello yapıp kendisini yenen erkeği tercih ederlerdi. Hem erkeğin hem kadının hür olduğu bu toplumda her iki cins de tek eşli kalmıştır. Erkeğin ikinci evliliği yapmasının koşulu, kadının çocuğunun olmaması, illet ya da ahlaksızlık gibi belirli şartlara bağlanmıştır. Ancak ikinci kadın asla ilk kadının yerine geçemez, çocukları da hükümdar olamazdı.²⁸⁴

²⁸² Ahenk, 15 Temmuz 1332

²⁸³ Okuducu, ss.375

²⁸⁴ Erkoç, ss.16

İslam'a geçiş ile kadının statüsü Arap toplumunda gelişmesine rağmen, zamanla İslam'daki kadın kavramı tekrar gerilemiştir.²⁸⁵ İslamiyet'te kadına verilen en önemli haklardan biri evlilik tir. Bazı koşulları olsa da çok eşliliğe izin veren İslam'ı benimseyen toplumlarda erkeğin hakkı kadından fazla olmakla beraber, kadın erkeğin koruması altında ve geri plandadır.²⁸⁶

Türkler İslamiyet'i kabul etmiş ardından Orta Asya'dan uzaklaşıp İslam kültürünün yoğunlaştığı bölgelere gelince eski gelenekleri azalarak da olsa devam etmiştir. Kadının statüsünün değişmesinin nedeni ekonomik rolünün değişmesine bağlanabilir. Kadının yalnızca ev işleriyle ilgilenen konuma düşmesi, İslam'ın kadının yaşam alanını daraltması, erkeğin evi geçindiren pozisyonu ile birleşince, erkeğin "aile reisliği" kavramı gündeme gelmiştir.²⁸⁷ Evlenen kadın, başka bir eve gittiği için gittiği evde elti ve kaynanadan oluşan bir hiyerarşi ile karşılaş ırdı. Kadın eğer erkek çocuk doğurursa kıdemi artar, eğer kaynana olursa gücün zirvesine ulaş ırdı. Görüldüğü gibi kapalı sistemle karşılaş an kadın, gerek eşinin gerekse evdeki diğer kıdemli kadınların gölgesinde baskı altında kalmıştır.²⁸⁸ Eşi gibi dışarıya çıkmayan evde kalan kadının sosyal alanı dar bir çevreyle sınırlı kalmıştır. Çevreyle ilişkisi az olan kadının dış dünyadaki hayatı muhakeme yeteneği de daralmıştır. Ekonomi bilgisi günlük alış verişin ötesine geçmemektedir. Bu çerçeve içinde kadın sorgulamaktan uzak, gelenek göreneğe aşırı bağlanmış ve tutucu hale gelmiştir.²⁸⁹

Osmanlı toplumunda bulunan kadınların sınırını dini kurallar ve bu kurallar sonucunda oluşan toplum baskısı çizmiştir. Kadının toplumdaki yerini belirleyen kadın-erkek ayrımının başındaki konu ekonomik özgürlüktür. Kadının baskılanması onu etkenlikten uzaklaştırmış edilgen yapmıştır. Bu gelişmeler iki cinsin eğitime, yetiştirilme biçimlerine, toplumdaki konumlarına kadar her şeye etki etmiştir. Konak, saray gibi çok insanın yaşadığı yerlerde kadınları ve erkekleri aynı yerde tutmamak amacıyla *harem*²⁹⁰lik-selamlık kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavramı

²⁸⁵ Lewis, ss.265-266

²⁸⁶ Kırkpınar, ss.59

²⁸⁷ Ahmet Taner Kışlalı, "Ulusal Egemenlik ve Siyasette Kadın", **Türkiye'de Kadın Olmak** Say yay. İstanbul, Nisan 1996, ss.77-78

²⁸⁸ Deniz Kandiyoti, "Cinsiyet Roller ve Toplumsal Değişim", **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, Metis Yayınları, 2011, İstanbul, ss.29

²⁸⁹ Kışlalı, ss.78

²⁹⁰ **Harem**; İslam toplumunda ailelerin hizmetlerini gören hizmetliler ve ailenin kadın yelerinin bulunduğu daire-kısımdır. Harem kavramı maddi durumu iyi olan ailelerde olurdu ve hareme evin erkek üyelerinden başkasının girmesi yasaktır.(Nükhet Erkoç, ss.59)

küçük evlerde, fakir ailelerde görmüyoruz. Haremde kalan kadın, kocası dışında erkek görmezdi. Evin tüm pencereleri kafesli olurdu. Kadının harem kısmıyla evde kalmasına mahallelerdeki çıkmaz sokak kavramları da eklenince kadınların sosyal hayatına fazlasıyla engel teşkil etmiştir.²⁹¹

Herhangi bir statüye sahip olmayan kadınlar toplumsal hayat içerisinde zorluklar yaşarken soylu olan kadınların durumu halkın içindeki kadından daha farklıydı. Bu konuya Lady Montagu'nun anılarından yola çıkarak örnek verebiliriz. *“Zengin Türk kadını belirli bir gelire sahip olduğu için kocasından korkmazdı. Divan da kadınlara hürmet ederdi. Bir paşa öldüğünde haremün üstünlüğü ilkesi korunur, padişah da dahil kimse hareme dokunamazdı. Zengin kadın dul da olsa güvenlik içinde yaşarlardı. Zengin kadına hizmet eden cariyeler vardır ve kadın, cariyelerin sahibidir, cariyelerin kocalarına yanaşmalarına izin vermezlerdi. İslam hukuku erkeğin dört kadınla evlenmesine izin verirdi; ancak düşünceli erkekler bu uygulamayı yapmazdı. Zengin kadınlar aldatılmayı asla kabul etmezlerdi.”*²⁹²

Kadın, toplumsal hayatta olduğu gibi eğitim ve hukuk alanında da belirli sınırlamalarla karşılaşılıyordu. Bunun en önemli nedeni yine şeri hükümlere dayanmaktadır. Ailesi tarafından desteklenen kız çocukları eğitimlerini evlerine gelen öğretmenlerle alabiliyorlardı. Medreselerde kadınların okuması yasaktı. Hukuk alanında ise kadınların mahkemeye başvurma koşulları gibi iki kadının şahitliğinin bir erkeğe eşit olması durumu şahitlikleri de sınırlamaktaydı.²⁹³

İslam'ın etkisinde kalmış olan Osmanlı toplumunda evlilik konusunda bazı tehlikeler bulunmaktadır. Koca bazen isteyerek bazen yanlışlıkla boşanma işlemini gerçekleştirebiliyordu; ancak kadın, boşanma işlemini gerçekleştirebilmek için kadiya başvurmak zorundaydı. Boşanma konuları da son derece sınırlıydı. Kocanın aşırı şiddeti, korkunç görüntü yaşayacağı hastalığa tutulması ya da iktidarsızlık gibi konular, boşanma nedeni olarak görülmekteydi. Erkeğin iktidarsızlığının boşanma gerekçesi olması ancak ilk gecedan belirli olursa kabul olurdu. Daha sonra ortaya çıkan iktidarsızlıklar kadına ayrılma hakkı vermezdi. Kadın ayrılmak istediğini söyledikten sonra kadı, kocaya bir yıl zaman verirdi, düzelme olmazsa ayrılık

²⁹¹ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, ss.82

²⁹² Erkoç, ss.54

²⁹³ Erkoç, ss.54

gerçekleşirdi.²⁹⁴ Normal boşanma koşullarında kadının hamile olma ihtimaline karşı kadın dört ay bekler, ondan sonra evlenirdi. Bu yöntemle soylar birbirine karışmazdı. Ayrıca erkeğin ayrıldığı kadını mağdur etmesini önlemek amacıyla, dulluk geliri, “mehr-i müeccel” verirdi.²⁹⁵

Osmanlı toplumunun etnik çeşitliliğinin çokluğu bir arada yaşamalarına engel olmamış; ancak farklı toplumların birbirleriyle evlenmesi konusunda sıkıntılar yaratmıştır. Müslüman bir kadın gayrimüslim bir adamla evlenemezdi, çünkü kadın yabancı biriyle evlenirse Osmanlı uyruğunu yitirirdi. Müslüman bir erkek, Müslüman olması şartıyla gayrimüslim bir kadınla evlenebilirdi. Bu kurala rağmen 1908’deki özgürlük ortamında radikal bir evlenme kararı karşımıza çıkıyor. 14 Ekim 1908’de gayrimüslim Todorile evlenmek isteyen Bedriye isimli Müslüman kadın saldırıya uğramış, bu saldırı sonrası Todorile linç edilirken Bedriye ağır yaralanmıştır. Bu örnek bizlere toplumun bu tarz değişikliklere henüz hazır olmadığını göstermektedir.²⁹⁶

Tanzimat süreci pek çok konuda olduğu gibi sosyal hayatın düzenlenmesi açısından da dönüm noktasıdır. Batıda kadın hareketi Osmanlı’ya göre daha politik bir seyir izlerken Osmanlıda durum böyle gerçekleşmemiştir. 1908 hareketi ile özgürlüğün yoğun olarak hissedilmesi sonucu kadınlar sahip olmaları gereken; ancak olmadıkları hakları talep etmeye başladılar. Ülkedeki esaret havası dağılmış olmasına rağmen köleler ve cariyeler, çalıştıkları konaklarda evin bir mensubu gibi görüldüğü için konakları terk etmemişlerdir.²⁹⁷ Meşrutiyet sürecinin etkisiyle ortaya çıkan kadın hareketlerine halkın bir kısmı tepki göstermiştir. Tüm özgürlük ortamına rağmen İstanbul’da yaşanan bazı olaylar İttihat ve Terakki’nin ve batıcıların da karşı tepkisine neden olmuştur. 17 Ekim 1908’de gerçekleşen üç örnek muhafazakar tepkilerin etkisini bize göstermektedir. Bunlardan birincisi kapalı çarşıda açık seçik giyinmiş olduğu söylenen kadınlara, ikincisi subay kocasıyla gezen kadına, üçüncüsü ise iyi giyimli kadın ve çocuklarının açık bir arabada geziyor olması yaşananlara tepki gösterilmesine sebep olmuştur.²⁹⁸

²⁹⁴ Madeline C. Zilfi(ed.), Necmiye Alpay(çev.) **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Aralık 2000, ss.81

²⁹⁵ Altındal, **Osmanlıda kadın**, ss.127

²⁹⁶ Kurnaz, ss.55

²⁹⁷ Kırkpınar, ss.103

²⁹⁸ Kaplan, ss.26

Bu gelişmeler aslında toplumdaki değişimin aile müessesine yansımalarının en güzel göstergelerinden sayılabilir. Toplumdaki tüm değişimler aile kurumuna tam anlamıyla yansımaya da aile kavramının tartışılması, geliştirilmesi, kadın konusunun gündeme gelmesi “aile” gibi kutsal ve bir o kadar da mahrem olan bu konuya dokunulması toplum içinde ciddi tartışmalara sebep olmuştur.²⁹⁹

Aile sorunu toplumsal bir mesele olarak gündeme geldiği andan itibaren Osmanlı İslamcıları ve batıcıları arasında ciddi tartışma konusu olmuştur. Batıcılar, kadının dışarıya açılmasını, giyimde modernleşmesini, eğitimini bir sakınca unsuru olarak görmemekle beraber poligami(çok eşlilik) yerine *monogami*³⁰⁰ olması gerektiğini savunmuşlardır. İslamcılar tam tersine kadınların bu durumlarını yadırgamış ayrıca fetvalarla önlerini kesmeye çalışmıştır. Bu dönem gelişmelerini aile hayatı ve ahlakın yıkılma halinde olduğu yorumlarıyla birleştirmişlerdir. Bu kadar sert söylemlere yol açan gelişmelerden ilki birkaç kadının peçe çıkarması ya da erkekle beraber görünmesidir. Bu durum şeriat kurallarının çiğnendiği algısı yaratmıştır. Kadın özgürlüğü konusunda açılan dergilerdeki moda ilanları, kadınların bölgeler arasında bile farklı giyinmesi bir başka büyük sorun haline gelmiştir. Ancak Dünya Savaşının etkilerini kıramadıkları için kadının toplumsal hayata mecburen girmeleri İslamcıları da ikiye ayırmakla beraber büyük çoğunlukla kabul noktasında birleşmişlerdir.³⁰¹

Aile kurumuyla ilgili bir yorum da Türkçü düşünürlerden gelmiştir. Ziya Gökalp’in mimarı olduğu “*milli aile*” diğer adıyla çekirdek aile kavramı genç Türk ideolojisi için oldukça önemlidir. Kadının statüsü açıklanmış ve toplumdaki durumu geçmiş Türk tarihinden yola çıkılarak düzeltilmeye gidilmiştir. Bu ideoloji İttihat ve Terakki tarafından kullanılıp uygulanacaktır.³⁰² Çok eşlilik konusunu Ziya Gökalp kadının sosyo-ekonomik alanda söz sahibi olması, kadın-erkek eşitliğinin

²⁹⁹ Berkes, ss.445

³⁰⁰ Monogami: kadının hakkını savunan, toplumu geleneksel İslam görüntüsünden kurtaran modernleşme çerçevesinde tek eşlilik zaruri hale gelmiştir. Tek eşliliğin görülme koşulları kadının yaşadığı toplumun içtimai ve iktisadi koşullarının iyileştirilmesi, bireyselleşme ile gerçekleşir. Bkz. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, **İçtimaiyat Dersleri**, c.1, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1971, ss.202

³⁰¹ Berkes, ss.444-445

³⁰² Cemile Burcu Kartal, “II. Meşrutiyet’in Cumhuriyet’e Mirası: Makbul Kadınlar” **İ. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:38, Mart 2008, ss.221

sağlanması, evlenme-boşanma-miras hukukunda kadına eşitlik sağlanması ile alt edilebileceğini düşünmüştür.³⁰³

İttihat ve Terakki'nin gücünü arttırmasının ardından devletin politik birliğini sağlamak amacıyla bazı hukuki reformlar yapmayı tasarlamışlardır. Bu tasarının içerisinde kadının topluma daha çok kazandırılması esası ve ailevi geleneklerin yeniden düzenlenmesi yer almaktaydı. Dünya Savaşıyla başlayan toplumsal ve ekonomik sorunlar bu düşünciyi daha da gerekli kılmıştır. Bu nedenle İhzan-ı Kavanin adı verilen komisyonlar kuruldu. Hukuksal düzenleme sadece Müslümanları değil farklı dinleri ve dinlerin mezheplerini de kapsadığı için oluşturulacak komisyonlara, bu gruplardan da birer temsilci katılması istenmiştir.³⁰⁴

Türkiye'de aile yapısı içinde kadın ve erkeğin net biçimde rollerini belirleyen ilk hukuksal gelişme, 1917 yılında düzenlenen Hukuk-u Aile Kararnamesi ile gerçekleştirilmiştir. 7.11.1917'de İttihat ve Terakki tarafından oluşturulan Hukuk-u Aile Kararnamesi, Müslüman ya da gayrimüslim tüm Osmanlı tebasını kapsayan medeni kanun niteliğinde bir kararnamedir. Dört sunni mezhepten derlenmiş³⁰⁵ İslam haricinde Hristiyan, Yahudi hukuklarından da yararlanılarak hazırlanmış 157 maddeden oluşmaktadır. İlk kısmı evliliğe, ikinci kısmı boşanmaya yönelik maddeler içermektedir.³⁰⁶

Bu kanun bütün eksiklerine rağmen, geleneksel-dinsel Osmanlı toplum yapısı için bir reform niteliği taşımaktaydı.³⁰⁷ Aile hukukunda kadınların yararına düzenlemeler yapılmıştır. Kadının evliliğini garantilemesini istğine bırakmıştır. Bu durum cumhuriyet döneminde oluşacak medeni kanuna örnek olmuştur.³⁰⁸ Bu düzenlemeyle küçük yaşta evlenmeleri engellemek, çok eşliliği kadının rızasına bağlı olarak sınırlamak amacıyla kadını koruyucu tedbirler alınmıştır.³⁰⁹

³⁰³ Berkes, ss.448

³⁰⁴ Kırkpınar, ss.122

³⁰⁵ Akşin, ss.63-64

³⁰⁶ Ekrem Buğra Ekinci, "Hukuk-u Aile Kararnamesi" **Türk Aile Ansiklopedisi**, c.2, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Bayındır A.Ş; Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Ankara, 1991, ss.617

³⁰⁷ Kırkpınar, ss.121

³⁰⁸ Kurnaz, ss.147

³⁰⁹ Okuducu, s.387; Nilüfer Özcan Demir, "I. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi** c.6, s.2, ss. 111

Türk aile hukukundaki gelişmeyi Ziya Gökalp şöyle özetlemiştir;

Birinci çağ; yazının kullanılmadığı bu dönem, Orta Asya'nın özgür ruhuna uygun olarak kendiliğinden gelişmiştir. Kadının evlenmesi boşanması daha demokratik ortamlarda gerçekleşmektedir.

İkinci çağ; İslam-şeri hukuk ile beraber kadın erkek arasındaki eşitlik dengesinin bozulduğu, kadının ötelendiği, çok eşliliğin olduğu ve boşanmanın erkek üstünlüğüne bağlı olduğu dönemdir.

Üçüncü çağ; 1917 Hukuku Aile Kararnamesi ile bozulan Türk aile yapısındaki iyileşme dönemidir. Bununla beraber konak şeklindeki yapılanmadan daha küçük yuva şekline dönülmesi, evliliklerin erkek egemenliğinden koparılıp kadının da güvencesi olmak amacıyla devlet gücü altında toplanmaya başladığı dönemdir.

Dördüncü çağ; 1926 ile başlayan Cumhuriyet hukuk düzenlemeleridir. Bu çağın temeli 1917 kanunudur. Kadının cephelerde vatanın kurtuluşu için erkeğin yanında yer alması hakkının teslim edilmesine neden olmuştur.³¹⁰

4.7.EĞLENCE KÜLTÜRÜ

4.7.1. Geleneksel Eğlence kültürü

Osmanlı geleneksel eğlence kültürü spor faaliyetleri, avcılık, dini bayramlar, Ramazan eğlenceleri, Karagöz-Hacivat, meddah, orta oyunu, helva sohbetleri, kahvehaneler rutin eğlence kültürleri arasında sayılabilir.³¹¹ Genel eğlenceler ise saray merkezli yapıydı. Padişahın tahta çıkması, cülus törenleri, şehzadelerin sünnet törenleri, doğum kutlamaları, sultanların evlilikleri, saray halkının hayratları, sefer hazırlıkları, zafer sonraları yapılan kutlamalar uzun süreli olurdu ve halk yedirilir, eğlendirilirdi.³¹²

Osmanlı toplumunun geleneksel eğlence kültürü, çeşitlilik göstermekle beraber kadınların eğlenmek amacıyla vakit geçirecekleri alanlar dardı. Kadının yaşamının kapalı olması dolayısıyla mahallelerde sınırlı kalan kadınlar için, Osmanlı mahallelerinin temel özelliği olan çıkmaz sokak kavramıyla kadının hayatı zamanla

³¹⁰ Fındıkoğlu, ss.210-212

³¹¹ Bulut, **İzmir'de Eğlence**, ss.42-44

³¹² Nevin Meriç, **Osmanlı'da Gündelik Hayatın Değişimi**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 140

özdeşleşmiştir.³¹³ Mahalle dışına çıkmaları da genellikle türbe ziyareti ve bazen siyasal nitelik taşıyan törenlere, kutlamalara katılma amacı taşıyordu.³¹⁴ Kadınların eğlence alanları ise düğün, helva sohbetleri, hamam, Hıdırellez gezmesi ve mesireler sayılabilir. Hafta tatili olan Cuma günü Emirgan, Göksu, Çamlıca, Kağıthane, Beykoz, Küçüksu gibi beldeler dolup taşardı.³¹⁵

Kadınların hamam eğlenceleri başlı başına bir tören havasında geçerdi. Kınalar, nalınlar, fildişi taraklar, havlular evin hizmetkarlarına verilirdi. Kadınlar burada hem temizlenir hem sohbet edip eğlenirlerdi. Ayrıca kızlar burada görülür, beğenilir ve evlenme yolu açılırdı. Lady Montagu Türk hamam kültürüyle ilgili gözlemlerini; *“hamama gittiğinde küçük bir kız gelin olarak getirildi, kadınlar dairelerin kenarlarındaki mermer setlerde oturdular, kızlar hemen soyulup üzerindeki takılar çıkarılıp, kadınlar yıkanmaya başlanır..”* şeklinde aktarmıştır.³¹⁶

Ulaşımında kadın ve erkeğin beraber yer almaları hoş karşılanmazdı. Özellikle kadın ve erkeğin flörtleşmesini engellemek amacıyla beraber kayığa binmesi yasaktı. XIX. yüzyılda Osmanlı topraklarında bulunan Lamartine anılarına bir gezi sırasında Çanakkale’den gemiye binen bir paşanın haremının geminin arka tarafına götürüldüğünü not düşmüştür.³¹⁷ II. Meşrutiyetin özgür ortamında bu mesele de masaya yatırılmıştır. Kadın ve erkek evli dahi olsalar aynı arabaya binemez ulaşım araçlarının da ayrı bölümlerinde seyahat ederlerdi. Fatma Aliye Hanım bu durumu yazılarında eleştirmiştir.³¹⁸ Tüm eleştirilere rağmen kadınlar kocalarıyla bir lokantaya yahut gazinoya gidemezlerdi. Tramvay, vapurda kadınlara ait yerlere perde çeker, bir erkek sokakta tanıdığı kadına selam veremezdi.³¹⁹ Bu uygulamalara tepkiler artınca evlilerin vapurlarda beraber seyahat etmesine izin verildi. Ayrıca eşleriyle beraber sokağa çıkıp, park, tiyatro gibi eğlence yerlerine de gitmeye başladılar. Pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da muhalif kesimlerin tepkileri olsa da kadınlar özgürlüklerinin peşinden gitmişlerdir.³²⁰

³¹³ Çakır, ss.82

³¹⁴ Zilfi ss.116

³¹⁵ Altındal, ss.71

³¹⁶ Evren, Girgin, ss.69

³¹⁷ Erkoç, ss.41

³¹⁸ Kaplan, ss.30

³¹⁹ Berkes, ss.446

³²⁰ Kaplan, ss.30

Kadınların sokağa çıktığı zamanlarda erkekler vapurda, köprüde, çarşıda, sokakta, gezinti yerlerinde rastladıkları kadınlara laf atarlardı. Çarşafli oldukları için yaşlı-genç ayrımı yapılmazdı. Bunun önlemini almak isteyen Cemal Paşa bu tarz girişimlerde bulunanları, memleket içine uzaklaştırılacakları kararının alınması sonucu kısmen de olsa bu olayların önüne geçildiği görülmüştür.³²¹

4.7.2. Modern Eğlence Türleri

İzmir kentinde nüfusun dağıldığı belirli çevreler bulunmaktaydı. Sahil kesiminin büyük çoğunluğu yabancı ve gayrimüslimlerden oluştuğu için Avrupai bir görünüme sahiptir. O bölgeyi ifade edebilmek amacıyla “Gavur İzmir” yakıştırması yapılmıştır.³²² Gavur İzmir yakıştırmasının yapılması bölgedeki nüfusun çeşitliliği ya da çokluğundan ziyade nüfusun ekonomik-kültürel yaşamdaki hakimiyeti, bu kavramın kullanılmasına neden olmuştur.³²³

Batılı tüccarların bölgeye yerleşmesi, kendi kültürlerini beraberinde getirmesi ve kültürlerini bu bölgeye aktarması ile bölge halkı batı kültürünü yakından tanıma fırsatı bulduğu gibi batı tarzı eğlence türleriyle de karşılaşmıştır. Tiyatro, sinema, kordon gezintileri, salon hayatı, kulüpler, barlar, birahaneler, kafeler, balo salonları, restoranlar ile Osmanlı eğlence kültüründe çeşitlilik başlamıştır. Eskiden konaklama için kullanılan hanlar ve misafirhanelerin yerini temeli batıya dayanan oteller almışlardır.³²⁴

İzmir’deki etnik grup çeşitliliği ortak eğlence kültürünün oluşmasını engellemiştir. Bunun en önemli sebeplerinden biri savaşlar ve siyasi gelişmeler dolayısıyla gruplar arasındaki çekişmelerin de yoğun olmasından kaynaklanıyordu. Her ulusun kendine göre eğlence kültürü bulunmaktaydı. Müslümanların Ramazan eğlenceleri, Hıdırellez, deve güreşleri, güreşler, cirit, at yarışı gibi etkinlikleri, gayrimüslimlerin eğlenceleri paskalya yortusu, noel yortusu, vaftiz törenleri, futbol, at yarışları, zencilerin dana bayramı gibi farklı eğlence kültürleri bulunmaktaydı.³²⁵

³²¹ Behçet Cemal(tamamlayan ve düzenleyen), **Cemal Paşa Siyasi Hatıralar**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, ss.21,22

³²² Bilge Umar, **İzmir’de Yunanlıların Son günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974, ss. 306

³²³ Bulut, **İzmir’de Eğlence Kültürü**, ss.45

³²⁴ Bulut, **Frengi**, ss.45

³²⁵ Bulut, **İzmir’de Eğlence**, ss.54

İzmir kadını hem geleneksel olup süren eğlencelere katılmakta hem de modernleşmenin sonucu batılı eğlence kültüründeki yerini almaya çalışmaktaydı. Müslüman kadının kapalı ortamlarda bulunması geleneği ile uyumlu olan sinema ve tiyatroya ilgi büyüktü. Ancak gelişmeler hoş olmayan şekilde cereyan etmiştir.

Sinema kültürü, İzmirli Müslüman kadınların Meşrutiyet sürecinde tanıştıkları bir eğlence türüdür. V. Mehmet Reşat'ın Manastır ziyaretini gösteren ilk video çekimi Manaki Kardeşler tarafından 1907'de çekilmiştir. Gösterime giren filmler Avrupa'dan getirtiliyordu. Türkçe alt yazısı olmayan filmler sessiz olarak izletiliyordu.³²⁶ Kadınların sinema izlemelerini sağlamak için, pazartesi günleri akşamüzeri Milli Kütüphane binasında gösterime girecek filmleri izlemelerine izin verilirdi.³²⁷

Modern anlamda tiyatro Osmanlı topraklarına Fransızlar, Rumlar gibi yabancı ve azınlık unsurlar tarafından getirildi. Hatta Fransızlar, İstanbul dışında İzmir'de 1675'te bir topluluk kurmuşlardır.³²⁸ Osmanlı eğlence kültürlerinden en önemlisi tüm halka açık alanda genel eğlence olarak görülen görsel oyunlardı. Bunların başında kukla, gölge oyunu(karagöz), meddah, hokkabaz-gözbağcılık, ortaoyunu, tuluat gibi oyunlar gelmektedir. Kesin olmamakla birlikte ilk tiyatro örnekleri III. Selim döneminde görülmüştür. Sonrasında Abdülmecit'ten itibaren Çırağan, Dolmabahçe, Yıldız gibi saraylarda temsiller yapılmıştır.³²⁹

Tanzimat sürecinde Osmanlı ülkesinde görülmeye başlayan tiyatro, Osmanlı toplumuna çabuk ayak uyduramamıştır. Halk arasında yaygınlaşmaya çalışan tiyatronun sarayda ilk defa gündeme gelmesi Sultan Abdülhamit dönemine denk gelmektedir. Saray kadınlarına Yıldız Sarayında tiyatro temsilleri seyrettirildi.³³⁰ Meşrutiyetin ilanından sonra ise Yıldız Sarayındaki tiyatro kapatılmış bahçede halka açık olarak oynanmıştır.³³¹

Halk arasında tiyatro anlayışının yaygınlaşması Tanzimat süreciyle başlamış olmakla birlikte gelişimini tamamlaması Meşrutiyet dönemini bulmuştur. Agop Vartovyan(Güllü Agop) gibi sanatçıların destekleriyle yaygınlaştırılmaya çalışılan

³²⁶ Bulut, **İzmir'de Eğlence**, ss.84

³²⁷ **Ahenk**, 3 Temmuz 1330

³²⁸ Turan, ss.336

³²⁹ Turan, ss.333

³³⁰ Altındal, **Osmanlıda Kadın**, ss.67

³³¹ Turan, ss.335

Tanzimat dönemi tiyatrosunun; halka sergilenme, kadın oyuncu bulabilme, oyuncu yetiştirebilme, tiyatro adabının yerleştirilmesi konularında ciddi sıkıntıları olmuştur. Ne yazık ki aynı sıkıntıları Meşrutiyet dönemi tiyatrosunda da görebilmekteyiz.³³²

Meşrutiyetin aydınlık ortamından tiyatro sanatı da nasiplenmiştir. Bu dönemde hem açılan *tiyatro kumpanyaları*³³³ hem de sergilenen oyunlar konusunda bir canlılık görülmektedir. Gösteriye giren oyunlar önceki dönemde yasaklanan ve yeni dönemden beklentileri sıralayan oyunlardan oluşmaktaydı. Tiyatro çalışmaları yalnızca sanatçılarla sınırlı değildi, dönemin aydınları ve siyasetçileri de tiyatronun gelişimine destek sunmuştur. Örneğin dönemin İstanbul belediye başkanı Cemil Paşa İstanbul'da bir konservatuar kurulması için Fransız tiyatrocusu Andre Antoine'yi çağırması ve Darülbeyti Osmani kurulmuştur. Kuruluşunda bir okul vazifesi gören Darülbeyti ilk temsillerini 1915 yılında tatbikat salonunda vermiştir.³³⁴

İzmir, Osmanlı devleti sınırında bulunan pek çok kente göre daha canlıydı. Hatta İstanbul'dan sonra geliyor desek abartmış olmayız. Rum ve Ermenilerin hem profesyonel hem amatör tiyatro topluluklarına Meşrutiyet'in ilanından sonraki süreçte Türkler de dahil olmuşlardır.³³⁵ Aslında Rumlar, Ermeniler ve yabancı unsurlardan dolayı İzmir'de XIX. yüzyıldan itibaren pek çok tiyatro binasının oluşturulduğu bilinmektedir.³³⁶

İzmir'in tiyatro ile tanışması yabancı ve azınlık toplulukların etkisiyle gerçekleşmiştir. Ancak Meşrutiyet döneminde tiyatro kültürünün canlanması ve yaygınlaşmasında yabancıların yanı sıra İstanbul kumpanyalarının bu bölgeye uğramasının etkisi de bulunmaktadır. İzmir'de kurulan ilk tiyatro topluluğu olan İzmir Heveskâran Tiyatro Cemiyeti(Osmanlı Heveskaran Cemiyeti), kuruluşunu 8 Ekim 1909 Çapkın gazetesıyla duyuran Mürebbii Hissiyat Kumpanyası, 1911 senesinde Hacı Kosti tarafından Keçeciler'de kurulan Hürriyet Kumpanyası, İzmir Sahnei Bedayi Milli Tiyatro Heveskaran Cemiyeti(Milli Tiyatro Heveskaran Cemiyeti, Milli Tiyatro Heyeti), Sahnei Osmani Heveskaran Heyeti, Temsili Vakayı

³³² Metin And, **Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi**, b. 2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, ss.68-90

³³³ Meşrutiyet dönemi hevesiyle Reşat Rıdvan Bey'in kurduğu Heveskaran Cemiyeti, (Amatör Kumpanyası, Milli Osmanlı Tiyatrosu, Sahne-i Milliye-i Osmaniyye), Müzei Hümayun Müdürü Hamdi Bey ve ayandan Rezaizade Ekrem'in başkanlığında Sahnei Osmani kuruldu. Bkz. And, ss.124

³³⁴ And, ss.115-128

³³⁵ Güneş ss.154

³³⁶ Bulut, **İzmir'de Eğlence**, ss.54

Hahişkararı(Temsili Vekayi Heveskaraan Cemiyeti Milli Tiyatro Hahişkararı), Sahnei Edep Osmanlı Tiyatro Kumpanyası, Karşıyaka Müdafaa-i Milliye Heyeti Temsiliyesi(Karşıyaka Tiyatro ve Heyeti Temsiliyesi), Şark Dram ve Komedi Kumpanyası gibi kurulmuş olan tiyatro toplulukları İzmir’de tiyatro kültürünün gelişimini sağlamıştır.³³⁷

Tiyatronun yaygınlaşması kadar binası da önemlidir. İlk binalardan sayılan Sporting Kulüp binası 1894 senesinde 600 kişi kapasiteli olarak Mikar P. Vitalis tarafından yapılmıştır. 4 ayda tamamlanan binanın dekorları Napoli’de yapılmış ve 1100 altına mal olmuştur. XX. yüzyılda da bina yapımı artmıştır. Ancak artık bina yapımı ve sayısından ziyade seyirci kitlesini yenileme vaktinin geldiği görüşünün yaygınlaştığını görmekteyiz. Tiyatronun eğiticiliği ve öğreticiliği keşfedilince temsil edilen oyunların kadınlara ulaştırılması gayretleri de başlamıştır.³³⁸

İzmir’de Evliyazade Refik Bey’in öncülüğünde oluşan Heveskaran heyeti önderliğinde ilk oynanan oyun Sporting Kulüp’te Namık Kemal’in “Vatan Yahut Silistre” piyesidir. Yine bu cemiyet önderliğinde oynanan ikinci oyun Namık Kemal’in “Akif Bey” adlı oyunudur. Büyük yankısı olan Vatan Yahut Silistre oyunun kadınlara oynanması da gündeme gelmiştir. Pek çok konuda yeniliği destekleyen İttihat ve Terakki bu konuda da öncü olmak istemiştir. Kadınların topluma katılımını arttırmak amacıyla Sporting Kulüp’te Şubat 1909’da düzenlenecek gösteri için biletler satılmıştır. Kadın ve erkeğin birlikte oyun izleyeceğini öğrenen çevreler Sporting Kulüp çevresini sarmış, kadınların tiyatroya gitmesini engellemiştir.³³⁹

Sporting kulüp olayına tepkiler şu şekilde gelişmiştir. Muhafazakar çevrenin Müftülüğe yapılan baskıda müftülük “*Müslüman kadının tiyatroya gitmesi dinen sakıncalıdır*” kararını almıştır. Piyenin oynanacağı akşam Müslüman mahallelere dağılan muhafazakarlar, “*güneş battıktan sonra tiyatroya gitmek isteyen kadınlar evden çıkarlarsa öldürüleceklerdir*” şeklinde tehditlerde bulunmuş, köşelerde ve tiyatronun önünde kadınlara engel olmak için beklemişlerdir.³⁴⁰

³³⁷ Özlem Nemutlu, **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir’de Tiyatro**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2011, ss.40-70

³³⁸ And, ss. 116, 133

³³⁹ Güneş, ss.155

³⁴⁰ Şehmuz Güzel, “1908 Kadınları” **Tarih ve Toplum Dergisi**, Temmuz, 1984, ss.8-15

Yaşanan süreci Fransa'nın İzmir konsolosu şöyle aktarmıştır; “İttihat Terakki Cemiyeti'nin emriyle Vatan Yahut Silistre'nin üç gün süreyle İzmirli kadınlara oynatılması kararlaştırılır ve bu konuda gerekli hazırlıklar yapılırken silahlı Müslümanlar müftüye başvurarak, gece camiye bile gitmeleri yasak olan kadınların sokağa çıkmaya cesaret ederlerse öldürüleceklerini söylerler. Temsil gecesi Müslüman Türkler sokaklarına ve tiyatro binası çevresine silahlı nöbetçiler dikerler. tehditler ve gelişmeler üzerine, hiçbir kadın evinden çıkamaz ve İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu Müslüman hareket önünde temsili iptal etmek zorunda kalır. Bu küçük ilginç olay, anayasaya rağmen İzmir gibi büyük ve Avrupa'ya yakın bir kentte bile Müslüman halkın Türk kadını için en küçük bir hakkı bile çok gördüğünü ispatlamaktadır. Dini bağınazlığın bu tür gösterilerinin arkası kesilmeyeceğe benziyor.”³⁴¹

Saldırıları tekrarlanınca kadın dergisi yazarı Ayşe İsmet imzasıyla yayınlanan yazıda; “ geçen hafta İzmir'de hemşirelerimiz taarruza duçar olmuşlar ve İzmir'de binlerce kişi toplanarak, İslam kadınlarını cebren ve kehren tiyatroya gitmekten men eyledikleri halde, zabıta kuvvetleri ve hükümet memurları bu taassubkarane harekete seyirci olmaktan başka bir şey yapamamıştır. İçtimai hayatımızın ıslahı, manevi terakkimizin temini için çalıştığımız bir zamanda böyle yürekler acısı bir vakaya mı maruz kalmalı idik? İslam kadınlarının hakları umumi kefalet altında bulunduğu halde, millet meclisinde olsun lehimi de söz söyleyecek hamiyet sahibi bir milletvekili bile çıkmayışına doğrusu hayret ediyoruz ”³⁴² denilerek saldırı kınanmıştır.

Müslüman kadının tiyatroya gidip gidemeyeceği yanı sıra sahneye çıkıp çıkamayacağı da bu yıllarda önemli tartışma konusu olmuştur. Kadın karakterinin tiyatrodaki rol almasına izin verilmediği için uzun süre ya erkekler kadın kılığına girmişler ya da Müslüman olmayan kadınlar oynatılmıştır. Gayrimüslim kadınlar çözümün bir parçası olarak görülse de gayrimüslim muhafazakar çevresi tarafından bu gelişmeye tepki gösterilmiştir. Osmanlıdaki ilk tiyatro topluluklarından Ohannes Kasparyan'ın “Aramyan” adlı piyesinde “Cardon Betri, Lisa Fernande, Mille Rose” isimli yabancı kadınlar yer almışlardır. Ermeni patrikhanesinin tüm engellemelerine

³⁴¹ Güzel, **1908 Kadınları**, ss.6

³⁴²Kurnaz, ss.106; Kaplan, ss.29

rağmen bir süre sonra “Agavni Hamoyan ve Arzuyak Papazyan” isimli iki Ermeni kadın sahneye çıkmıştır.³⁴³

Kadına yönelik bu ön yargıları kırmak isteyen Halide Edip, Türk Ocaklarında sergilenen “Yeni Turan” piyesiyle sahneye çıkmıştır. Bu gelişme tepkiyle karşılanmış, Şeyhülislamın müdahalesiyle Müslüman kadının sahneye çıkması yasaklanmış, onların yerine Ermeni ve Rum asıllı kadınlar oynamışlardır.³⁴⁴ 1918’de Darübedai’ye “Bahire Memduha, Beyza, Refika ve Afife” isimli birkaç Türk kızı müracaat etmişler ve gelişen olaylar tartışmaları arttırmıştır. “Jale” takma adıyla 1920’de Kadıköy tiyatrosunda rol almış, onun bu hareketi Müslüman ahlakına aykırı bulunarak engellenmiş ve Cumhuriyete kadar hiçbir kadın tiyatrodaki rol almamışlardır.³⁴⁵ 1923 yılında Darübedai’nin İzmir turnesinde Cumhuriyet döneminin ilk tiyatro oyuncu kadını olarak adlandırılan Bedia Muvahhit İzmir turnesinde sahne aldı. Bu bilgi bizi İslam kadınlarının sahneye çıkma yasağının Cumhuriyet döneminde ilk olarak İzmir’de sonuçlandığı bilgisine ulaştırmaktadır.³⁴⁶

4.8.KÖLELİK VE CARİYELİK

Savaş sonucunda ya da zoraki kaçırma eylemleri sonucunda gerçekleşen esaret yöntemine kölelik adı verilmektedir. Kölelik, özellikle XIX. yüzyıla kadar geçen sürede dünyada farklı bir sistemle işlerken İslam’da kölelik daha çok ekonomik yapılanma ile gerçekleşir ve köle kişi evin bir üyesi sayılırdı. Bunun nedeni ise İslam’daki toplum yapılanmasından kaynaklanmaktadır.³⁴⁷

Esir alınan kişiler esir tüccarı tarafından alındıktan sonra ya direkt satılır ya da kabiliyetine göre; müzik, şiir, ev idaresi gibi alanlarda yetiştirilip bedeli arttırıldıktan sonra satılırdı. Satın alınan cariyeler gittikleri konak ya da sarayda kendini kanıtlarsa, evin efendisine çocuk verebilirse evin hanımı olabiliyorlardı. Bu konuya örnek olarak Hürrem Sultan, Kösem Sultan gibi hem saraya hem yaşadığı döneme damga vurmuş kölelikten yetişmiş kadınların varlıkları gösterilebilir.³⁴⁸ Konak ya da

³⁴³ Kaplan, ss.28

³⁴⁴ Kaplan, ss.29

³⁴⁵ Kaplan, ss.29

³⁴⁶ Altındal, ss.178

³⁴⁷ Lewis, , ss.262

³⁴⁸ Kurnaz, ss.53

sarayın haremine girebilen kadınların eğitimsiz kalmalarına müsaade edilmezdi; çünkü harem çok itibarlı bir bölümdür.³⁴⁹

XIX. yüzyılda modernleşme bağlamında gerçekleşen gelişmelerin pek çoğu kadınların eğitimi, toplumda bulunduğu durumun iyileştirilmesi yönündeydi. Bu gelişmelerden köleler de nasibini almıştır. Hem dünyadaki köleliğin kaldırılmasına dair gelişmeler hem Osmanlıdaki gelişmeler köleliğin, köle ticaretinin yasaklanmasını gündeme getirmiştir.³⁵⁰ 27 Ocak 1847 tarihli köleliğin ve cariyeliğin kaldırılması yönündeki padişah fermanı esir ticaretinin kaldırılması yönünde en önemli adımdır.³⁵¹

Ancak yüzyıllardır yerleşen bu kurumun tam anlamıyla toplumdan silinmesi uzun zaman almıştır. Nitekim 1847 sonrasında çıkan irade örnekleri bu durumu kanıtlamaktadır. Duyulan *haberler*,³⁵² konuyla ilgili kamuoyu oluşmasına da neden olmaktaydı. II. Abdülhamit hazırladığı cülüs hattında kölelik kavramına yer vermiş ve bundan sonra saraydaki zenci köleleri ve haremağalarını da azat ettiğini ve köle ticaretinin yapımının takip edileceğini belirtmiştir. 1877 yılında bir düzenleme ile hem insanlığa hem de anayasaya aykırı olması nedeniyle kölelikle ilgili yasaklar anayasaya girmiştir.³⁵³ 1882’de çıkarılan 13 maddelik irade ile zenci kölelerin tamamı serbest bırakılmış, hükümete başvurup “*hürriyetname*”lerini almaları belirtilmiştir. Onların yaşayabilmesi için kadınların para karşılığı fabrika ya da evlere hizmetçi olarak yerleştirilmelerine, erkeklerin yine para karşılığı fabrika ya da askeri bando gibi alanlara kaydırılması konusunda yardım edilmiştir.³⁵⁴

2 Temmuz 1890’da imzalanan Brüksel Konferansı Genel Kararları, Osmanlı da dahil ev köleliğini devam ettiren ülkelere yönelik kararlar almıştır. Afrika’dan köle ithalini yasaklamakla beraber, evlerde çalışan kölelere de düzenlemelerin yapılmasını içeriyordu. II. Abdülhamit bu kararları Meclisi Vükelaya yazı ile

³⁴⁹ Ahmet Nezihi Turan, **Selçuklulardan Bugüne Tarih El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2004, ss.151

³⁵⁰ **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c.5, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.1192

³⁵¹ Kurnaz, ss.53

³⁵² Bornuhtan yola çıkan köle kafilesi sahra çölünde yolunu kaybetmiş ve alınan haberlere göre 1600 kişi vefat etmiştir. Bkz. Abdullah Martal, **Afrika’dan İzmir’e: İzmir’de Bir Köle Misafirhanesi**, Kebikeç, ss.10, 2000

³⁵³ Y. Hakan Erdem, **Osmanlı’da Köleliğin Sonu(1800-1909)**, b.2, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, ss.160-165

³⁵⁴ Martal, ss.174-175

bildirip kuralların sıkıca uygulanmasını emretmiştir.³⁵⁵ Bu sıkı denetimlere rağmen siyah köle ticareti yasaklansa da Çerkez köle ticareti devam etmekteydi. II.Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçılar, Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti'ni kurmuş ve ilk faaliyetleri haremdeki cariyelere yönelik olmuştur. 27 Ekim 1909 tarihinde meclisi vükelada “*Çerkes ve sair kölelerin üseray-ı zenciye gibi menni bey ü şirası*” görüşülmüş, İttihatçılar zenci köleler için yapılan uygulamaların başta Çerkez ve diğer beyaz köleler için de yapılmasını sağlamıştır. Köleliğin kaldırılması usulü şeriat ile de çeliştiğinden bu dönemde öncelikle yine şeriatta yer alan azat etme anlayışı uygulanmıştır. Köleliğin tam anlamıyla ortadan kalkması ise yeni devlete nasip olmuştur.³⁵⁶

³⁵⁵ Erdem, ss.182-183

³⁵⁶ Erdem, ss.185-190

BEŞİNCİ BÖLÜM

KADIN EĞİTİM ARACI OLARAK BASIN VE EDEBİYAT

5.1.TOPLUMU YÖNLENDİRME AYGITI BASIN

Toplumsal bir uyanış hareketi olarak karşımıza çıkan gazete kavramı Osmanlı topraklarında yabancıların çıkardıkları haricinde modernleşme sürecine dayanmaktaydı. Avrupa’da en az iki yüzyıl öncesine dayanan gazete geleneği, haberlerin yaygınlaşması alanında önemli bir araçtı. Avrupa’yı yakından takip eden II. Mahmut gazetenin işlevinin farkındaydı ve aynı işlevi görmesini temenni ediyordu. II. Mahmut’un modernleşme çalışmalarında halkla iletişim aracı olarak ortaya çıkan resmi gazete Takvimi Vakayi gazetesini daha sonra yarı resmi ve özel gazeteler takip etmeye başladı.³⁵⁷ Devletin kötü gidişatından rahatsız olan kitleler gazeteleri toplumsal bir eğitim aracı olarak görmüşler ve faaliyetlerini gazetelere yazdıkları düşüncelerle göstermişlerdir. Ancak yaygınlaşan düşünce akımları II.Abdülhamit’in elinden kurtulamamış ya kapatılmış ya da sansürlenmiştir. Bu nedenle Jön Türkler gazetelerini yurt dışında çıkarmaya devam etmişlerdir.³⁵⁸

Basındaki baskı geleneği 1858 Ceza Kanununa konan maddelerle başladı. Süreci 1864 Matbuat Nizamnamesi (sayı olarak az olmalarına rağmen ileride Avrupa’daki etkileri yaratmasından korkulduğunu göstermektedir) ve 1867’deki Âli Kararnamesi ile basına karşı yasak ve düzenlemeler izlemiştir. I. Meşrutiyet’in kısa özgürlük ortamından hemen sonra II. Abdülhamit’in mutlakiyet dönemi yeniden başlamış ve 1878 yılında gazetelerde hiçbir dönemde olmadığı kadar sert sansürler uygulanmıştır.³⁵⁹

23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet yeniden ilan edilince 24 Temmuzda çıkan dört satırlık bildiriden yola çıkarak özgürlüklerin önündeki engeller gibi basındaki sansürün de kalkması sonucu adeta *Basın Bayramı*³⁶⁰ yaşandı. Uzun zaman sonra ilk defa gazeteler sansürsüz çıkacaktı.³⁶¹

³⁵⁷ Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, 5. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2014, ss.15-16

³⁵⁸ Topuz, ss.42

³⁵⁹ Topuz, ss.44-48

³⁶⁰ **Basın Bayramı** kavramı tam olarak Cumhuriyetten sonra kabul edilmiş olsa da o günü bayrama çeviren Abdülhamit’in o gün yayınladığı dört satırlık resmi bildirisinde tanımlanmış olduğu özgürlük haklarına dayanmaktadır. Öyle ki bu haberi Sirkeci Garının karşısındaki bir lokalde alan gazeteciler

Osmanlı için batılılaşma kapsamında ideal toplum düzeni yaratmak isteyen Osmanlı aydını toplumsal sorunlara eğilmiş, reformist öneriler getirmişlerdir. Türkiye’de kadının bugünkü duruma gelinceye kadar geçirdiği değişim evrelerini incelediğimizde, kadının toplum içindeki konumunun daha da geliştirilmesi için sürekli mücadele edilmiştir. Tanzimat döneminde toplumu ayakta tutabilmek amacıyla aile kurumuna hassasiyet gösterilmiş, kadının aile içindeki konumu dikkate alındığında eğitiminin aile kurumu ve hatta toplum için ne kadar önemli olduğunu gündeme getirmiştir. Kadınların bilim, kültür, siyaset, ekonomi, sağlık, evlilik gibi konularda daha bilinçli hale gelmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Türk kadını dergisi kadınları işlenmemiş bir maden gibi görmüş ve onların ilerlemesi için matbuatı zorunlu görmüştür. Bu nedenledir ki yazar kadrosuna eğitimcileri de almış, eğitim konularını yoğun olarak vurgulamışlardır. Eğitimciler tarafından yazıların yazılması toplumun daha iyi analiz edilmesine fayda sağlamıştır. Derginin aynı isimle dersane açması, kitap ilanları, okuyan bir Türk kadınının yeni bir kimlikle sosyal hayattaki yerini alması için uğraşmıştır.³⁶²

Hürriyetin ilanından sonra ortaya çıkan özgürlük ortamı basında görülen sayısal ve içerik artışı kadın dergilerine de yansımıştır. Meşrutiyetten önce kadınlar için yazılan yazılar idare-i beytiye yani ev idaresi içeriklerini taşıyorken, Meşrutiyetle beraber artık, kadının kamusal hayattaki duruşu, nasıl eğitilmesi gerektiği gibi genel tartışmalar basında yer almaya başladı. Hristiyanlıktaki 3k kuralı; *küche-mutfak*, *kircle-kilise*, *kinder-çocuk* gibi Türk kadınında da bazı değerler ön plana çıkmıştır. Geleneksel tipteki kadına bu dönemde bütçe bilmek, israftan kaçmak, iyi eş iyi Müslüman olmak öğütlenirken, kadının hayatında çocuk eğitimi ön plana çıkarılmıştır.³⁶³ Bu konuların yanı sıra köle-cariye kadın kavramları, tesettür tartışmaları, çok eşlilik, görücü usulüyle evlilik, kadınların sosyal hayattaki yerleri, İslamcı modernist fikir çatışmaları da bu dönemin önemli konularındandır. Hürriyetin

Osmanlı Matbuat Cemiyeti adlı derneği kurma kararı almışlardır. Sansür memurlarını artık gazetelere sokmayacaklardı ve istedikleri gibi basım yapacaklardı. Meşrutiyet’e kadar dört gazete çıkıyorken gazete çeşidinde de tirajlarında da patlama yaşandı. İlk iki ay içinde 200’den fazla gazete izni alındı. Meşrutiyetin 3. yılı dolarken gazete ve dergi sayısı artık 607 olmuştu. Bunların bazıları kısa bazıları uzun soluklu olsa da 1918’e kadar 918 gazete ve dergi çıkarılmıştır. Gazetelerin belirli dönemlerdeki azalmalarını ise bu dönemin yoğun buhranlar yaşatan savaşlar dönemine denk gelmelerine bağlayabiliriz. Bkz. Topuz- ss.83-84

³⁶¹ Topuz, ss. 82

³⁶² Denman, ss.37

³⁶³ Denman, ss.109

ilanından sonraki basın patlamasıyla başlayan süreç bu önemli konular üzerinde durmuştur. Kadınların okumalarını ya da gazete satışlarını arttırmak amacıyla çekilişle hediye vermek, bilmece kuponu vermek, resimli yayın yapmak, gibi seçenekler oluşturmuşlardır. Derginin yazarları konak eğitimi dediğimiz eğitimlerle yetişmiş, elit ailelerin kızları ya da eşlerinden oluşmaktadır.³⁶⁴

Dergilerde görücü usulüne karşı olan kişiler tarafından alafranga evlilik ilanları görülmeye başlanmıştır.³⁶⁵ Konu çeşitliliğine ve çıkan gazete sayısının fazla olmasına rağmen satışlar istenilen düzeyde değildi. Bu durumun değiştirilmesi için bazı çekilişler, hediyeler verilmeye başlanmıştır. Ancak yeterli görülmemiş ki bir süre sonra dergiler kapanmak zorunda kalmışlardır. Satışların düşük olma nedenlerinden bazıları da okur grubunu etkileyen çevre faktörü olmuştur. Bir okur olan İzmirli Naciye Hanımın da yazdığı gibi “taassup” konusu toplumun önemli meselelerindendir. Kızlarına kardeşlerine bu tür dergi ve gazeteleri okumalarını yasak eden babalar ve abiler vurgusu yapılmıştır. Üsküplü Hamide Hanımın yolladığı yazıda ise cehalet vurgusu yapılmıştır. Taassup, cehalet konularının yanı sıra ekonomik faktörleri de unutmamak gerekmektedir.³⁶⁶

Kadın haklarıyla ilgili yayınlar, çeşitli konularda kadınları bilinçlendirmeyi ve eğitmeyi amaçlamıştır. Aşağıda sıralanacak olan ve kadının eğitimini esas alan bu gazete ve dergiler kadınlara eğitim, aile, çalışma, evlilik, çok eşlilik, sokağa çıkma, moda gibi konuları işlemiştir. Gayrimüslimler tarafından da desteklenen bu yayınların temel sorunlarından biri hitap ettikleri kitlelerin okuma yazma bilmemesidir. Okuryazarlığın az olması dolayısıyla yazılanlar daha çok okuma bilenlere ve belirli bir zümreye hitap etmiştir. Başlangıçta eğitim oranı az olsa da zamanla okuryazar kesimin çoğalması ile yazılanlar daha çok kişiye hitap etmiştir.³⁶⁷

II. Meşrutiyet dönemi kadın dergiciliğinin gelişimine katkı sağlayan ve kadınların aydınlatılması için çıkarılan yayınlardan biri olan Terakki(1868); Ali Raşit Bey tarafından çıkarılmış ve kadın hakları konusunun ilk defa gündeme geldiği günlük gazete olmuştur. Kadınların eğitimi, çok eşlilik, göç konusu, okuyucu mektupları yer almıştır.³⁶⁸ Terakki gazetesi ilk defa kadınların siyasi hayatıyla ilgili

³⁶⁴ Denman, ss.16,55, 176

³⁶⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Zafer Toprak, **Kadın özgürlüğü**, ss. 47-60

³⁶⁶ Denman, ss.9-17

³⁶⁷ Kaplan, ss.16

³⁶⁸ Kaplan, ss.10

bilgi vermiştir. Başta Fransız kadınları olmak üzere Avrupalı kadınların siyasal isteklerde bulunmasını vurgulayarak, Avrupa kadınının eğitim bakımından üstünlüğüne dikkat çekilmiştir. Bu nedenlerle Müslüman kadınların eğitimlerinin arttırılması konusu önemsenmiştir. Haftada bir “muhadderat” isimli eğlence amaçlı özel bir nüsha da yayınlanmıştır.³⁶⁹

Muhadderat(1868); *“İslam kadınları için gazetedir”*, başlığıyla çıkmış, Avrupalı kadın hareketleriyle ilgilenmiştir. Müslüman kadının eğitimi, çok eşliliği konu almış bir yayındır.³⁷⁰ Şükufezar(1886); Bir kadın tarafından çıkarılan ilk kadın dergisidir. Kurucusunun Afife Hanım olduğu bu derginin yazarlarının çoğu kadınlardan oluşmaktadır. *“biz ki saçı uzun akli kısa diye erkeklerin alayına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini ispat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığı erkekliğe tercih etmeyerek çalışma ve gayret yolunda olacağız”* ön sözüyle yayına başlayan gazete dikkatleri üzerine çekmiştir. Dergideki yazıların temeli kadın erkek eşitliğine dayanmaktadır.³⁷¹

Hanımlara Mahsus Gazete; 1893-1907 yıllarında Mehmet Tahir ve karısı Fatma Sadiye Hanım tarafından çıkarılmıştır.³⁷² Düzenli olarak yayın hayatına devam eden bu gazete, eğitim, moda, çocuk bakımı konuları üzerine yazılar yazmış resimli olarak yayınlanmıştır. Kadınların ağırlıklı olarak yer aldığı yazar kadrosunda, okuyucuların mektuplarına, şiir ve yazılarına da yer vermektedir. Ayrıca 1985’te genç kızlara hitap eden bir dergi de çıkarılmıştır.³⁷³ Kadına yol gösterme amacıyla Mürüvvet(1885-86), Para Bohçası(1887-88), Ayine(1874-76), Aile(1880), Hanımlara Mahsus Malumat(1894-96) adlı yayınlar da basılmıştır.³⁷⁴ Takvim-i Nisa(1899-1900) adlı dergi yayınlanarak kadın hakları, ev, aile ile ilgili konulara değinilmeye devam edilmiştir.³⁷⁵

³⁶⁹ Kaplan, ss.10

³⁷⁰ Kaplan, ss.10

³⁷¹ Kaplan, ss.10

³⁷² Kaplan, ss.11

³⁷³ Kaplan, ss.11

³⁷⁴ Kurnaz, ss.42; Kaplan, ss.11

³⁷⁵ Kaplan, ss.11

5.1.1.Demet(1908)

Meşrutiyetin getirdiği basın özgürlüğü ortamında oluşan bu gazete Hakkı Bey tarafından ortaya çıkarılmıştır. Gazete, kadınların ilmi, siyasi ihtiyaçlarını karşılamak amacı taşımış ve Jön Türk ideolojisine hizmet etmiştir. Jön Türklerin modernleşme akımının etkisiyle kadınların pek çok alana katılmasını destekleyen, siyasi yönü fazla olan gazetedir.³⁷⁶

5.1.2.Mehasin(1908)

Asaf Muammer ve Mehmet Rauf'un çıkardığı bu dergi kadınlar için düzenlenen konferansları yayımlamıştır. Kadınların bir esaretin içinde bulunduğunu, eğitim almaları gerektiğini, meslek edinme zorunluluğunu dile getirmişlerdir. Derginin 1911-1912 arasındaki yayınlarında da kadınları fikri-sosyal alanlarda geliştirmeyi amaçlamıştır. Çocuk bakımı eğitimi konularında, moda konusu, kadın hakları konuları tartışılmıştır. Bunun için İngilizce ve Fransız eserlerinden tercüme yayınlanmıştır.³⁷⁷

5.1.3.Kadınlar Dünyası(1913-21)

“Fenni, edebi, içtimai hanımlara mahsus yevmi gazetedir” “sahifemiz cins ve mezhep ayırmaksızın muhterem Osmanlı hanımları eserlerine aittir.” başlıklarını taşıyan bu yayın Nuriye Ulviye ve Emine Seher hanımlar tarafından haftalık çıkarılmıştır. Konuları içerisinde; kadın haklarını savunmuş, çeşitli görüşlerin tartışılmasını sağlamış, önemli sosyal olayların kadınlara ulaşılmasını hedeflemiş, dönemin Avrupa modasına uygun kadın fotoğrafları yayınlamış, görücü usulüyle evliliğe, çeyiz masraflarına karşı çıkmıştır. Yayın içinde “hukuk-u nisvan” adlı bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölüm içinde ise kadınların tarihsel süreç içinde farklı toplumlarda ne durumda oldukları vurgulanmıştır. Tartışma konularının yoğun olarak işlendiği bu yayında Emine Seher Hanım “kadınlıkta seviye-i irfan” konusuna, Semiha Nihal “moda nedir?” konusuna değinmiş, edebiyat bölümlerinde pek çok

³⁷⁶ Kaplan, ss.11

³⁷⁷ Kaplan, ss.12

şiiire, hikayeye yer verilmiştir.³⁷⁸ “Havadis-i dünya” bölümünde kadınlara yönelik taciz haberlerine yer vermiştir.³⁷⁹

Moda konusuna farklı açılardan bakmış olan bu dergi kadınların giyimlerinde çarşaf konusuna yeni bakış açısı getirmiştir. İngiliz kadınlarının giydikleri ceketler önerilmiştir. Bu ceketler hem rahat hem de yürümeyi kolaylaştırmaktadır. Moda amacıyla tanıtılan kıyafetlerin akşam ya da gündüz giyilmesi, saç, makyaj türlerinde tanıtımlar yapılmıştır.³⁸⁰

5.1.4.Hanımlar Alemi(1913-18)

Müslüman kadınlara örnek olması için, hem giyim konusunda hem haklar konusunda Avrupa kadını örnek alınmıştır. Sadece otuz sayı çıkarabilmiş gazete resimli yayınlanmıştır.³⁸¹

5.1.5.Kadın Alemi(1914-15)

Baş yazarlığını Feriha Kamuran’ın yaptığı dergi, daha II. Yayınında “Türkçülük cereyanı önünde” başlığındaki yazısıyla siyasi akımların gölgesinde kaldığını göstermiş, dönemin önemli siyasi meseleleri tartışılmakla beraber kadın edebiyat dergisi özelliğini de taşımaktadır.³⁸²

5.1.6.Genç Kadın(1918-19)

Batının bilinçsizce taklit edilmesi kadınları geliştirmez aksine taklitçilik geriletir diyerek Türk ve İslam olmak, Türk kadını gibi davranmak prensiplerinden yola çıkarak milliyetçi, edebi ahlaka ve sosyal amaçlara hizmet etmek amacı taşımaktadır.³⁸³

³⁷⁸ Kaplan, ss.12-13

³⁷⁹ Çakır, ss.170

³⁸⁰ Çakır, ss.178

³⁸¹ Kaplan, ss.13

³⁸² Kaplan, ss.13

³⁸³ Ruşen Zeki, “*Bizde Hareket-i Nisvan*”, *Nevsal-i Milli*, İstanbul, 1914, ss.352,

5.1.7.Türk Kadını Dergisi(1918)

Kadınların sorunlarıyla ilgili meselelere değinmiş ancak daha önemli bir problem olarak görülen vatanın işgali, milli şuurun baskın olduğu bir yayın olmuştur. Yurdun işgaline, kurtuluş çaresi olarak; birlik beraberlikle, çalışmakla olacağını anlatan yazılar yazılmıştır. Kadınların eğitilmesi meselesine Avrupa ve Amerika’da başarılı kadınlar örnek gösterilerek değinilmiştir.³⁸⁴

5.1.8.İnci(1 Şubat 1919)

Dergi Osmanlı kadın dergileri içerisinde bir dönüm noktası olmuştur. *“İzmir’in Yunan askeri tarafından işgali haberini mecmuamızı ihzar eylediğimiz sırada haber aldık. Münderecatımız tabiyatiyle bir takım ta’dilata uğradı. Modaya ait olan yazılarımızı matem-i umumi dolayısıyla bu nüshada neşr edemedik”* şeklindeki yazısıyla İzmir’in işgali konusuna değinmiş; bundan sonraki yazılarında da ele alınacak konulardan olmuştur. Ayrıca kadınların eğitimi, aile hayatı, çalışma hayatı, çalışma alanına teşvik gibi konular da yer almaktadır.³⁸⁵

Bu dergi ve gazeteler haricinde kadınlar için ilk ve tek mizah dergisi leylak(sadece üç sayı), genç kızları her konuda topluma kazandırmak isteyen ve yazı kadrosu sadece kadınlardan oluşan Seyyale(22 Mayıs 1914), kadınların geliştirilmesi ve çalıştırılmasını dönemin ihtiyaçları dolayısıyla zorunlu gören Türk Yurdu, ilmi iktisat niteliği taşıyan Siyanet, ev hanımları için Ev Hocası, Kadınlar Saltanatı, resimli kadın dergisi İnci de yayın hayatına girmiştir.³⁸⁶

Dergilerin yapı ve içeriklerine bakacak olursak dönemin siyasi, toplumsal, ekonomik şartlarından bağımsız nitelikte olmadıklarını görmekteyiz. Balkan Savaşları ve Dünya Savaşının yaşandığı dönemlerde çıkan gazete ve dergilere baktığımızda, kadının sosyalleşmesi yanı sıra milliyetçi duygu ve düşüncelere çok fazla yer verilmektedir. Bu yayınlarda kadınlar arasında milliyetçi duyguların yayılmasına yardımcı olurken aynı zamanda Türk kadınının da toplumdaki yerinin anlaşılmasına sebep olmuştur. Kadınlarla ilgili çalışmalarla, eğitim, çocuk bakımı,

³⁸⁴ Kaplan, ss.14

³⁸⁵ Kaplan, ss.15

³⁸⁶ Okuducu, ss.351,352

sağlık hizmetleri, pratik ev bilgileri konularında yazılar yayımlayarak, onları çalışma hayatına katılmaya teşvik etmişlerdir.³⁸⁷

Müslüman kadının bu denli eğitimsiz ve sığ bir çevrede kalmasına rağmen gayrimüslim kadınlar, serbest bir yaşantı içinde, başta eğitim olmak üzere pek çok haktan yararlanmaktadır. Bu iki kadın aynı topraklarda yaşamasına rağmen toplum arasında belirgin farklar yaratmış, gayrimüslim kadının yaşantısı Müslüman kadından üstün duruma gelmiştir. Osmanlı toplumunda kadın tartışmaları başladığında bu konular da gündeme gelmiştir. Tartışmalarda gayrimüslim kadının bu durumu onların daha zeki olduğuna yorulurken, bazı çevreler durumun zekadan değil yetiştirilme ve eğitim farkından kaynaklandığını söylemişlerdir. Bu nedenle aydınlar Müslüman kadınların eğitilmesi ve aradaki farkın kapatılmasını istemektedir.³⁸⁸

Müslüman kadının tek sorunu eğitimsizlik değildi. Erkeğin haremde ve himayesinde olduğu sürece kadınların hakları doğrultusunda çalışması kabul edilemezdi. Kadınların eğitilmesi, güçlenip her baskıya karşı koyabilecek güce gelmesi de erkek himaye sistemine uygun düşmemektedir.³⁸⁹ Kadın hakları aleyhine yazılan yazılarda Müslüman kadının batı kadınına özenmesine karşı çıkılmaktadır. Kadınlara özgürlük tanınmasının toplumun çözünmesine denk olduğunu söyleyen bu zihniyet kadın erkek eşitliğine her türlü karşı çıkmıştır.³⁹⁰ Kadın haklarını tanımayan bu zihniyete göre kadının görevi çocuk doğurmak, doğurduğu çocuğu eğitmek, eşine, ailesine hizmet etmektir. Kadınlar evlerinde güvenli ortamlarda bulunmaktadır eğer bu ortamdan çıkarlarsa bu durum Müslümanlıkla bağdaşmazdı ve toplumsal çözülmeye sebep olurdu. Bu istek ve talepler ahlaki yapının bozulmasına neden olurdu. Bazı yazılarda kadınların “*Avrupalı kadınlara özenmesi yenilgilerin asıl sebebidir*” denilecek kadar ileri gidilmiştir. Halk arasındaki bu algı ve kadın kıyafetleri meselesi ciddi hale gelince Enver Paşa’nın dikkatini çekmiştir ve halk arasındaki dedikoduları durdurmak için kadınların etek ve çarşaf boylarını ayarlayacak bir komisyon kurulmuştur.³⁹¹ Yine de din başlığı kullanılarak açılan tartışmalara yönetim tepkisini göstermiştir. İttihat ve Terakki tepkileri önlemek için

³⁸⁷ Kurnaz, ss.111; Kaplan, ss.13

³⁸⁸ Zeki, ss. 352, Kaplan, s.14

³⁸⁹ Kaplan, ss.21

³⁹⁰ Kurnaz, ss87

³⁹¹ Kemal Savcı, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını**, Cihan Matbaası, Ankara, 1973, ss.59

şeriata ve dine yönelik yazılan yazılarda yasal yollara başvurulacağı dile getirilmiştir. Bu bilgiyi toplumsal sükuneti korumak için yapmışlardır.³⁹²

Din ve kadın hakları meselesi çok fazla tartışılan meselelerdendir. Avrupalı kadının sahip olduğu haklar için “*bu haklara dinimiz izin vermez. Müslüman kadının konumu Kur’an’da belirtilmiştir.*” Şeklinde yaklaşmış ve kadınlar aleyhinde yazılar yazmışlardır. Bu grup kadınların hak isteklerine sert açıklamalarda bulunmuşlardır. Kadınlar lehine yazılar yazanlar ise dinsizlikle, hafif meşreplikle suçlanmıştır. Ancak tüm bu gelişmelere rağmen yukarıda da sıraladığımız gibi kadınlar haklarından vazgeçmemiş kendileri gibi düşünen aydınlardan desteklerini alarak dönemin şartları hangi rolü biçtiyse onu yaşamışlardır. İmkani olan aydın kadınlar gazeteler çıkarmış, aynı düşüncelere sahip olan kadınlar ise okuyucu olarak mektuplar gönderip fikirlerini belirtmişlerdir. Okuyucu olan kitlenin de temel şikayetleri çok eşlilik, ulaşım araçlarından yararlanma, kız okullarının açılması, kadınların eğitime önem verilmesi, kılık kıyafet, tesettür, göç, kadınların çalışma hayatına yönelik isteklerden oluşmaktadır. Zamanla istekler sert eleştirilere sebep olmuştur. Meşrutiyetin getirdiği serbest ortamın ve gelişmelerin en güzel özelliklerinden biri de eleştirilerin çokluğu ve hoşnutsuzluktur.³⁹³ Bu nedenle dönemin kadın dergilerinde kadınların ön plana çıkmasını istemeyen yazarlar kadınların şimdiki durumunun geçmişten çok iyi olduğunu anlatan yazılar yazmışlardır. Kadının sosyal hayatını ataerki yapıda şekillendirmeye çalışmışlardır. Kadının hak ettiği yere ulaşmasını isteyen modern düşünürler ise tam tersi açıklamalar yapmışlardır.³⁹⁴

Şunu unutmamak gerekir ki basın her ne kadar toplumsal değişim için önemli olsa da bu kavramların yerleşmesinde kadın derneklerinin rolünü unutmamak gerekmektedir. Gazetelerde yazan kadınlar Osmanlının elit, kültürlü çevrelerinden geliyorlardı. İşledikleri konular kadının ev idaresinin çok ötesine geçmiştir.³⁹⁵ Gazetelerdeki bazı yazılar toplumun nabzının tutulduğunu ve işlenecek konulara şekil verildiğini bize göstermektedir. Kadınların ve erkeklerin evlilikten beklentileri

³⁹² Mevhibe Savaş, **II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Basın**, Ankara, 1998, ss.9

³⁹³ Kaplan, ss.23, 15, 19

³⁹⁴ Ümit Akagündüz, Kadın ve Kadınlığa Dair “**II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar(1908-1918)**”, Lefkoşa, KKTC, c.19, Sayı 73, 2013 /1, ss.66-67

³⁹⁵ Erdiç Gülcü, Samiye Tunç, “Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 3(2), ss.161-168

ve istedikleri eş adaylarının³⁹⁶ yazılı olduğu gazete sayfalarına bakıldığında görücü usulüne karşı olduklarını anlayabiliyoruz.³⁹⁷

Tüm bu yazılanlardan anlayacağımız üzere Meşrutiyetin özgürlükçü ortamına da yakışacağı gibi gazete ve dergiler toplumdan beslenmiş ve beslendiği bilgilerle topluma yön vermiştir.

5.2.EDEBİYATTA KADIN

Osmanlı aydını batıya farklı nedenlerle yaptıkları seyahatlerde batıyı yakından tanımış fikirlerini gazetelerde, dergilerde ifade etmişlerdi. Avrupahlaşmayı esas alan ve roman kültürüne yön verenlerin kalkınmanın temelindeki unsur olarak gördükleri kadın konusu cezbedici özelliğe sahip olmuştur. Kadının eğitilmesini aydınlanmasını toplumun aydınlanmasına bağlayan bu grup kadın eğitimi için her alanı kullanmıştır. Çok eşliliğe, kolay boşanmaya, kadınların erkeklerden kaçmalarına, görücü usulüyle evlenmeye karşı olmuşlar, kadınların ekonomik, sosyal, kültürel, eğitim gibi alanlarda toplumda hak ettiği yere gelmesini desteklemişlerdir.³⁹⁸

Edebiyat duyguların en iyi şekilde ifade edildiği bir alandır. Kadın meselesini edebiyat içinde almak pek çok başlığa göre daha kapsamlıdır. Kadının özellikle vurgulandığı edebiyatta yazılan romanlar modernleşme döneminin sorunlarına çılgılık olmuştur. Bu konuya yönelik açıklamalarımızı örnekler üzerinden inceleyeceğiz.

İlk romancılardan sayılan Namık Kemal eserlerinde kadın meselesine sıkça yer vermiştir. Romanlarından bazılarında güçlü kadını bazen de toplumun yetiştirdiği geleneklerden sıyrılamayan kadını resmetmiştir. Ancak; sonuçta hep kadınların eğitimi üzerinde durmuştur. Ahmet Mithat Efendi kadın ile erkek eşitliğine sıcak bakmamakla beraber kadının toplumda bir kenara atılmasına da razı olmaz. Şemsettin Sami, kadın ile erkeğin zekası birdir der. Medeni toplum seviyesine

³⁹⁶ Türk kadını dergisinde yapılan anketlerde eşinizin nasıl olmasını istersiniz sorusuna kadınlar; okumuş, dil bilen, işi yerinde olan, kimi tüccar kimi mebus memur olmasını, modern olmasını isterken erkekler kadınların eğitilmiş, renkli gözlü, sarışın, modern, dil bilen kadınlar olmasını isterken birkaç ay ya da yıl flörtleşmeyi istediklerini dile getirerek görücü usulüne karşı olduklarını da belirtmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Toprak, *Türkiye’de Kadın Özgürlüğü*, ss.67-72

³⁹⁷ Esra Fahriye Poyraz, *II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergiciliği ve Türk Kadını Dergisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010 ss.20-23

³⁹⁸ İsmail Çeşitli, Nurullah Çetin, *II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, b. 1, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., Ankara,2007, ss.477

ulaşmanın yolunu kadının eğitilmesine ve toplumdaki yerini almasına bağlar. Fatma Aliye Hanım hem bir kadın hem bir yazar olarak kadın meselesi üzerinde şiddetle durmuştur.³⁹⁹

Tanzimat dönemi romanlarında kadınları meydanlarda değil daha çok konaklarda, evlerde geleneksel kadın tipinde görüyoruz; ancak kadının geleneksel kabuğundan sıyrılmaya çalıştığını da görmekteyiz. Mesela yazıldığı dönemlerin önemli meselelerinden görücü usulü evlilikler bir dönem romanlarının en çok işlenen konusu olmuştur. Fatma Aliye Hanım romanlarını birer eğitici araç olarak kullanmış ve evlenmek isteyen gençlerin eşlerini nasıl seçeceklerine dair fikirler vermekte, yapmamaları gereken hatalar konusunda onları uyarmaktadır. Gorc usulü evliliklerde sadece gençleri değil aynı zamanda aileler bazında da uyarılarda bulunmaktadır. Gençlere yol gösterici olmaları ve eşlerin birbirine denk olması gerektiği üzerinde durmuşlardır. Fatma Aliye'nin de üzerinde sık durduğu önemli kadın sorunlarından biri de cariyelik ve kölelik konusudur.⁴⁰⁰ Ayrıca Fatma Aliye'nin romanlarında kadınlar aşka tutulup yenilmezler. Bu durum kadının belli başlı konular içerisine hapsedilmesini önlediği gibi ayakları üzerinde durabileceğini okuyucularına göstermiş ve onlara g vermiştir.⁴⁰¹

Sadeliğin en yoğun rastlandığı Hüseyin Rahmi eserlerinde de bazen mahalle ağzı bazen de aydın kadın karakterlerine yer verilmiştir. Hüseyin Rahmi kadınların da para kazanmaya başlamaları, aile bütçesine katkıda bulunmakla başlayacaklarına inanır. Erkeğin mutlak üstünlüğü ve aile bütçesindeki kontrol mekanizması ortadan kalkacaktır. Kadın ve erkek arasında ekonomik eşsizlik kalkınca sosyal yönden eşitlik başlayacaktır. Kadınların eğitimine önem vermekte ve eğitimle ilgili toplumsal değerlerin de değiştiğini vurgulamaktadır.⁴⁰² Osmanlıda kadın eğitimini vurguladığı eserlerinde o dönemin yaygın eğitim anlayışı mürebbiye kavramını toplumsal yolsuzluklarıyla beraber tüm açıklığıyla yansıtmıştır. Mürebbiye romanı hem toplumu yansıtması açısından hem de dönemin önemli sorunlarından olan eğitim sorunun eve tutulan özel hocalarla ozmeye çalışılmasını anlatması açısından

³⁹⁹ Kurnaz, ss.58-64

⁴⁰⁰ Firdevs Canbaz, "Fatma Aliye Hanım'ın Romanlarında Kadın Sorunu", **Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2005, ss.5

⁴⁰¹ Canbaz, ss.8

⁴⁰² Ayşegül Yaraman, **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, Araştırma Dizisi Bağlam Yayıncılık, Ankara, Kasım 2001, ss.64

oldukça önemlidir. Eve gelen Angel adlı Fransız mürebbiye evin erkeklerinin peşine düşmesini ciddi ailevi problemlere yol açtığını anlatmaya çalışmıştır.⁴⁰³

Milli mücadele yıllarına denk gelen Halide Edip'in romanlarında ise kadının dışarda devletin meseleleriyle yakından ilgilendiğini görüyoruz. Romanlarındaki erkek ve özellikle kadın karakterler müthiş bir vatan aşkıyla doludur. Halide Edip kurtuluş savaşına hem fıkren hem de fiilen katılmış bir kadındır. Vatanın kurtuluşunu hem iç hem dış düşmanlardan kurtarmayı kendine amaç edinmiş yazdığı eserlerde kadının eğitime, vatan aşkı için yaptığı çalışmalara yer vermiştir.⁴⁰⁴

Türk kadınının hayatını Orta Asya'daki geçmişinden yola çıkarak inceleyen, Türk milli yapısından gelen töreden, kadının sosyal hayatta ne kadar etkin olduğundan yola çıkan milli görüş özellikle Meşrutiyet sürecinde tırmanan milli görüş düşüncesi milli mücadele sırasında tavan yapmış ve neredeyse yazılan tüm eserlere yansımıştır. Ziya Gökalp, yazılarında kadınların yüceltilmesi, hakkının teslim edilmesi için çabalamıştır.⁴⁰⁵ Kadınların Türk kültürünün vazgeçilmez bir parçası olduğunu, kadınların eşitliğinin yeni milliyetçi ahlak anlayışıyla bağdaştırılması gerektiğini savunmuştur. Cinsel adetler olarak açıkladığı konularda ise kadının temel özelliğinin iffet ve namus konusu olduğunu belirtmiştir.⁴⁰⁶

Görüldüğü gibi farklı yazar ve aydınların kadın konusuna bakışı ve yaklaşımı romanlarında farklı konular üzerinden gündeme getirilmiş, romanlar içindeki konulardan kadınların eğitime, toplumsal statülerine ve çıkarmaları gereken derslere dikkat çekilmiştir.

⁴⁰³ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Mürebbiye**, 13. Baskı, Özgür Yayınları, İstanbul, Ocak 2001

⁴⁰⁴ Emel Doğramacı, **Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989, Ankara, ss.59

⁴⁰⁵ Doğramacı, ss.58-76

⁴⁰⁶ Kandiyoti, ss.161

SONUÇ

XIX. yüzyıl Osmanlının siyaseten çökmekte olduğu, dış siyasetini büyük devletlerin çıkarlarına göre şekillendirdiği, iç siyasetinde bazen valisinden bazen yabancı devletlerden bazen de kendi içindeki gruplardan yardım aldığını görmekteyiz. Modern eğitim almış yeni nesil çökmekte olan devletin gidişatına çözüm ararken ciddi sorunlardan biri olan kadın meselesi ile karşılaşmış modern bir devlet için kadının ön plana çıkarılması konusu üzerinde durmuşlardır.

Kadınları siyasi partiler ya da parlamento içinde göremesek de Tanzimat sürecinin bir alışkanlığı olan dernek-cemiyet faaliyetleriyle siyasette kısmen yer almışlardır. “Haremin dokunulmazlığı” onların haber taşıyan kişiler olmasını sağlamıştır. Dönemin sonunda ise cepheye kadar ulaşan, askeri evladı gibi bağrına basan, onların eksiklerini tedarik eden her koşulun içinde yer almışlardır.

Eski Türk toplumunda kadınların erkekler kadar özgür olduğunu, savaşçı bir ruha sahip olduğunu, toplumda önemli ve aktif bir rolünün olduğunu bilmekteyiz. Ancak yaşanan göçler ile farklı toplumlarla karşılaşan Türklerin yaşamında kadının statüsü farklı biçimler almaya başlamıştır. İslam örneği üzerinden işlediğimiz kadının modernleşmesi konusu İslam dininin yüzyıllara bağlı olarak değişen kadın algısı Türk toplumunda kadınların konumlarında bir takım değişikliklere sahne oldu. Osmanlı toplumunda kentteki kadının erkeğin gölgesinde kalması dolayısıyla köyde yaşayan kadına göre daha çok ertelendiği, köydeki kadının ise eski Türk kültürünün ve ekonomik uğraşlarının da neticesinde kentteki kadına göre biraz daha özgür olabildiği tespitine ulaşabiliriz. Yaşanan gelişmeler sonucunda ise hem savaş ekonomisi hem erkeğin üretimden çekilmesi ve olayların bir dizi halinde yaşanması kadının istediği ekonomik özgürlüğü kısmen kazanmasını sağlamıştır.

XIX. yüzyılda batının daha iyi tanınması kadının yerinin sorgulanmasına neden olmuştur. Osmanlı aydını kadın için toplumun temeli tanımını yapmış ve hak ettiği yere gelmesi için mücadele etmiştir. Muhafazakar gruplar ise bu değişimi yozlaşma ile bir tutmuş ve kadın konusundaki açılıma şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak dönemin koşulları kadını toplumsal-ekonomik alanda özgür kılmıştır. Erkeğin cephede olması sonucu ailenin geçimini üstlenen kadın üretimdeki bu büyük açığı doldurmaya çalışmıştır.

Eğitim konusu, Osmanlının varlık süreci gibi büyüme ve yozlaşma süreçlerini görmüştür. Bu doğrultuda çağı ayak uyduran padişahlar eğitimin yenilenmesi için elinden geleni yapmıştır. Eğitimin toplumsal alandaki değişimi XIX. yüzyılda gerçekleşmiş kadınların eğitimi konusu ise gerçek anlamda II. Meşrutiyet yıllarını bulmuştur. Eğitimde, memurlukta, sağlıkta.. kadın eğitimi sağlanmış ve kadınlar toplumsal- ekonomik alanlarda yerlerini almışlardır.

Toplumsal alanda gelişmeler ise Osmanlı içindeki değişimin kadına yansıtılıp yansıtılmaması sorusunu taşıyordu. Kadın örtünmeli mi, kadın eşiyile beraber gezmeli mi, kadın arabaya, vapura binebilmeli mi, kadın tiyatroya gitmeli mi?.. uzun tartışmaların ardından kadınlar, dönemin sonunda bu konularda da toplumsal düzendeki yerlerini almışlardır.

Kadın bir toplumun temel taşıdır. Aileye sahip çıkan, evi toparlayan, çocuğı yetiştiren bir güç olduğu için kadının toplumdan izole edilmesi doğru bir karar olmaz. Bu nedenle kadının eğitimden, siyasetten, sanattan, spordan, ekonomiden, toplumdan uzaklaştırılması toplumları bulundukları çağın gerisine götürmekten öteye geçmez.

KAYNAKÇA

1.GAZETELER

Ahenk, 5 Eylül 1908

Ahenk 1 Teşrin-i Evvel 1908

Ahenk 6 Teşrin-i Evvel

Ahenk 7 Teşrin-i Evvel 1908

Ahenk, **“Pazar Günü İcra Edilen Girit Hakkındaki Miting”** 3 Ağustos 1909

Ahenk, 3 Temmuz 1330

Ahenk, 15 Temmuz 1332

Gave, **“Boykotaj”** 17 Aralık 1908,ss.3

İttihad, **“Girit’in İlhakı”** 13 Ekim 1908

İttihad, **“Mektup”** 14 Ekim 1908

İttihad, **“Bu Kere Şehrimizde”**, 11 Kasım 1908

İttihat, **“Girit Meselesi”** 26 Kasım 1908

İttihad, **“Şehrimizde Nümayişler”**, 19 Aralık 1908

İttihad, **“Şehadetlikler”** 13 Ocak 1909

İttihat, **“Vatandaşlar”, “İtalya Postanesi”** 1 Ekim 1911

Hizmet 30 Eylül 1908

Hizmet 2 Teşrin-i Evvel 1908

Hizmet, **“Beyaz Fes Yerine Keçe Külâh”** 16 Ekim 1908

Köylü **“Dünkü Girit Mitingi”** 14 Mayıs 1910

Köylü, **“Vatana İhanet”** 31 Ağustos 1910

2.KİTAPLAR

Ahmad, Feroz. **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul

Ahmad, Feroz. **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev.Yavuz Alogan, 12. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul, Mart 2014

Akkent, Meral. **Baş Örtüsü**, Dağ Yeli Yayınları, 1987, Almanya

Aksoy, Yaşar. **Bir Kent Bir İnsan, İzmir'in Son Yüzyılı**, Eknografik Matbaacılık, İstanbul, 1986

Akşin, Sina. **Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye(1908-1980)**, 10. Basım, Cem Yayınevi, İstanbul

Akyüz, Yahya. **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi, B.19, Ankara, 2011

Altındal, Meral. **Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi**, Toplumsal Tarih, s.41, Mayıs 1997, İstanbul

Altındal, Meral. **Osmanlıda Kadın**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994

And, Metin. **Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi**, b.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006

Arıburnu, Kemal. **Milli Mücadele İstanbul Mitingleri**, Ankara, 1951

Balikhane Nazırı Ali Bey. **Bir Zamanlar İstanbul**, Tercüman, 1001 temel eser, İstanbul 1978

Berkes, Niyazi. **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, b.12 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul

Beyru, Rauf. **19.Yüzyılda İzmir’de Sağlık Sorunları ve Yaşam**, 1.Baskı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir,2005

Caporal, Bernard. **Kemalizm Öncesinde ve Sonrasında Türk Kadını**, Ankara 1982

Cemal, Behçet, (düzenleyen), **Cemal Paşa Siyasi Hatıralar**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977

Coşar, Ömer Sami. **Milli Mücadele Basını**, Atatürk Ansiklopedisi, c.2

Cin, Halil. **İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme**, Ankara, 1974

Çakır, Serpil. **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayıncılık, İstanbul 1994

Çavdar, Tevfik. **Türk Demoktasi Tarihi**, 4. Baskı, İmge Kitapevi, İstanbul, 2008

Çeşitli, İsmail ve Nurullah Çetin. **2. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı**, 1.Baskı, Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş, Ankara, 2007

Denman, Fatma Kılıç. **İkinci Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi: Kadın**, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul, 2009

Doğan, İsmail. **“Türk Eğitim Tarihinin Ana Evreleri”** 2. Baskı, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2012

Doğramacı, Emel. **Türkiye’de Kadının Dünyü ve Bugünü**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1989, Ankara

Eldem, Vedat. **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994

Erdem, Y. Hakan. **Osmanlı'da Köleliğin Sonu(1800-1909)**, b.2, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013

Ergün, Mustafa. **2. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri**, Ocak Yayınları, Ankara, 1996

Erkoç, Nükhet. **Osmanlıdan Cumhuriyete Cariyelik ve Kadın**, Postiga Yayınları, İstanbul, 2010

Evren, Burçak, Dilek Girgin(çev.) **Osmanlı Kadını ve Yabancı Gezginler**, Milliyet Yayınları, 1996

Fındıkoğlu, Ziyaeddin Fahri. **İçtimaiyat Dersleri**, c.1, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1971, s.202

Gürpınar, Hüseyin Rahmi. **Mürebbiye**, 13. Baskı, Özgür Yayınları, İstanbul

Hançerlioğlu, Orhan. **Ekonomi Sözlüğü**, B.3, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1977

İnalcık, Halil, Donald Quatoert. **Ekonomik ve Sosyal Tarih**, c.2, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004

Kafadar, Osman. **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yayınları, Ankara, 1997

Kandiyoti, Deniz. **“Cinsiyet Roller ve Toplumsal Değişim” Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar**, Metis Yayınları, 2011, İstanbul

Kaplan, Leyla. **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını(1908-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998

Karabulut, Umut. **İzmir Kentinde Siyasi Protesto Kültürü**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2010

Karayaman, Mehmet. **20.Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sağlık**, İBBKY, İzmir, 2008

Kırkpınar, Leyla. **Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın**, T.C Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001

Kodaman, Bayram. **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, TTK, Ankara, 1988

Koçer, Hasan Ali. **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul, 1971

Kurmuş, Orhan. **Emperyalizmin Türkiye’ye Giriş**, Savaş Yayınları, İstanbul,1977

Kurnaz, Şefika. **Cumhuriyet  ncesinde Türk Kadını:1839-1923**, Meb. Yay. İstanbul, 1992

Lenep, H. J. Van( ev. Pars Tuğlacı), **Doğu Albümü**, Broadway,1862

Lewis, Bernard. **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınları, Ankara, 2008

Lewis, Bernard. **Ortadoğu**, b.7, Arkadaş Yayınevi, Ankara,2010

Martal, Abdullah. **Belgelerle Osmanlı Döneminde İzmir**, Yazıt Yayın Dağıtım, Ankara, 2007

Meriç, Nevin. **Osmanlı’da Gündelik Hayatın Değişimi**, Kaknüs Yay, İstanbul, 2000

Nemutlu, Özlem. **II. Meşrutiyetten Cumhuriyete İzmir’de Tiyatro**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2011

Nuri, Celal. **Kutup Musahabeleri**, çev. İbrahim Demirci, Mavi Yayıncılık, İstanbul, 1997

Okuducu, Güldal. **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türk Kadının Kısa Tarihi** Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014

Onay, Perihan. **Türkiye’nin Sosyal Kalkınmasında Kadının Rolü**, Ankara

Ökçün, A. Gündüz. **Osmanlı Sanayisi 1913-15 Yılları Sanayi İstatistikleri**, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, c.4, no:299, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970

Özdemir, Cahide ve Mukaddes Or. **Mesleklerde ve Parlamentoda Öncü Kadınlarımız**, Ankara, 1983

Özdemir, Hikmet. **Salgın Hastalıklardan Ölüm**, B.2, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2010

Polat, Nazım H. **Müdafa-i Milliye Cemiyeti**, Ankara, 1991

Sander, Oral. **Siyasi Tarih (İlkçağlardan 1918’e)**, 13. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara, 2005

Savaş, Mevhibe. **II. Meşrutiyet Döneminde İttihat Terakki ve Basın**, Ankara, 1998

Savcı, Kemal. **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadını**, Cihan Matbaası, Ankara, 1973

Somel, Selçuk Akşin. **Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi(1839-1908)**, İletişim Yayınları, B.1, İstanbul, 2010

Sürgevil, Sabri. **2. Meşrutiyet Döneminde İzmir**, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını İzmir, 2009

Taşcıoğlu, Muhaddere. **Türk Osmanlı Cemiyetlerinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri**, Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu, Ankara, 1985

Taşkıran, Tezer. **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, İstanbul, 1973

Telci, Cahit, Hasan Mert, Turan Gökçe. **Seydiköy'den Gazimir'e Kentleşme Süreci**, A Tanıtım Yayıncılık, İzmir, 2003

Tekeli, İlhan - Selim İlkin. **Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2. Baskı,1999

Tezel, Sıdika. **"Atatürk ve Kadın Hakları"** Atatürk ve Kadın Hakları, Ankara, 1983

Tezel, Yahya. **Cumhuriyet Dönemi'nin İktisadi Tarihi**, Yurt Yayınları, Ankara, 1982

Tekeli, Şirin. **Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar**, İletişim Yayınlar, İstanbul, 1990

Toprak, Zafer. **Milli İktisat**, Ankara, 1982

Toprak, Zafer. **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015

Topuz, Hıfzı. **Türk Basın Tarihi**, 5. Basım, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2014

Tunaya, Tarık Zafer. **İslamcılık Cereyanı**, c.1, İstanbul, 1962

Tunaya, Tarık Zafer. **Türkiye’de Siyasal Partiler**, c.1, 1.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 1952

Turan Ahmet Nezihi. **Selçuklulardan Bugüne Tarih El Kitabı**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2004

Turan, Şerafettin. **Türk Kültür Tarihi**, 6.baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2010

Umar, Bilge. **İzmir’de Yunanlıların Son günleri**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974

Unat, Nermin Abadan. **Türk Toplumunda Kadın**, Ankara, 1982

Yaraman, Ayşegül. **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, Araştırma Dizisi Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2001

Zeki, Ruşen. “**Bizde Hareket-i Nisvan**”, **Nevsal-i Milli**, İstanbul, 1914

Zilfi, Madeline C. (ed.), Necmiye Alpay(çev.) **Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, Aralık 2000

Zürcher, Eric Jan. **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008

3.MAKALELER

Ada, Serhan. “Hürriyet Günleri ” **Tarih ve Toplum Dergisi**, c.2, s.7, Temmuz 1984

Akagündüz, Ümit. “II. Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar(1908-1918)” **Kadın ve Kadınlığa Dair**, Lefkoşa, KKTC, c.19, Sayı 73, 2013

Baskın, Bahar. “II. Meşrutiyet’te Kadın Eğitime Yönelik Bir Girişim: İnas Darülfünunu”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 38, Mart 2008

Berber, Engin. “İkinci Meşrutiyet Döneminde Domino Etkisi Yapan Bir Eylem: İzmir Liman İşçileri” **European Journal of Turkish Studies**, 2010

Bolat, Gülgün “Cumhuriyet Öncesi Kadın Dernekleri”, **Atatürk ve Kadın Hakları**, Ankara, 1983

Bulut, Fatma. “Osmanlıdan Cumhuriyet’e Tehlikeli Bir Miras: Frengi”, **Tarih Okulu**, s.3, İlkbahar 2009

Demir, Nilüfer Özcan.”I. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c.6, s.2

Erdoğan, Dilşen İnce. “I. Dünya Savaşı Yıllarında Aydın Vilayetinde Bazı Eşkivalık Olayları”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c.22, s.1, Elazığ, 2012

Erdoğan, Dilşen İnce. “Amerikalı Protestan Misyonerlerinin Raporlarında İzmir İstasyonunun Kuruluşu ve Faaliyetleri(1820-1900)”, **Karadeniz Araştırmaları**, s.33, 2012

Gökdemir, Oktay. “**Kuva-i Milliye’nin 90. Yılında İzmir ve Batı Anadolu**” **Uluslararası Sempozyum bildirileri 6-8 Eylül 2009**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir, 2010

Gülcü, Erdinç, Samiye Tunç. “Osmanlı Basın Hayatında Kadınlar Dünyası Dergisi”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**

Güneş Günver. “İzmir’de Zenciler ve Zenci Folklorü”, **Toplumsal Tarih**, Sayı.62

Güzel, Şehmuz. “1908 Kadınları” **Tarih ve Toplum Dergisi**, Temmuz, 1984

Güzel, Şehmuz. “Tanzimat’tan Cumhuriyete İşçi Hareketi ve Grevler” **Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Bayındır A.Ş. Yapım; C.3, Ankara, Aralık 1991

Kartal, Cemile Burcu. “II. Meşrutiyet’in Cumhuriyet’e Mirası: Makbul Kadınlar” **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:38, Mart 2008

Kışlalı, Ahmet Taner.” Ulusal Egemenlik ve Siyasette Kadın”, **Türkiye’de Kadın Olmak** Say yay. İstanbul, Nisan 1996

Kocabaşoğlu, Uygur. “Yüzyıl Önce Bu Ay(tarih 13 Ağustos 1884)” **Tarih ve Toplum Dergisi**, Ağustos 1984

Martal, Abdullah. “19. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’in Sosyo- Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, c.1, 1993

Martal, Abdullah. “Afrika’dan İzmir’e: İzmir’de Bir Köle Misafirhanesi”, **Kebikeç**, s.10, 2000

Özcan, Nilüfer. “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c.6, s.2, Ankara

Özgün, Cihan. “Osmanlı Ekonomi Politikğine Kısa Bir Bakış”, **Tarih Okulu**, s.1, Sonbahar 2008

Öksüz, Melek. ”Tesettür Tartışmalarının Dünü: 2. Meşrutiyet Dönemi” **e-Turkish Studies(elektronik)**

Özkiraz, Ahmet. M. Nazan Arslanel, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi** Cilt 3, No 1, 2011 ISSN: 1309-8012 (Online)

Pınar, İlhan. “Cumhuriyet Öncesi İzmirli Kadınlar(Hans Barth’ın gözüyle.)” **Toplumsal Tarih**, c.5, Mayıs 1994

Sümer, Tülin. “Türkiye’de İlk Defa Kurulan Kadın Çalıştırma Derneği”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.2, s.11, Temmuz 1968

Taşçıoğlu, Muhaddere. “Türk Osmanlı Cemiyetinde Kadının Sosyal Durumu ve Kadın Kıyafetleri”, **Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları**: s. 5, Akın Matbaası, Ankara, 1958

Tınal, Melih. Mektebi İdadiden Günümüze İzmir Atatürk Lisesi, **Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi**, s. 24, 2008

Toprak, Zafer. “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın Askerler ve Milli Aile”, **Tarih ve Toplum Dergisi**, Mart 1984

Uyanık, Ercan. “II. Meşrutiyet Döneminde Toplumsal Mühendislik Aracı Olarak Eğitim: İTC’nin Eğitim Politikaları”, **Amme İdaresi Dergisi**, c.42, sayı 2, Haziran 2009

Uyaniker, Ferhat. “Milli Mücadelede Türk Kadını” **Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2009

4.ANSİKLOPEDİLER

Anabritannica, c.22, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994

Ekinci, Ekrem Buğra. “Hukuk-u Aile Kararnamesi” **Türk Aile Ansiklopedisi**, c.2, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Bayındır A.Ş; Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı Ankara, 1991

Gülmez, Mesut. “Tanzimat’tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları(1839-1919)”, **Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

Güzel, Şehmus. “Tanzimat’tan Cumhuriyete İşçi Hareketi ve Grevler”. **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, c.3, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985

Sami, Şemsettin. **Kamusu’l Alam**, c.2, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996

5.TEZLER

Bulut, Fatma. **I. Dünya Savaşı Yıllarında İzmir’de Eğlence Kültürü ve Toplumsal Yaşama Etkileri**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010

Canbaz, Firdevs. **Fatma Aliye Hanım’ın Romanlarında Kadın Sorunu**, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2005

Dulum, Sibel. **Osmanlı Devletinde Kadının Statüsü , Eğitimi ve Çalışma Hayatı (1839-1918)**, Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi Eskişehir, 2006

Özdemir, Esra Kavcı. **XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşmenin Saray İçin Üretilen Kumaşlara Etkisi**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010

Poyraz, Esra Fahriye. **II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Dergiciliği ve Türk Kadını Dergisi**, T.C. İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010

Şahingöz, Mehmet. **İzmir, Maraş ve İstanbul’un İşgali Üzerine Yapılan Protesto ve Mitingler**, Doktora Tezi, Ankara, 1986

6.İNTERNET KAYNAKLARI

* İzmir Kız Lisesi web.

http://izmirkizlisesi.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/35/01/320178/icerikler/tarihcemiz_95248.html?CHK=f1ff040e7192f8f09d17a72820f725a1

EKLER

Kaynak: Evren- Can, I. Fotoğraf; ss.234, II. Fotoğraf ss.127

“Sokak Giysileriyle Osmanlı Müslüman Kadını”

Kaynak: Evren- Can, I. Fotoğraf ss.235, II. Fotoğraf ss. 222

“Sokak Giysileriyle Osmanlı Müslüman Kadını”

Kaynak: Evren- Can, I. Fotoğraf ss.15, II. Fotoğraf ss.239
“Sokak Giysileriyle Osmanlı Müslüman Kadını”

Kaynak: Evren- Can, I. Fotoğraf ss.79, II. Fotoğraf ss. 77
“Soylu kadınlar”

Kaynak: Evren- Can, I.Fotoğraf ss.131, II.Fotoğraf ss.167, III.Fotoğraf ss.10-11
“Osmanlıda Müslüman Kadınının Kültürlere Göre Kıyafetleri”

Kaynak: I. Fotoğraf
Beyru, ss.224, II.
Fotoğraf, Evren- Can,
ss.57
“Osmanlıda Eğlence”

Kaynak: I. fotoğraf, Evren- Can, ss.141; II. Fotoğraf Erkoç, ss.33
“Osmanlıda Eğlence”

Kaynak: Beyru, I. Fotoğraf, ss.82; II. Fotoğraf, ss.81
“Rum kadını”

**Kaynak: Lennepe, H. J. Van(ev. Pars Tuğlacı), Doğu Albümü,
Broadway,1862,ss.44
“Doğu Albümü, Ermeni kadını”**

Kaynak: Beyru, ss.90, “Yahudi Kadını”

Kaynak; APIKAM, “Kordonda Frenk Kadınları”

Kaynak; APİKAM, Frenk Sokağı, “Frenk Kadını”

Kaynak; AİKAM, “İzmir’in İşgali”

Kaynak: Evren- Can, ss.111
“Kartpostal- Kadın ve Hürriyet”

Kaynak: Evren- Can, I. Fotoğraf ss.143, II. Fotoğraf ss.145

“XX. Yüzyıl Başlarında Modern Evlilikler”

Kaynak: Evren- Can, ss.184, “Osmanlı Kadını ve Moda”

Kaynak: Evren- Can, ss.99, “Osmanlı Kadını ve Moda”

Kaynak: Evren- Can, ss.109, “Osmanlı Kadını ve Moda”

Kaynak: Toprak, Türkiye’de Kadın Özgürlüğü ss.269
“Osmanlı Kadını ve Moda”

**Kaynak: Toprak, Türkiye’de Kadın Özgürlüğü, ss.78,
“Cumhuriyet ve Kadın Özgürlüğü”**

**Kaynak: Toprak, Türkiye’de Kadın Özgürlüğü, ss.79,
“Cumhuriyet ve Kadın Özgürlüğü”**